

**KIRJOITETTUIEN JA PUHUTTUIEN
LEIVONTAOHJEIDEN REKISTERIT JA TEKSTILAJIT
Esimerkkinä Sikke Sumarin reseptit**

Maisterintutkielma

Iida Soikkeli

Suomen kieli

Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto

2014

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Lida Soikkeli	
Työn nimi – Title Kirjoitettujen ja puhuttujen leivontaohjeiden rekisterit ja tekstilajit. Esimerkkinä Sikke Sumarin reseptit.	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Maisterintutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2014	Sivumäärä – Number of pages 91 + liitteet
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tässä tutkimuksessa tutkin Sikke Sumarin keittokirjan kirjoitettujen leivontareseptien ja television ruuanlaitto-ohjelman puhuttujen leivontareseptien eroavaisuuksia. Erittelen reseptien sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden eroja, minkä jälkeen analysoin reseptien rekistereitä ja tekstilajeja. Tutkimukseni tavoitteena on lisätä ymmärrystä resepteistä teksteinä sekä selvittää, ovatko ruuanlaitto-ohjelmien puhutut reseptit reseptejä samalla tavoin kuin kirjoitetut.</p> <p>Käytän aineistona kuuden eri leivonnaisten reseptejä, joista jokaisesta on sekä kirjoitettu että puhuttu versio, eli tarkastelussa on yhteensä kaksitoista reseptiä. Samoja reseptejä tutkimalla pääsen käsiksi aitoihin rekisteripiirteisiin, koska eroavaisuudet eivät voi selittyä leivonnaisten erilaisuudella.</p> <p>Analysoin aineistosta sanastollisia ja kieliopillisia piirteitä tekstintutkimuksen menetelmin, eli lasken ja luokittelen erilaisia ilmiöitä, kuten sanastollista tiheyttä, yleisimpiä sanoja, virkkeitä ja lausumia, teema–reema-rakenteita sekä koheesion keinoja. Rekistereitä ja tekstilajeja tutkin puolestaan hyödyntämällä kielenpiirteiden analyysia, johon lisään rekisterianalyysissa tekstin aiheen, osallistujien roolien sekä kielen merkityksen analyysin ja tekstilajianalyysissa tekstien ulkoisen olemuksen, fyysisten puitteiden, viestinnällisten päämäärien sekä kuluttamisen tapojen analyysin. Määrittelen rekisterin ja tekstilajin käsitteet systeemis-funktionaalisen kielitieteen mukaan.</p> <p>Kaikkia aineiston reseptejä yhdistävät konkreettisuus, pysyvät teemat, sanastollisen koheesion keinot, erilaisten yhdistelmämerkkien käyttö sekä relatiivisten ja kysyvien sivulauseiden marginaalisuus. Erottavia piirteitä puolestaan ovat sanastollinen tiheys, pronomien ja verbien käyttö, päälauseiden määrä ja kieliopillinen koheesio. Rekisterianalyysin osallistujaroolien ja kielen merkityksen perusteella kirjoitetut ja puhutut reseptit ovat erilaisia rekistereitä, mutta aiheen perusteella kaikki reseptit voivat olla samaa rekisteriä. Tekstilajianalyysissa kaikki määritelmät puoltavat reseptien olevan eri tekstilajeja, vaikka niillä on myös selkeitä yhtäläisyyksiä.</p>	
Asiasanat – Keywords Ruokaohjeet, kirjallinen ilmaisu, suullinen ilmaisu, tekstilajit	
Säilytyspaikka – Depository	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimusaihe	1
1.2 Viitekehys	2
1.3 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset	3
2 AINEISTO JA METODIT	4
2.1 Aineisto	4
2.2 Metodit	6
2.2.1 Kielitieteellinen tekstintutkimus	6
2.2.2 Rekisterianalyysi	8
2.2.3 Tekstilajianalyysi	10
3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS	12
3.1 Systemis-funktionaalisen teorian perusperiaatteet	12
3.1.1 Kielisysteemi	16
3.1.2 Teksti	18
3.1.3 Konteksti	19
3.1.4 Puhuttu ja kirjoitettu kieli	20
3.2 Rekisteri	22
3.3 Tekstilaji	24
3.4 Resepti rekisterinä ja tekstilajina	27
4 TULOKSET	29
4.1 Sanastolliset piirteet	29
4.1.1 Sanaluokat	29
4.1.2 Leksikaalinen tiheys	35
4.1.3 Reseptien sanaston konkreettisuus	37
4.1.4 Yleisimmät sanat	41
4.2 Kieliopilliset piirteet	45
4.2.1 Lausumat ja virkkeet	45

4.2.2 Lauseet	49
4.2.3 Määritteet	52
4.2.4 Kongruentit ja inkongruentit ilmaukset	55
4.3 Koheesio	57
4.3.1 Kieliopillinen koheesio	58
4.3.2 Sanastollinen koheesio	62
4.3.3 Reseptien temaattinen rakenne	65
4.4 Reseptien rekisterit	67
4.4.1 Esiintymismuoto	67
4.4.2 Osallistujaroolit	70
4.4.3 Tekstin ala	73
4.4.4 Rekisterillinen koherenssi	74
4.5 Reseptien tekstilajit	75
4.6 Johtopäätökset	78
5 POHDINTA	84
LÄHTEET	89
LIITTEET	

1 JOHDANTO

Kuka tahansa osaa kirjoittaa julkaisukelpoisen reseptin: siinä ei kerrotaisi ruohon leikkaamisesta, puhelimista, farkuista tai uimisesta, siinä ei olisi konditionaalia eikä potentiaalia, siinä ei tervehdittäisi vastaanottajaa eikä käytettäisi deiktisiä ota kaksi näitä ja pilko ne -ilmauksia. Näin Suzanne Eggins (2004: 8) luonnehtii ruokaohjetta eli reseptiä. Hän on kyllä oikeassa; resepti on kiteytynyt tekstin laji, jossa esiintyy paljon kyseenalaistamattomia rakenteita, kuten käskyjä, variaatiota määrän ilmausten eksaktiuden jatkumolla sekä vaihtelua toiminnan järjestyksessä. Egginsin määritelmä tarkoittanee kuitenkin vain kirjoitettuja reseptejä, joita näkee keittokirjoissa, sanomalehdissä, aikakauslehdissä, ilmaisjakelulehdissä ja mainoksissa. Itse olen kuitenkin kiinnittänyt paljon huomiota myös puhuttuihin resepteihin, joita televisiosta tulee erilaisissa ruuanlaitto-ohjelmissa jatkuvasti ja joihin kyseinen määritelmä ei sovi.

1.1 Tutkimusaihe

Tässä maisterintutkielmassa tutkin kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien sanastollisia ja kieliopillisia piirteitä. Reseptillä tarkoitan ruuanvalmistukseen liittyvää ohjetta, ja tässä tutkimuksessa käytössä on ainoastaan leipomiseen liittyviä valmistusohjeita. Kirjoitetut reseptit ovat keittokirjaan painettuja reseptejä ja puhutut puolestaan televisiossa puhuttuja. Sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden tarkastelemisen tavoitteena on saada tietoa reseptien rekistereistä ja tekstilajeista.

Koko tutkimuksen idea syntyi havainnosta, että Sikke Sumari valmistaa televisio-ohjelmassaan täysin samoja ruokalajeja, joiden reseptit löytyvät myös hänen keittokirjastaan painettuina. Huomasin, että puhutut reseptit ovat kyllä samansisältöisiä kuin kirjoitetut, mutta mieltäni jäi vaivaamaan, ovatko ne kuitenkaan samoja tekstejä tai samalla tavalla reseptejä kuin kirjoitetut. Puhutuille resepteille ei myöskään ole suomen kielessä omaa vakiintunutta nimeään, vaan arjessa kuulee puhuttavan niin kokki-, kokkaus- kuin ruuanlaitto-ohjelmista. Niin sanotut kokki-ohjelmat ovat muuttuneet todella paljon ajan saatossa, mistä hyvänä kontrastina esimerkiksi Sumarin ohjelmalle toimii Jaakko Kolmosen ja Veijo Vanamon 1970-luvulla isännöimät ruuanlaitto-ohjelmat. Intuitioni mukaan ruuanlaitto-ohjelmat ovat muuttuneet tarkoista katsojille näytettävistä reseptitauluista ja opettavaisesta otteesta

enemmän viihteen suuntaan.

Aineistonani on kuuden erilaisen leivonnaisen reseptit sekä puhuttuina että kirjoitettuina, eli yhteensä kaksitoista reseptiä. Puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien eroja voisi varmasti tutkia myös eri ruokalajien resepteistä, mutta tässä tutkimuksessa on keskeistä nimenomaan se, että reseptit ovat samat sekä puhuttuina että kirjoitettuina. Näin pääsen käsiksi rekisteri- ja tekstilajipiirteisiin ja niiden eroihin, eikä ole riskiä, että erot johtuisivat vain erilaisista leivonnaisista. Koska tutkimuksen idea syntyi Sikke Sumarin resepteistä, käytän niitä myös tutkimusaineistona.

1.2 Viitekehys

Reseptit ovat kiinnostaneet rekisteri- ja tekstilajitutkijoita aiemminkin, koska useissa tutkimuksissa ja käsikirjoissa mainitaan reseptit vähintään esimerkkinä. Johdannon alussa esitetyn luonnehdinnan ja tässä tutkimuksessa käytettävän Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 26) määritelmän lisäksi reseptejä ei kuitenkaan yleensä ole määritelty, vaan ne sijoitetaan johonkin lokeroon melko itsestäänselvyytenä. Esimerkiksi Halliday (1989: 40) toteaa, että reseptejä luetaan ensisijaisesti niihin liittyvän toiminnan vuoksi, mutta hän ei täsmennä, mitä resepteillä tarkoitetaan ja millaisia tekstejä lukee kuuluvaksi kyseiseen luokkaan. Reseptejä ei myöskään tietääkseni ole tutkittu aikaisemmin keskittyen vain resepteihin, joten tämä tutkimus kokoaa aiemmin hajallaan olleet tutkimukset yhteen ja vie reseptitekstien tutkimusta eteenpäin. Rekisterin ja tekstilajin käsitteet määrittelen aiempien tutkimusten pohjalta enkä keskity niiden kehittämiseen. Sen sijaan keskityn kuvaamaan näiden käsitteiden avulla reseptitekstejä.

Teoreettisena viitekehysenä käytän systeemis-funktionaalista teoriaa eli SF-teoriaa, jonka mukaisesti määritän rekisterin ja tekstilajin. **Rekisteri** tarkoittaa kielen tilanteista vaihtelua, jota voidaan tarkastella tutkimalla tekstin aihetta, osallistujien rooleja sekä kielen roolia ja statusta tilanteessa (Eggins 2004: 90). **Tekstilaji** puolestaan on rekisteriä laajempi kontekstin ulottuvuus, johon kuuluvat rekisterin lisäksi tekstin kontekstin fyysiset ominaisuudet, tekstin tuottamisen ja kuluttamisen tavat sekä sen viestinnälliset tavoitteet. Sekä rekisteriin että tekstilajiin kuuluvat myös tekstin sanastolliset ja kieliopilliset valinnat, mutta muutoin eron voisi tiivistää siten, että rekisteri keskittyy tekstin kielenpiirteisiin ja tekstilaji käyttöön.

1.3 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tuloksellisena tavoitteena on kyetä määrittämään aineiston resepteille rekisterit ja tekstilajit, eli määrittellä, mitkä piirteet ovat tyypillisiä kirjoitetuille ja puhutuille resepteille. Tutkimusprosessiin liittyviä tavoitteita ovat onnistuneen rekisteriä ja tekstilajia yhdistävän mallin luominen sekä käyttökelpoisen tieteellisen tiedon tuottaminen. En siis pyri luomaan uutta rekisteri- ja tekstilajiteoriaa, vaan yhdistämään jo olemassa olevista teorioista toimivan kokonaisuuden. Tieteellisellä tiedolla tarkoitan sitä, että tätä tutkimusprosessin kuvausta ja saatuja tuloksia voitaisiin jatkossa hyödyntää niin muuntyyppisiin teksteihin, koulun kielenopetukseen kuin mahdollisesti jopa reseptien laatimiseen ja kirjoittamiseen.

Tutkimuksen keskeiset kysymykset ovat, kuinka kirjoitetut ja televisiossa puhutut reseptit eroavat toisistaan sanastollisilta ja kieliopillisilta piirteiltään, millaisia rekistereitä resepteissä on ja voidaanko niitä pitää samaan tekstilajiin kuuluvina teksteinä. Aiemman tutkimuksen perusteella on tiedossa, että puhe ja kirjoitus ovat kaksi eri rekisteriä ja niillä tehdään erilaisia tekoja (Halliday 1989: 39–40). Voin siis pitää hypoteesina, että puhutun ja kirjoitetun reseptin väliltä löytyy eroja niin sanastollisista kuin kieliopillisista piirteistä, koska Hallidayn (1978: 31–32) mukaan kullakin rekisterillä on omat odotuksenmukaiset sanastolliset ja kieliopilliset piirteensä. Kiintoisaa on, millaisia erot ovat ja mitä ne kertovat rekistereistä. Lähtökohtaisesti aineistossa on kuitenkin ainoastaan puhutun ja kirjoitetun vuorovaikutuskanavan välinen ero. Muutoin teen analyysia täysin avoimin silmin sen suhteen, millaisia rekistereitä ja tekstilajeja resepteistä löytyy. Analyysilla haen vastauksia seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaisia sanastollisia ja kieliopillisia eroja löytyy Sikke Sumarin *Sikke – Ruokaa rakkaudella* -televisio-ohjelman puhuttujen reseptien ja *Sikke. Ruokaa rakkaudella Saarenmaalla* -keittokirjaan kirjoitettujen reseptien väliltä?
2. Mitä eroavaisuudet kertovat puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien rekistereistä?
3. Millaisin perustein puhuttuja ja kirjoitettuja reseptejä voidaan pitää saman tai eri tekstilajin teksteinä?

2 AINEISTO JA METODIT

2.1 Aineisto

Käytän tutkimuksen aineistona Sikke Sumarin leivontareseptejä, jotka hän on sekä esittänyt televisio-ohjelmassaan *Sikke – ruokaa rakkaudella* että kirjoittanut keittokirjaansa *Sikke. Ruokaa rakkaudella Saarenmaalla*. Rajasin aineiston koskemaan pelkkiä leivontareseptejä sen vuoksi, ettei reseptien liian suuri sisällöllinen variaatio tekisi tyhjäksi puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien vertailua. Keittokirjassa esimerkiksi lihaa sisältävien pääruokien ja leivonnaisten reseptit ovat jo ulkoasullisesti erilaisia. Lisäksi niiden rakenteet näyttäisivät olevan jokseenkin erilaisia, koska erilaiset raaka-aineet vaativat erilaisia käsittelytapoja, joten eroja on oletettavasti enemmän. Puhutuissa resepteissä sisäinen vaihtelu ei ole ehkä yhtä suurta, mutta keskittymällä vain leivontaresepteihin ohjeet ovat varmasti vertailukelpoisia keskenään.

Sikke – ruokaa rakkaudella -televisio-ohjelma on esitetty vuoden 2013 aikana, ja samana vuonna on julkaistu myös aineistona käytettävä keittokirja *Sikke. Ruokaa rakkaudella Saarenmaalla* (Sumari & Ilmoni 2013). Sikke Sumarin resepteihin päädyin sen vuoksi, että hän on sekä kirjoittanut keittokirjoja että valmistanut omia reseptejään ruuanlaitto-ohjelmissa, mikä on tärkein edellytys tämän tutkimuksen aineistolle. Lisäksi hän on äidinkielen suomen puhuja, joka käyttää puheessaan yleispuhekieltä. Ulkomaalaisten kokkien reseptien käytössä olisi se ongelma, että reseptien alkuperäiskieli ei ole suomi, joten tutkimuksessa tulisi ottaa kantaa tekstien käännöksiin.

Aineiston määrällistä valintaa rajasi melkoisesti se vaatimus, että tutkimusaineistoksi kelpaavan reseptin tuli siis löytyä sekä keittokirjaan kirjoitettuna että televisio-ohjelmassa puhuttuna. Tällaisia reseptejä löytyi kymmenkunta, joista valikoin lopullisen tutkimusaineiston satunnaisesti siten, että litteroin reseptejä sattumanvaraisessa järjestyksessä ja kuuden litteroidun tekstin jälkeen tutkimani ilmiöt alkoivat toistaa itseään, joten niistä muodostui aineistoni. Tarkasteltaviksi resepteiksi valikoituivat lopulta seuraavat leivonnaiset: ranskalainen marja-/hedelmätorrttu (K/P1), italialainen ricotta-limoncellotorttu (K/P2), punajuuri-suklaakakku (K/P3), karamellisoitu riisikakku (K/P4), amarettokeksit (K/P5) sekä sitruuna-marenkitorttu (K/P6). Käytän resepteistä jatkossa juoksevaa numerointia 1–6 siten, että numeron edessä oleva kirjain K tai P edustaa erottelua kirjoitetun ja puhutun reseptin

välillä ja numerot 1–6 eri reseptejä äsken luetellussa järjestyksessä. Kokonaisena aineistoesimerkkinä on italialainen ricotta-limoncellotorttu, jonka puhuttu versio on liitteessä 2 ja kirjoitettu versio liitteessä 3.

Puhutuista resepteistä kertyi litteroitavaa aineistoa yhteensä 37 minuuttia. Pisin puhuttu teksti on sitruuna-marenkitortun (P6) ohje, joka kestää 9 minuuttia 26 sekuntia. Lyhin puolestaan on amarettokeksien (P5) puhuttu resepti, joka kestää vain 3 minuuttia 13 sekuntia. Kirjoitetuista resepteistä aineistoa kertyi yhteensä 895 sanan verran, josta yhden kirjoitetun reseptin keskiarvoinen pituus on 149 sanaa. Lyhimmässä kirjoitetussa reseptissä, amarettokekseissä (K5), on vain 84 sanaa, kun taas karamellisoidun riisikakun (K4) ohjeessa on 189 sanaa. Tekemässäni aineiston valinnassa on otettava huomioon se seikka, että minulla oli ensin hallussani keittokirja, jonka perusteella tein esivalinnan sopivista resepteistä, minkä jälkeen aloin etsiä vastaavia reseptejä puhuttuina. Mikäli olisin toiminut toisin päin, lopullinen aineisto voisi olla erilainen.

Kirjoitetuista resepteistä käytän aineistona varsinaisen reseptiosan sekä siihen kiinteästi liittyvän johdannon, joka yleensä kertoo tarinan siitä, kuinka resepti on päätynyt Sumarille tai mitä hän ajattelee reseptin leivonnaisesta. Varsinaisella reseptiosalla tarkoitan sekä ainesosien luetteloa että toimintaohjeita niiden yhdistämiseksi. Lisäksi keittokirjassa resepteihin liittyy kuva kyseisestä ruokalajista tai leivonnaisesta, mutta sitä en huomioi tässä tutkimuksessa, koska valitut menetelmät eivät tarjoa välineitä kuvallisten tekstien analyysiin. Puhutut reseptit puolestaan käytän kokonaan, sillä Sumari valmistaa ohjelmassaan yhden ruokalajin kerrallaan, joten useiden reseptien yhtäaikainen valmistaminen ei ole ongelma aineiston rajaamisen kannalta. Puheesta ei myöskään ole erotettavissa johdantoa ja varsinaista reseptiosaa, vaan leivonnaisen valmistamisen ohjaaminen ja sen taustasta kertominen limittyvät. Tosin litterointivaiheessa jätin kahdesta reseptistä yksittäisiä kohtia tutkimuksen ulkopuolelle, koska niissä Sumari arvioi muun muassa italialaisten kokkien epämääräisiä mittailmauksia sekä keitetyn ja kypsennetyn punajuuren eroavaisuuksia kakkutaikinaan sopivuudesta. Sellaiset seikat, jotka selkeästi eivät liity reseptiin, jätin siis lopullisen aineiston ulkopuolelle.

Puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien kohdalla on syytä pohtia reseptien tekstimäisyyttä, koska tutkimuksen teoriataustassa korostuu näkemys tutkimuskohteista teksteinä. Eggins (2004: 23) määrittelee Hallidayn ja Hasanin (1976: 1–2) mukaan sekä puhutun että kirjoitetun tekstin siten, että mikä tahansa kielellinen katkelma pituudesta riippumatta on teksti, mikäli se muodostaa semanttisesti yhtenäisen kokonaisuuden. Kirjoitettujen reseptien kohdalla herääkin

kysymys, ovatko varsinainen reseptiosuus ja johdanto kumpikin itsenäisiä tekstejä. Periaatteessa näin voisi ajatella, koska yleensä sanalla *resepti* viitataan teksteihin, joissa on pelkkä ainesosien luettelo ja toimintaohjeet niiden yhdistämiseksi (reseptin määritelmästä ks. Heikkinen & Voutilainen 2012: 26). Molemmat tekstit ovat myös ymmärrettäviä kokonaisuuksia itsenäisinä. Käsittelen reseptin osia kuitenkin analyysissä lähtökohtaisesti yhtenä tekstinä, mutta erityisesti rekisterianalyysissä otan huomioon eroavaisuudet eri tekstin osien välillä.

Samalla yhtenäisen kokonaisuuden periaatteella voin määritellä myös puhutut reseptit teksteiksi. Televisio-ohjelmassa Sumarin puhe ja katsojien näkemät tapahtumat muodostavat audiovisuaalisen kokonaisuuden, mutta myös puheesta tehty litteraatti on yhtenäinen kielellinen kokonaisuus puhutun kielen ominaispiirteiden valossa. Puhuttujen reseptien osalta on kuitenkin pohdittava, millaista puhetta ne ovat. Sumarin puhetta ei tietääkseni ole käsikirjoitettu etukäteen, joten se ei ole lukupuhuntaa mutta se ei ole myöskään aitoa dialogia, koska hän on yksin keittiössä ja puhuu kameran välityksellä katsojilleen, jotka eivät voi vastata hänelle ainakaan reaaliajassa. On kyseenalaista, onko puhutuissa resepteissä dialogia ollenkaan, koska tilanteessa on vain tekstin tuottaja. Hän käyttää sellaista puheen tapaa, jossa ikään kuin käy keskustelua toisen osapuolen kanssa, mutta aidosta dialogista ei silti ole kyse. Käytän tutkimuksessa tällaisesta puheen tavasta nimitystä julkinen puhe, koska se ei ole monologia, dialogia eikä paperista luettua puhetta. Julkista se on sen vuoksi, että puhe on vapaasti kaikkien nähtävissä ja kuultavissa, ja puhetta sen vuoksi, että Sumari puhuu vapaasti ilman käsikirjoitusta tai ruudulla näkyvää kirjoitettua reseptiä, joten Hallidayn (1989: 81) puheen ja kirjoituksen välistä rajanvetoa noudattaen puhutut reseptit asettuvat selkeästi kirjoitettujen vastakohtaksi.

2.2 Metodit

2.2.1 Kielitieteellinen tekstintutkimus

Yhtenä analyysin välineenä käytän tässä tutkimuksessa tekstintutkimusta. Menetelmä sopii tutkimukseen, koska systeemis-funktionaalisen teorian mukaan teksti on kielenkäytön perusyksikkö (Halliday 1985b: 10), ja tutkimusaineisto koostuu erilaisista teksteistä, joita tarkastelen konteksteissaan ja kokonaisina. Koska tulkitsen myös puhutut reseptit teksteiksi, niihin ei ole järkevää soveltaa esimerkiksi keskustelututkimuksen menetelmiä ja käsitteitä.

Puhuttujen reseptien litterointiin mukailin kuitenkin Egginsin ja Sladen (1997: 5) laatimia litterointimerkkejä (liite 1), jotka on alun perin tarkoitettu arkipäiväisen keskustelun litterointiin. Merkit soveltuvat kuitenkin yhtä lailla julkisen puheen litterointiin, koska yhtäjaksoiset puhunnat ja erimittaiset tauot esiintyvät samanlaisina kuin dialogissa, vaikka kyseessä onkin vain yhden henkilön puhe. Keskusteluntutkimus analyysimenetelmänä soveltuisi kuitenkin paremmin dialogin analysointiin kuin tähän aineistoon, koska siihen liittyvät keskeisesti esimerkiksi vuoronvaihdokset ja päällekkäispuhunnat. Siksi käytänkin analyysin välineenä tekstintutkimusta, jota käytän erityisesti ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastausta etsiessäni, sillä siihen vastauksia etsitään nimenomaan kielestä eikä *kielen pielestä*, kuten tekstintutkijat Heikkinen, Hiidenmaa ja Tiililä (2000: 12) kuvaavat kielitieteellistä tekstintutkimusta.

Tarkastelen resepteistä eri sanaluokkiin kuuluvien sanojen osuuksia, abstrakteja ja konkreettisia sanoja, leksikaalista tiheyttä sekä kunkin reseptin yleisimpiä sanoja. **Leksikaalinen tiheys** on Hiidenmaan (2000: 45) mukaan yksi tapa kuvata rekisteriä, ja se tarkoittaa sisältösanojen eli erilaisiin tarkoitteisiin viittaavien sanojen osuutta kaikista sanoista. Toisin sanoen se kuvaa sisältösanojen ja kieliopillisten eli funktiosanojen suhdetta tekstissä, eli Hallidayn (1989: 87) mukaan voidaan puhua myös leksikaalisesta väljyydestä tai kieliopillisesta monimutkaisuudesta vastakohtana leksikaaliselle tiheydelle. Toinen leksikaalista tiheyttä kuvaava suhdeluku olisi sisältösanojen ja kieliopillisten sanojen keskinäinen suhde, mutta se ei anna mitään sellaista tietoa, jota sisältösanojen määrä koko sanamäärästä ei antaisi, joten en tarkastele sitä erikseen.

Kieliopillisina piirteinä puolestaan tarkastelen lauseita, lausumia ja virkkeitä sekä määritteitä. Vaikka tutkin teksteistä niiden kieliopillisia piirteitä, en käsittele tässä tutkimuksessa systeemis-funktionaalisen teorian kielioppinäkemystä, koska se perustuu ensisijaisesti englannin kieleen eikä siten ole suoraan sovellettavissa suomeen. Käytän Ison suomen kieliopin (VISK 2004) määritelmiä tarvittavissa kohdin kuvaamaan suomen kielen kieliopillisia piirteitä. Shoren (2012: 185) mukaan tällainen SF-teorian ja tutkittavan kielen kielioppikuvauksen yhdistäminen on mahdollista nimenomaan tekstintutkimuksessa, jossa perehtymisen kielioppiin ei tarvitse olla yhtä syvällistä kuin yhteen muotoon tai rakenteeseen keskittyvässä tutkimuksessa.

Sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden lisäksi tutkin kolmea tekstuaalista piirrettä, joista ensimmäinen on tekstien kongruentit ja inkongruentit ilmaukset. Halliday (1989: 94) määrittelee **inkongruentit ilmaukset** eli kieliopilliset metaforat ilmauksiksi, jotka ilmaisevat

normaalin kieliopillisen tehtävänsä vastaista asiaa. Sana voi lekseeminä olla aivan sama kongruentissa ja inkongruentissa ilmauksessa, mutta sen kieliopillinen rakenne on eri. Jotta kieliopillinen metafora voidaan Hiidenmaan mukaan tunnistaa, kieliopillisella rakenteella täytyy olla oma normaali käyttöalansa: verbit ilmaisevat toimintaa, substantiivit viittaavat asioihin ja ilmiöihin, adjektiivit kuvailevat ja konjunktiot ilmaisevat asioiden välisiä suhteita. (Hiidenmaa 2000: 57.) Esimerkiksi verbi *kokata* ilmaisee tekemistä, joten kyseessä on kongruentti ilmaus, kun taas nomini *kokkaus* ei viittaa minkäänlaiseen tarkoitteeseen vaan toimintaan, joten se on inkongruentti ilmaus. *Kokkaus* on *kokata*-verbin johdos, joten sanat eivät tässä tapauksessa ole sama lekseemi, mutta ne ovat saman sanapesueen jäseniä.

Kongruenttien ja inkongruenttien ilmauksien lisäksi tekstien teema–reema-rakenteet sekä koheesio kuuluvat tekstuaalisiin piirteisiin, joita tutkin. En käsittele tekstuaalisia piirteitä omana kategorianaan sen vuoksi, että useat tekstuaalisten piirteiden, kuten koheesion, keinot ovat Shoren (2012: 181) mukaan jaettavissa sanastollisiin ja kieliopillisiin, joten ne voidaan luontevasti käsitellä sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden yhteydessä. Tällaista tutkimusta on aiemmin Suomessa tehnyt esimerkiksi Hiidenmaa (2000) virkakielestä. Koska tässä tutkimuksessa ei käytetä analyysiohjelmia laskelmien tekoon, vaan lasken määrät ja luvut itse, virheen mahdollisuus on aina olemassa. Sen vuoksi tutkimuksen ote on ensisijaisesti laadullinen, jota määrällinen tieto täydentää.

Sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden eroavaisuuksien erittelyn jälkeen teen resepteistä rekisteri- ja tekstilajianalyytit, joiden käsitteitä analyysissa siis käytän systemaattisen tekstintutkimuksen käsitteiden soveltamisen sijaan. Rekisteri- ja tekstilajianalyyssissa on nimittäin tärkeä huomioida muitakin tekijöitä kuin sanastolliset ja kieliopilliset erot, ja Ventola (2006: 103) huomauttaa, että ainoastaan 60- ja 70-luvuilla oli tapana määrittää tekstien rekistereitä pelkästään sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden perusteella.

2.2.2 Rekisterianalyysi

Rekisterianalyysi pyrkii tekemään näkyväksi ne kontekstin ulottuvuudet, jotka näkyvät tekstissä (Eggins 2004: 9). Toisin sanoen analyysissa etsitään ne kontekstin piirteet, jotka vaikuttavat tekstiin. Kuten jo johdannossa lyhyesti esittelin, rekisteriä määritettäessä tarkastellaan tekstin aihetta eli **alaa, osallistujarooleja** sekä vuorovaikutuskanavaa ja kielen roolia eli **esiintymismuotoa**. Niiden perusteella voidaan Egginsin (mts. 90) mukaan tehdä

rekisterikuvaus. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelu ja aineistonvalinta ohjaavat huomaamaan, että ainakin yksi kolmesta rekisteripiirteestä vaihtelee: reseptien vuorovaikutuskanava vaihtelee kirjoitetun ja puhutun välillä. Puhutun ja kirjoitetun rekisterin erojen lisäksi esiintymismuodosta tarkastelen tekstien luomaa etäisyyttä, josta Eggins esittää havainnollisen jatkumon: Jatkumon toisessa päässä on välitöntä palautetta antava, kasvokkaisessa vuorovaikutussuhteessa oleva epämuodollinen keskustelu, ja toisessa päässä ei visuaalisessa näköyhteydessä oleva, ei palautetta eikä audittiivista ärsykettä sisältävä teksti, kuten romaani. Jatkumon keskellä ovat muun muassa sähköpostit, joissa nopea palaute on mahdollista mutta joissa visuaalista tai audittiivista vuorovaikutusta ei synny. (Mts. 91.) Pyrin sijoittamaan aineiston tekstit tälle jatkumolle resepteistä välittyvän vuorovaikutusalttiuden, muodollisuuden ja palautteen mahdollisuuden perusteella.

Osallistujarooleista puolestaan tarkastelen Egginsin (2004: 99–100) jaottelua mukailien osallistujien valtaa ja sen jakautumista sekä vuorovaikutuksen syntymistä osallistujien välille. Valtaa tutkin teksteistä tasa-arvoisuuden näkökulmasta: asettaako Sumari itsensä tasa-arvoiseen asemaan vastaanottajiensa kanssa vai ottaako hän asiantuntijan roolin, jonka nojalla asettuu ylempään asemaan kuin vastaanottajat. Vuorovaikutuksesta tarkastelen Sumarin tapoja asettaa itsensä alttiiksi vuorovaikutukselle vastaanottajiensa kanssa, koska aitoa ihmisten välistä vuorovaikutusta kirjassa ja televisio-ohjelmassa ei synny. Vuorovaikutukseen asettumista tutkin esimerkiksi Sumarin käyttämien puhutteluilmaisujen kautta. Poynton (1985), jota mukailien Eggins (mts. 99–103) on tehnyt oman osallistujaroolien kuvauksensa, on tarkastellut osallistujarooleista myös osallistujien tunnetason sitoutumista. Se ei ole tässä tutkimuksessa keskeistä eikä sitä ole mahdollista tutkia valitsemillani menetelmillä, joten jätän sen tutkimuksen ulkopuolelle. Osallistujaroolien tarkastelun perusteella saan tietoa siitä, ovatko puhutut ja kirjoitetut reseptit keskenään yhtä (epä)muodollisia.

Kolmas rekisteriin vaikuttava piirre, tekstin ala, tarkoittaa yksinkertaisesti aihetta, josta teksti kertoo. Aihetta voidaan tarkastella erityisesti sen ammattimaisuuden (*technicalityn*) suhteen, eli toisin sanoen kuinka ammattimaisesti tai yleistajuisesti aihetta lähestytään. (Eggins 2004: 107.) Tämän aineiston kohdalla aiheen ammattimaisuuden tarkastelussa korostuu sanasto, josta tutkin, millaisia termejä ja käsitteitä leipomisesta käytetään ja ovatko ne enemmän kaikille ymmärrettäviä ja yleistajuisia vai ammattilaistasoisia. Tilannekontekstin kolmen ulottuvuuden lisäksi käytän rekisterianalyysissä sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden tarkastelua, jotta näen, onko kullakin rekisterillä omat odotuksenmukaiset sanastolliset ja kieliopilliset piirteensä, kuten Halliday (1978: 31–32) rekisterin määrittelee.

2.2.3 Tekstilajianalyysi

Myös tekstilajianalyysissa voidaan tarkastella sanastollisia ja kieliopillisia piirteitä, vaikka tekstilaji lähtökohtaisesti onkin toimintaan liittyvä luokka. Kielenpiirteet ovat useiden eri systeemis-funktionaalisen koulukunnan tutkijoiden (Eggins 2004: 235; ks. myös Heikkinen & Voutilainen 2012: 26) mielestä keskeinen osa tekstilajin määrittelyä, ja tässä tutkimuksessa fokuksessa ovat juuri sanastollis-kieliopilliset piirteet sekä SF-teoria, joten on luontevaa soveltaa näkemystä myös tekstilajin määrittelyyn. Kielellisten valintojen tarkastelua puoltaa myös se, että tekstilajin ominaisuuksien ajatellaan sijaitsevan tekstissä itsessään (Heikkinen & Voutilainen 2012: 26). Tämä ei toki sulje pois tekstin ulkopuolella olevien asioiden valideettia tekstilajin määrittelylle, mutta se osoittaa, ettei tekstin kielenpiirteiden tarkastelu ole irrelevanttia, vaikka tekstilaji onkin ensisijaisesti käyttöön liittyvä kategoria (ks. esim. Martin 1997: 13).

Jotta pääsen käsiksi tekstien käyttöön, tarkastelen teksteistä kielenpiirteiden lisäksi niiden fyysisiä puitteita, tilannekonteksteja eli löytyneitä rekistereitä, ulkoista olemusta sekä viestinnällisiä päämääriä. Niiden perusteella määritän, onko puhutut ja kirjoitetut reseptit mahdollista hahmottaa yhden yhtenäisen yleiskategorian alle. Reseptin viestinnälliseksi päämääräksi määritän sen, että ruokalajin pystyy valmistamaan ohjeen perusteella. Tutkimuksessa siis tarkastellaan, toteutuuko päämäärä kaikissa resepteissä ja millaisia muita päämääriä resepteille mahdollisesti löytyy. Lisäksi sovellan tekstilajikysymyksen tarkasteluun toimintakeskeisestä tekstilajinäkemyksestä (ks. Heikkinen & Voutilainen 2012: 27–30) tekstin tuottamisen ja kuluttamisen tapojen tarkastelua. Käytännössä tutkin sitä, millaiseen kuluttamisen tapaan puhutut ja kirjoitetut reseptit ohjaavat vastaanottajaansa. Tämä näkökulma nojaa ensisijaisesti tekstilajiin arkisena ilmiönä, johon liittyen myös Nieminen (2010: 35) muotoilee tekstilajin olevan nimenomaan tekstien käyttöön perustuva luokka.

Tekstien fyysisten puitteiden ja tilannekontekstien analyysit limittyvät. Tilannekonteksteista analysoin rekisterianalyysissa kolmen muuttujan avulla rekisterit, jotka ovat yksi osa tekstilajia. Fyysisillä puitteilla tarkoitan tilannekontekstin konkreettisia ulottuvuuksia eli puhuttujen reseptien televisio-ohjelmaa ja kirjoitettujen reseptien keittokirjaa. Koska Halliday ja Matthiessen (2014: 29; ks. myös Voutilainen 2012: 75) määrittelevät tekstilajin yleiskategoriaksi, jonka käytänteitä rekisterit noudattavat, voin hyödyntää tekstilajianalyysissa rekisterianalyysista saatuja tuloksia. Tätä tukee myös Egginsin (2004: 55–56) tekstilajin määritelmä, jonka mukaan tekstilaji koostuu rekistereistä,

rakenteesta ja realisaatiokuvioista. Rakenteen ja realisaatiokuvioiden hyödyntäminen edellyttäisi tekstien sisäisen rakenteen yksityiskohtaisempaa erittelyä esimerkiksi pakollisiin ja valinnaisiin jaksoihin, joten en sovelta niitä systemaattisesti. Otan kuitenkin huomioon erityisesti kirjoitetuissa resepteissä joitain funktiopohjaisia jaotteluita esimerkiksi johdannon, ainesosaluettelon ja toimintaohjeosion välillä, jotka ovat samalla reseptin rakenteellisia osia.

3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

3.1 Systeemis-funktionaalisen teorian peruseriaatteen

Systeemis-funktionaalinen teoria, johon usein viitataan myös SF-teorian, on M. A. K. Hallidayn 1960-luvulta asti kehittänyt kielitieteen teoria, joka tarkastelee ihmistä toimijana sosiaalisissa yhteisöissä ja kieltä yhtenä sosiaalisen toiminnan muotona. Teorian systeemis-funktionaalisuus on laaja-alainen, holistinen ja käytännönläheinen, joista laaja-alaisuus näkyy siinä, että teoriassa on vahva sosiosemiotinen tausta, ja se on ammentanut paljon myös monilta muilta tieteenaloilta, kuten sosiologiasta ja antropologiasta. Holistisuus puolestaan tarkoittaa sitä, että teoria pyrkii ottamaan huomioon kaiken suuruiset kielenpiirteet ja kaikki kielen tasot mallintaessaan merkitysten syntymistä. Käytännönläheisyys johtuu paljolti Hallidayn tavasta ymmärtää ja käsittää kielitieteelliset teoriat: hän arvostaa sovellettavuutta ja käytännön hyötyjä ja on rakentanut näkemystään käytännön lähtökohdat etusijalla. Käytännön sovelluksia onkin tehty paljon esimerkiksi englannin kielen kielioppiin sekä luokkahuonepedagogiikkaan, ja suomen kieleen systeemis-funktionaalisuutta ovat soveltaneet muun muassa Eija Ventola (esim. 2006) ja Susanna Shore (esim. 2012). (Luukka 2002: 89–91, 117.)

Hallidayn mukaan teorian nimen etuosa **systeeminen** viittaa siihen, kuinka hän hahmottaa kielen: lähtökohta on saussurelainen ajattelu kielen ja puhunnan erosta, jota Halliday nimittää kielisysteemin ja tekstin eroksi. Kielisysteemi on merkityspotentiaali, joka on vallitsevassa kulttuurissa rakentunut ja joka kattaa kaikki mahdolliset merkitysvariantit, joista kielenkäyttäjät valitsevat tietyn tavan ilmaista merkitystä. (Halliday 1978: 1–3.) Valintaa ohjaavat eriasteiset kontekstuaaliset tekijät, joista rekisteriä ja tekstilajia tarkastelen myöhemmissä alaluvuissa. Hallidayn mukaan konkreettisen kielenkäytön taustalla nähdään siis olevan systeemi, joka erotukseksi rakennekeskeisestä kielinäkemyksestä on avoin ja jatkuvasti muutoksessa oleva eikä siis kuvattavissa perinteisinä kielioppisääntöinä (1985a: 7). **Funktionaalisuus** teorian nimessä puolestaan viittaa kahteen asiaan: toisaalta siihen, että kieltä tarkastellaan tekoina, ja toisaalta siihen, että myös kielisysteemi nähdään funktionaalisenä. Hallidayn (1978: 46) mukaan funktionaalisuus kielisysteemin ominaisuutena mahdollistaa erilaisten tekojen tekemisen kielellä. Teot eivät kuitenkaan ole sattumanvaraisia, vaan systeemi jakautuu kolmeen metafunktion, **ideationaaliseen**,

interpersonaaliseen ja **tekstuaaliseen**, jotka edelleen realisoituvat teksteissä erilaisina sanastollisina ja kieliopillisina valintoina (mts. 112–113). Näin ollen kielellä ilmaistavat funktiot eivät ole satunnaisesti valikoituneita, vaan Hallidayn mukaan kielellä on tarpeen ilmaista juuri näitä kolmenlaisia merkityksiä (mts. 19, 21–22). Tarkastelen metafunktioita yksityiskohtaisemmin kielisysteemin käsittelyn yhteydessä luvussa 3.1.1.

Hallidayn teorian juuret ovat pohjimmitaan Saussuren (1916) ajattelussa. Halliday tarttui hänen teoriastaan erityisesti näkemykseen kielen sosiaalisesta ja yhteisöllisestä luonteesta, joka on pohja koko systeemis-funktionaaliseen teorialle. Ihminen on sosiaalinen toimija erilaisissa yhteisöissä, ja kieli on resurssi merkitysten antamiselle ja välittämiselle. Kielellä on välitön yhteys sosiaaliseen todellisuuteen, ja kieleen soviaalistutaan vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. (Halliday 1978: 1–3, 5.) Näin ollen Halliday (mts. 13) käsittää kielitiedon tietona kielen sosiaalisesta luonteesta, sen käytöstä sekä merkitysten rakentamisesta eikä esimerkiksi rakenteen tuntemisena paradigmaattisina kielioppisääntöinä. Saussuren kielen ja puheen kahtiajakoon perustuu myös systeemis-funktionaalisen teorian jako merkityspotentiaaliin ja tekstiin, mutta toisin kuin Saussure, Halliday ja Hasan (2000: 201) pitävät näiden kahden tason välisen dialogin ymmärtämistä teorian keskeisenä päämääränä. Sosiaalisten ja yhteisöllisten luonteiden lisäksi sekä kielisysteemi että teksti hahmotetaan myös toiminnallisiksi, kuten jo teorian nimen funktionaalisuus-osaa määrittäessäni mainitsin.

Saussure on luonut pohjan kaikelle eurooppalaiselle kielitieteelle, joten hänen vaikutuksensa SF-teoriaan hahmotetaan enemmänkin koko teorian taustana olevaksi ajatteluksi (Luukka 2002: 92). Konkreettisemmin yksittäisiin systeemis-funktionaalisen teorian näkemyksiin ovat vaikuttaneet Bronislaw Malinowski ja John Rupert Firth, joiden ajatusten pohjalta Halliday on muotoillut teorian sellaiseksi kuin se nykyisin tunnetaan. Firth toimi Hallidayn opettajana, joten hänen ajatuksillaan on merkittävämpi sija SF-teoriassa kuin Malinowskin. (Halliday 1985b: 2–3.) Koska Malinowski teki keskeiset tutkimuksensa ennen Firthiä, hänen ajatuksensa ovat olleet monen Firthin teorian pohjana, joten aloitan tarkastelun kronologisessa järjestyksessä Malinowskin käsityksistä.

Malinowski (1884–1942) oli antropologi ja kielitieteilijä, jota kiinnosti erityisesti kielen kontekstisidonnaisuus. Hallidayn mukaan Malinowski ajatteli, että sanoilla ei voinut olla mitään muita merkityksiä kuin tilannekontekstissa syntyneet, eli hän edusti niin sanottua äärikontekstuaalista näkökulmaa. Hän myös ajatteli, että kieli kehittyy sitä käyttävän yhteisön tarpeisiin, eli konteksti luo kielen ja muovaa sitä. Kielen ja kontekstin välisen suhteen ajatus

onkin peräisin Malinowskilta, mutta Firth muovasi sitä ennen kuin se päätyi osaksi systeemis-funktionaalista teoriaa. Malinowskilta on peräisin myös käsitys tekstistä kielenkäytön perusyksikkönä sekä näkemys merkitysten pohtimisesta suhteessa niiden funktioihin, joista kumpikin näkemys on selkeästi havaittavissa Hallidayn SF-teoriasta, ja ne ovat sen suoranaista ydintä. (Halliday 1985b: 3, 10.)

Firth (1890–1960) puolestaan oli historioitsija, joka oli erittäin kiinnostunut kielestä, ja hän toimi muun muassa kielitieteen professorin virassa. Hän kehitti eteenpäin Malinowskin ajatuksia erityisesti kielen ja kontekstin suhteesta, minkä seurauksena syntyivät käsitteet **kulttuuri-** ja **tilannekonteksti** (Halliday & Matthiessen 2014: 32–33). Malinowski oli aiemmin käsitellyt sekä abstraktia että konkreettista kontekstia saman käsitteen avulla, jolloin eri abstraktiotasojen erottamisen mahdottomuus teki teoriasta hatarahkon (Firth 1957: 5–8; Hasan 1985: 41). Hallidayn (1978: 109–110) mukaan Firth ajatteli kulttuurisen kontekstin olevan määritettävissä siihen liittyvien sosiaalisten systeemien kautta, ja myös tilannekontekstin käsitettä hän muovasi abstraktimpaan suuntaan Malinowskin ajatuksesta taltioida audiovisuaalisesti kaikki tilanteen ympärillä oleva. Tilannekontekstin jaotteleminen kolmeen muuttujaan mahdollisti yksittäisten tekstien ja kielisysteemin välisen suhteen mallintamisen, joka nykyään on systeemis-funktionaalisen teorian keskeinen kiinnostuksen kohde (Halliday & Matthiessen 2014: 32–34).

Firthiltä on peräisin kontekstin eri tasojen lisäksi muitakin systeemis-funktionaalille teoralle keskeisiä käsitteitä. Ventolan (2006: 100) mukaan hän muotoili SF-teoriaa kantavan ajatuksen kielen pragmaattisesta eli käyttöön liittyvästä funktiosta, jonka mukaan sanojen merkityksillä on aina sosiaalinen luonne. Firth kehitti myös ajatuksen niin kutsutusta **rajatusta kielestä**, jonka pohjalta Halliday muotoili oman näkemyksensä kielen tilanteisesta vaihtelusta eli rekisteristä (Halliday & Hasan 1985: 39). Hallidayn mukaan myös nykyinen systeemis-funktionaalinen kielioppinäkemys, jota en tosin tässä tutkimuksessa käsittele, on peräisin Firthiltä, samoin kuin systeemis-funktionaalisen teorian nimen alkuosa. Teoria on siis Hallidayn mukaan saanut nimensä Firthin kielikäsitteestä, jonka mukaan kielen perusluonne on systeeminen. Kielenkäytön taustalla on joukko mahdollisia merkitysvaihtoehtoja, joista kielenkäyttäjät valitsee tilanteeseen sopivat merkitykset. (Halliday 1985b: 2, 4–5.)

Edeltäjiensä ja kollegoidensa ajatusten pohjalta Halliday on muotoillut teorian, jonka ytimen toinen systeemis-funktionaalikko Suzanne Eggins (2004: 3) tiivistää neljään pykälään:

1. kielenkäyttö on funktionaalista
2. kielenkäytön funktio on merkitä jotakin
3. merkityksiin vaikuttaa sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti, jossa ne tuotetaan
4. kielenkäyttö on semioottinen prosessi: merkitykset luodaan valinnoilla.

Vaikka systeemis-funktionaalista teoriaa ovat Hallidayn jälkeen kehittäneet useat eri koulukunnat ja yksittäiset tutkijat, teorian ydin on kuitenkin säilynyt melko samanlaisena ja ajatus kielestä sosiaalisena merkitysjärjestelmänä keskeisenä kaikissa sovelluksissa (Halliday 1985b: 1–2). Uusien sovellusten rinnalla kaikkien neljän pykälän esittämät asiat kiinnostavat siis tutkijoita yhä nykyään, ja systeemis-funktionaalista teoriaa käytetään runsaasti sen käytännönläheisyyden ja sovellettavuuden vuoksi. Toisaalta teoriaa kohtaan on esitetty myös kritiikkiä. Esimerkiksi J. R. Martin (1997: 14) kritisoi Hallidayn käyttämää typologista eli rakenteisiin perustuvaa ja luokkiin jakavaa tekstilajiluokittelua. Hänen mukaansa tällainen luokittelu on kiistämättä systeemis-funktionaalisen teorian kulmakivi (*the cornerstone*), mutta se ei ota huomioon, että samakin kielellinen prosessi voi kuulua useampaan kategoriaan.

Eriytymällä ja erilaisiin koulukuntiin jakautumalla systeemis-funktionaalinen teoria on vastannut kritiikkiin. Martin (1997: 14) huomauttaa edellä mainitussa kritiikissään, että Hallidayn typologisen luokittelun erinomaiseksi täydentäjäksi sopii topologinen luokittelu, joka perustuu tekstien samankaltaisuuksien läheisyyteen tai kaukaisuuteen. Topologista luokittelua on käyttänyt erityisesti niin kutsuttu Australian koulukunta, johon kuuluvat muun muassa Martin itse sekä tässäkin tutkimuksessa viitattu Suzanne Eggins. Eri koulukuntiin jakautuminen mahdollistaa erilaisiin tutkimuskohteisiin paneutumisen ja erilaisten näkemysten rinnakkaineloa (SF:n sovellusaloista ks. Halliday 1985b: 6–7), joten se sekä laajentaa että moni-ilmeistää teoriaa. Tässä tutkimuksessa pyrin nojautumaan ensisijaisesti Hallidayn ja Egginsin näkemyksiin juuri sen vuoksi, että liian monista eri koulukunnista tulevien teorioiden käyttäminen tekisi kokonaisuudesta rönsyilevän ja jopa ristiriitaisen. SF-teorian keskeisin ydin on kuitenkin tiivis ja melko muuttumaton, joten yhden koulukunnan valikoitujen näkemysten yhdistäminen Hallidayn ydinteoriaan on luontevaa.

Hallidayn mukaan hyvän teorian tulee kehittyä ajan ja kielen muutosten mukana, ja hän on muotoillut seitsemän pykälää, joissa systeemis-funktionaalinen teoria muistuttaa kieltä itseään, eli systeemiä, jonka olemassaolon ehto on variaatio (Halliday 1985b: 7–11):

1. kieltä ei voi tyhjentävästi määrittellä kieliopillisilla lauseilla
2. semantiikka ja merkitykset läpäisevät kaikki kielen tasot
3. sanasto on osa kielioppia, joka ei ole suljettu eikä pysyvä
4. kielellä on tilanteista vaihtelua; kaikki tekstit kuuluvat johonkin rekisteriin
5. tekstit edustavat systeemiä
6. merkitys syntyy suhteessa kontekstiin
7. kieli, ja SF-teoria, suhtautuu kieliopillisiin kategorioihin mieluummin yksityiskohtaisesti kuin yleistävästi (*particularist rather than a generalist position with regard to linguistic categories*).

SF-teoriaa voidaan soveltaa hyvin moninaisten sosiaalisten vuorovaikutustilanteiden tarkasteluun, mutta eittämättä yksi systeemis-funktionaalisen teorian keskeisin sovellusala ovat pykälässä neljä mainitut tekstit. Tutkijat ovat pyrkineet ymmärtämään niin puhuttujen kuin kirjoitettujen tekstien ominaispiirteitä ja luonnetta sekä niiden välittämiä merkityksiä. Koska tämän tutkimuksen kohteena ovat juuri tekstit sekä niiden rekisterit ja tekstilajit, keskeisimmät pykälät ovat kolmas, neljäs ja kuudes. Vaikka tässä tutkimuksessa sanastolliset ja kieliopilliset piirteet on jaettu analyysin selkeyden vuoksi erikseen, systeemis-funktionaalinen näkemys korostaa sanaston kuulumista kielioppiin ja käyttääkin usein käsitettä leksikkokielioppi (ks. esim. Halliday 1985b: 8; Halliday & Matthiessen 2014: 64–67). Kuudes pykälä korostaa tilanne- ja kulttuurikonteksteja, jotka vaikuttavat syntyviin merkityksiin ja joista tilannekontekstin vaihtelu tarkoittaa pykälän neljä tilanteista vaihtelua eli rekistereitä.

3.1.1 Kielisysteemi

Hallidayn mukaan kielellä tehdään tekoja, eli se on olemassa sitä varten, että sillä on funktioita. Funktiot ovat valintoja, jotka kantavat merkityksiä. Merkitykset eivät kuitenkaan ole sattumanvaraisia, vaan mahdollisuuksille asettaa rajat **kielisysteemi**. Kielisysteemi on yksi semioottinen merkitysjärjestelmä muiden joukossa, mutta se on siinä mielessä erityisen merkityksellinen, että sen avulla opitaan muut järjestelmät. (Halliday 1978: 1–3; semioottisista järjestelmistä ks. Halliday & Matthiessen 2014: 20.) Kielisysteemi on Hallidayn (1985b: 8) mukaan avoin ja jatkuvasti rakentuva systeemi, joka kattaa kaikki mahdolliset merkitykset, eli se on resurssi, josta kielenkäyttöön valitaan halutut merkitykset. Hallidayn mukaan kielisysteemi voidaan kuvata sosiaaliseksi, funktionaaliseksi, systeemiseksi, semioottiseksi ja kontekstuaaliseksi systeemiksi. Kontekstuaalisuus ja sosiaalisuus mahdollistavat kielen variaation, jota edustavat alueellinen vaihtelu eli murteet

sekä tilanteinen vaihtelu eli rekisterit. (Halliday 1978: 1–3.) Kielisysteemin voidaan ajatella jakautuvan kolmeen eri tasoon, sisältöön, muotoon ja ilmaisuun, joista kukin taso voi edustaa kaikkia kolmea kielisysteemin metafunktiota ja jotka toisaalta limittyvät kielessä toisiinsa (mts. 128).

Hallidayn metafunktioita ovat ideationaalinen, interpersonaalinen ja tekstuaalinen, joista ideationaalinen ilmaisee tekstin sisältöön liittyviä asioita, interpersonaalinen suhtautumiseen, tunteisiin ja arvoihin ja tekstuaalinen tekstin rakentumiseen liittyviä seikkoja. Halliday jakaa ideationaalisen metafunktion vielä kahteen alafunktioon, kokemukselliseen ja loogiseen, koska leksikkokieliopin näkökulmasta katsoen interpersonaalinen, tekstuaalinen ja kokemuksellinen metafunktio ovat lähempänä toisiaan kuin kokemuksellinen ja looginen. Kuitenkin funktionaalista ja semanttisesta näkökulmasta looginen ja kokemuksellinen ulottuvuus muodostavat yhden kokonaisuuden. (Halliday 1978: 128–131.) Sen vuoksi tässä tutkimuksessa käsittelen ne yhtenä ideationaalisena metafunktiona.

Metafunktiot liittyvät SF-teorian mukaan keskeisesti kielen funktionaaliseen luonteeseen: kielisysteemi ei ole sattumalta sellainen kuin on, vaan se on tarkoitettu juuri näiden kolmen metafunktion mahdollistamien merkityksien ilmaisemiseen. Toisin sanoen ihmisten on tarpeen hahmottaa maailmaa (ideationaalinen), osallistua maailmaan (interpersonaalinen) sekä luoda erilaisia tekstejä (tekstuaalinen), joissa voi esiintyä kahta aiemmin mainittua metafunktiota. Myös tekstin rekisterimuuttajat ovat peräisin kielisysteemin kolmesta metafunktiosta. (Halliday 1978: 112; Halliday & Hasan 1985: 24–26; Eggins 2004: 110.) Hallidayta tiivistäen metafunktiot ovat siis kielisysteemin ja varsinaisten kielellä tehtävien funktioiden välissä oleva käsite, jonka avulla yksittäisiä funktioita, kuten pyyntöjä, käskyjä tai ehdotuksia, voidaan eritellä. Metafunktiot toimivat myös toisin päin: niiden avulla päästään yksittäisistä teksteistä käsiksi kielisysteemiin, sillä sanastollisten ja kieliopillisten valintojen kautta voidaan kuvata metafunktiot, jotka kuvaavat konkreettiset kielellä tehtävät funktiot kielisysteemin tasolla. (Halliday 1978: 111–113.)

Kielisysteemin jakautuminen kolmeen tasoon pitää paikkansa Hallidayn mukaan vain aikuisten kielessä. Halliday on tutkinut lasten kieltä ja kielellistä kehitystä ja tullut siihen tulokseen, että lasten kielessä on vain kaksi tasoa: sisältö ja ilmaisu. Lapsi ei myöskään ilmaise kuin yhtä funktiota kerrallaan, kun taas aikuisen kielessä on kolme tasoa, sisältö, ilmaisu ja muoto, ja hän voi ilmaista useaa metafunktiota samanaikaisesti. Metafunktion käsite on siis muotoutunut SF-teoriaan lasten kielellisen kehityksen tutkimuksen kautta. Aikuisten kielessä, eli puhutuissa tai kirjoitetuissa teksteissä, realisoituvat yhtä aikaa kaikki

kolme metafunktiota, ja niillä on läheinen yhteys tekstin alaan, sävyyn ja vuorovaikutuskanavaan, jotka ovat tilannekontekstin muuttujat ja jotka muodostavat tekstin rekisterin. (Halliday 1978: 55–56.) Sivuan rekisterin käsitettä kontekstia käsittelevässä luvussa 3.1.3, ja yksityiskohtaisemmin tarkastelen sitä luvussa 3.2.

3.1.2 Teksti

Systeemis-funktionaalisen teorian mukaan kielenkäytön merkityksenannot luodaan valitsemalla kielisysteemin merkityspotentiaalista tietynlainen tapa merkityksellistää, mikä konkretisoituu tietynlaisina sanastollisina ja kieliopillisina valintoina. Nimenomaan tätä abstraktin kielisysteemin ja konkreettisen **tekstin** välistä dialogia systeemis-funktionaalinen teoria pyrkii mallintamaan: millä perusteilla valinnat tehdään ja mitä säännönmukaisuuksia valinnoissa on havaittavissa. Kielisysteemin ja tekstin ero jäljittelee Saussuren (1916) kielen ja puhunnan eroa, mutta siinä puhutut ja kirjoitetut tekstit käsitetään keskenään tasa-arvoisiksi. (Halliday 1978: 21; 1989: ix.) Vaikka SF-teoriassa pidetään puhuttuja ja kirjoitettuja tekstejä tasa-arvoisina, ne käsitetään kuitenkin eri rekistereiksi, sillä ne mallintavat maailmaa eri näkökulmista (Halliday 1978: 31–32). Hallidayn mukaan puhutun tekstin voi ajatella prosessiksi ja kirjoitetun tuotteeksi, minkä lisäksi eri kanavia pitkin tuotetuilla teksteillä tehdään erilaisia tekoja. Rekisterien välisessä erossa on kyse sekä sisällöstä että muodosta. (Halliday 1989: 39–40.)

Tekstin määrittelemisen ja erottaminen epäteksteistä eli sattumanvaraisista sanojen joukoista ei ole ongelmatonta, ja määritelmiä on lähes yhtä paljon kuin määrittäjiä. Tässä tutkimuksessa käytän Hallidayn ja Hasanin (1976: 1–2) määritelmää, jonka mukaan teksti on eheä tai kokonainen kielellisen vuorovaikutuksen kokonaisuus, joka voi olla joko puhuttua tai kirjoitettua kieltä ja jonka pituudella ei ole merkitystä. Pienimmillään teksti voi olla siis yhden tavun mittainen kirjoitettu tai puhuttu aines, esimerkiksi *ai*, mikäli sillä on kontekstissaan merkitys. Tekstillä täytyy Egginsin mukaan olla joko koheesio tai koherenssi, jotta sitä voidaan pitää tekstinä. Koheesio rakentuu fonologian, sanaston ja kieliopillisen rakenteen varaan, ja kaikkien tasojen tulee muodostaa jonkinlainen ymmärrettävä merkitys, jotta tekstiin muodostuu koheesio. Yhdenkin koheesio tason puuttuminen voi aiheuttaa sen, ettei vastaanottaja pysty konstruoimaan tekstiä semanttiseksi kokonaisuudeksi, mutta joskus tekstin ulkoisista ominaisuuksista muodostuva koherenssi korvaa puuttuvan koheesio ja antaa tekstille merkityksen. (Eggins 2004: 23–24.)

Koherenssia on Egginsin mukaan kahdenlaista: rekisteriin liittyvää (*registerial coherence*) ja tekstilajiin liittyvää (*generic coherence*). Rekisteriin liittyvä koherenssi toteutuu silloin, kun tekstin vastaanottaja kykenee identifioimaan tilanteen, johon kaikki tekstin lauseet liittyvät. Tilanne voi liittyä joko tekstin käsittelemään aiheeseen, osallistujien rooleihin tai tekstin kieleen. Riittää, kun yksi niistä näyttäytyy johdonmukaisena tekstien osia yhdistävänä tekijänä. Tekstilajiin liittyvä koherenssi puolestaan ilmenee silloin, kun tekstin vastaanottaja kykenee sijoittamaan tekstin osaksi tiettyä tekstilajia eli identifioimaan tarkoituksen tai motivaation tekstin taustalla. Yleensä tekstilajilliseen koherenssiin liittyy myös tekstin tyypillinen rakenne, mikä helpottaa tekstilajin tunnistamista. (Eggins 2004: 29.)

Tiivistäen voidaan sanoa, että Hallidayn mukaan tekstin määrittämisessä keskeistä on semanttisuus ja funktionaalisuus: teksti ei koostu sanoista ja lauseista vaan merkityksistä, ja se on kieltä, joka tekee jotakin jossakin tietyssä kontekstissa (Halliday & Hasan 1985: 10). Seuraavaksi tarkastelen kontekstin käsitettä ja sen eri ulottuvuuksia.

3.1.3 Konteksti

Jo edellä mainittu koherenssin havaitseminen riippuu siis osaksi tekstin ulkopuolisista seikoista eli tekstin konteksteista. Systemis-funktionaalisen teorian sovelluksissa kontekstiakin on määritelty hyvin eri tavoin, mutta tässä tutkimuksessa sovellan edelleen Hallidayn ja Egginsin määritelmiä. Eggins toteaa, että konteksti on tekstin sisällä eli tekstistä voi päätellä paljon sen kontekstista, joka puolestaan paljastaa jokaisesta kielisysteemin metafunktiosta jotakin. Eggins (2004: 7–8) huomauttaa myös, että samalla tavoin kuin teksti paljastaa kontekstin, myös kontekstin perusteella voi ennustaa tekstin kielenpiirteitä, joten teksti ja konteksti ovat tiiviissä suhteessa keskenään.

Halliday pitää keskeisenä erityisesti tilannekontekstin käsitettä, jonka mukaan kielen käyttö riippuu aina osallistujista, vallitsevasta tilanteesta sekä tilanteen tulkinnasta. Toisin sanoen tietyssä tilanteessa yhteisö hänen mukaansa tunnistaa tyypilliset ja odotuksenmukaiset tavat käyttää kieltä. (Halliday & Hasan 1985: 9–12.) Halliday kuitenkin korostaa, etteivät kaikki tilannekontekstin piirteet ole yhtä relevantteja, vaan kontekstista huomioidaan ne piirteet, jotka vaikuttavat tekstiin. Piirteet voivat hänen mukaansa olla toisaalta konkreettisia ja välittömästi läsnä olevia tai toisaalta abstrakteja ja kaukaisia. Jälkimmäisestä Halliday mainitsee esimerkkinä eksperttien keskustelun, jonka tilannekontekstin ulottuvuuksia ovat keskusteltava ilmiö sekä eksperttien erilaiset koulutukset ja kokemukset ilmiöön liittyen.

(Halliday 1978: 29, 109.)

Koska tilannekontekstilla ja rekisterillä on vahva keskinäinen yhteys, ja Halliday korostaa kielen vaihtelussa nimenomaan rekisterin merkitystä tekstilajin kustannuksella, on johdonmukaista, että hänen kontekstinäkemyksessään korostuu tilannekontekstin merkitys. Halliday käytti alun perin kielen vaihtelusta ainoastaan käsitettä rekisteri, ja tekstilajin käsite tuli sen rinnalle vasta myöhemmin, koska esimerkiksi teoksessa *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning* (1978) hän käyttää ainoastaan käsitettä rekisteri. Hän kyllä viittaa teoksessa lyhyesti *genre*n käsitteeseen, mutta ei käytä *text type* -käsitettä, jota tämän tutkimuksen tekstilajin käsite vastaa. Halliday ja Hasan (1985: 46–47) kirjoittavat tekstin ja kontekstin välistä suhdetta pohtiessaan, että erillistä mallia kulttuurikontekstin ja tekstin suhteesta ei ole vielä olemassa. Muutamaa vuotta myöhemmin kirjoittamassaan artikkelissa Halliday (2007 [1991]: 274–275, 283–285) käyttää tekstilajin (*text type*) käsitettä kulttuurikontekstin ja tekstin välisestä suhteesta, mutta vielä vuonna 2014 julkaistussa teoksessa *Halliday's introduction to functional grammar* Halliday ja Matthiessen (2014: 33) kirjoittavat, että kulttuurikontekstista ei ole olemassa kattavaa kuvausta. Tekstilajilla on siis huomattavasti pienempi painoarvo Hallidayn teoriassa kuin rekisterillä. Lisäksi Niemisen (2010: 28) mukaan Hallidayn on sanottu pitäneen koko tekstilajin käsitettä turhana, mikä omalta osaltaan korostaa tilannekontekstin merkitystä suhteessa kulttuurikontekstiin hänen teoriassaan.

3.1.4 Puhuttu ja kirjoitettu kieli

Hallidayn ja Hasanin (1976: 1–2) tekstin määritelmän mukaan tekstit voivat olla joko kirjoitettuja tai puhuttuja, ja ne ovat Hallidayn (1978: 60) mukaan kielenkäytön perusyksiköitä. Ero kirjoitettujen ja puhuttujen tekstien välillä on Hallidayn mukaan niiden tapa hahmottaa maailmaa: kirjoitetussa tekstissä maailma on valmis produkti eli tuote, kun taas puhutuissa teksteissä tapahtumat hahmotetaan prosesseiksi (Halliday 1989: 39–40, 81). Ero johtunee siitä, että lukijalla ei kirjoitetuissa teksteissä välttämättä ole saatavilla tekstin syntyhetken tilannekontekstia eikä tekstin tuottajaa, joka voisi selittää valintojaan. Sen vuoksi käsiteltävät ilmiöt täytyy kuvata stabiileiksi. Sen sijaan puhe on dynaamista toimintaa, jossa osallistujat voivat koko ajan uudelleen arvioida puhetilannetta ja muovata käsityksiään. Puhuttuihin teksteihin ei usein kuitenkaan voi palata kuten kirjoitettuihin, joten ne ovat ikään kuin hetkellisiä prosesseja. Tässä aineistossa puhutut reseptit ovat kuitenkin TV-tallenteita, ja

niistä on tehty myös litteraatti, johon voi palata aivan kuten kirjoitettuihin teksteihin, joten siinä mielessä puhuttu aineisto ei ole aivan autenttista puhuttua kieltä.

Kirjoitetuilla teksteillä on monissa kulttuureissa prestiisiasema puhuttuihin nähden, minkä vuoksi kirjoitetun kielen sääntöjä sovelletaan myös puhuttuun kieleen (Halliday 1989: 44–45). Kirjoitetun kielen sääntöjen valossa puhuttu kieli on vaillinaista, aukkoista ja epäloogistakin, mutta systeemis-funktionaalinen teoria korostaa, että kirjoitettu ja puhuttu kieli ovat erilaisia rekistereitä, joilla tehdään erilaisia tekoja (mts. 39–40). Sen vuoksi puhuttuja tekstejä tulee tarkastella niiden omien säännönmukaisuuksiensa kautta. Puhutuissa teksteissä esimerkiksi prosodisilla piirteillä, kuten intonaatiolla, painotuksilla ja rytmillä, on suuri merkitys, kun taas kirjoitetuissa teksteissä ne eivät ole ollenkaan läsnä. (Mts. 48–49.) Tässä tutkimuksessa en systemaattisesti analysoi prosodisia piirteitä osana puhuttujen tekstien rekisteriä, joten en käsittele niitä tässä yksityiskohtaisemmin.

Puhutun ja kirjoitetun kielen rekisterien sanastolliset ja kieliopilliset erot liittyvät edellä mainittuun produktin ja prosessin eroon. Hallidayn (1989: 61–64) mukaan puhutut ja kirjoitetut tekstit eroavat sisältösanojen ja kieliopillisten sanojen keskinäisessä suhteessa siten, että puhutuissa teksteissä on noin kaksi kertaa enemmän kieliopillisiä sanoja kuin sisältösanoja, ja kirjoitetuissa toisin päin. Rekisterit eroavat leksikaaliselta tiheydeltään siten, että sisältösanojen osuus kaikista sanoista on yleensä pienempi puhutuissa teksteissä (mts. 80), mikä on yhdenmukaista suuren kieliopillisten sanojen osuuden kanssa. Eggins (2004: 93) havainnollistaa puhutun ja kirjoitetun kielen eroja kuvaamalla kummankin rekisterin tyypillisiä piirteitä kaaviolla, joka on kuvattu taulukossa 1.

Taulukko 1. Puhutun ja kirjoitetun kielen eroavaisuuksia (Eggins 2004: 93).

Puhuttu	Kirjoitettu
Vuoronvaihtojen organisoima	Monologin organisoima
Kontekstiriippuvainen	Itsenäinen kontekstistaan
Dynaaminen: vuorovaikutteinen, avoin	Tiivis, retorinen, suljettu
Spontaani: epäröintiä, keskeytyksiä, päällekkäisyyksiä, vaillinaisia lauseita	Lopullinen: aiemmat versiot eivät näy tuotoksessa
Jokapäiväinen sanasto	Prestiisisanasto
Ei standardin mukaista kielioppia	Standardin mukainen kielioppi
Kieliopillinen monimutkaisuus	Kieliopillinen yksinkertaisuus
Sanastollinen väljyys	Sanastollinen tiheys

Egginsin jaottelu noudattaa Hallidayn näkemyksiä leksikaalisesta tiheydestä, mutta hän on ottanut mukaan myös kieliopillisia ja vuorovaikutuksellisia piirteitä, kuten dialogin yhtenä tekstin jäsentäjänä puhutussa kielessä. Kaikki puhutut tekstit eivät kuitenkaan ole dialogia, joten näkemys ei ole suoraan sovellettavissa esimerkiksi Sumarin julkiseen puheeseen. Aina ei myöskään ole itsestäänselvyys, onko jokin teksti kirjoitettua vai puhuttua kieltä, mutta Halliday (1989: 61) toteaa, että olennaisinta ei ole rajan vetämisen kohta vaan johdonmukaisuus. Esimerkiksi nauhoittimet ja litterointilaitteet ovat Hallidayn mukaan vaikuttaneet siihen, ettei nykyään ole aina mahdollista sanoa, onko tarkasteltava teksti produkti vai prosessi. Jokaisessa tekstissä on sekä produktin että prosessin piirteitä, koska puhuttu ja kirjoitettu kieli ovat kumpikin saman kielisysteemin todentumia. (Mts. 81.) Teksti on toisaalta aina tuotos, joka voidaan taltioida esimerkiksi nauhoittamalla ja kuvata osana kielisysteemiä, ja toisaalta prosessi alati muotoutuvan kielellisen valinnan näkökulmasta (Halliday & Hasan 1985: 10). Vaikka produkti ja prosessi hyödyntävät kielisysteemin eri piirteitä, niiden vahvuudet täydentävät toinen toistaan (Halliday 1989: 100). Näin ollen litteraatista huolimatta ajattelen aineiston puhutut reseptit puhutuksi kieleksi, koska raja on selkeästi vedettävissä puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien väliin.

3.2 Rekisteri

Rekisteri on yksi kielitieteen käsitteistä, jota on määritelty lukuisilla eri tavoilla. Se on Hallidayn ja Hasanin (1985: 38) mukaan semanttinen käsite, joka viittaa kielen tilanteiseen vaihteluun, mutta se on kullakin tieteenalalla saanut hiukan toisistaan poikkeavan määritelmän. Hyödynnän ensisijaisesti systeemis-funktionaalisen teorian ja Hallidayn määritelmiä, koska Voutilaisen (2012: 70) mukaan systeemis-funktionaalisuus on yksi kielitieteen vaikutusvaltaisimmista rekisteri- ja tekstilajitutkimusta kehittäneistä suuntauksista. Rekisterin käsite päätyi systeemis-funktionaaliseen teoriaan Firthin rajatun kielen ajatuksesta, jota Halliday kehitti avoimempaan ja enemmän variaatiota sallivaan suuntaan (Halliday & Hasan 1985: 39–40).

Rekisteristä mainitsin jo alaluvussa 3.1.1 sen verran, että se on kielisysteemin kontekstuaalisuuden ja sosiaalisuuden mahdollistamaa kielen tilanteista variaatiota. Toinen kielellisen variaation muoto on idiolektinen eli henkilöiden välinen vaihtelu, joka on osa rekisteriä ja joka väistämättä tulee esille myös tutkimusaineistosta. Kolmas variaation muoto on alueellinen vaihtelu eli murteet, mutta se ei ole tämän tutkimuksen kannalta relevanttia,

joten en käsittele sitä enempää. (Kielen variaatiosta ks. Halliday 1978: 35.)

Systeemis-funktionaalisen teorian sisällä eri koulukuntien välillä on erilaisia määritelmiä rekisteristä. Voutilaisen (2012: 71) mukaan esimerkiksi Australian koulukunta määrittelee rekisterin siten, että se on aktuaalisten kielellisten valintojen ja tekstilajin välissä oleva taso, joka kytkeytyy tekstin eri vaiheisiin siten, että kutakin vaihetta edustaa eri rekisteri. Toinen vastaavanlainen sovellus on Ruqaiya Hasanin (Halliday & Hasan 1985: 52–69) tekstin pakollisten ja valinnaisten jaksosten analyysi, jonka perusteella määritetään tekstin rekisterit. Tässä tutkimuksessa en käytä jakoa rakenteellisiin jaksoihin, kuten tekstikappaleisiin, mutta pidän esillä jaottelun esimerkiksi kirjoitettujen reseptien johdannon ja varsinaisen reseptiosan välillä. Pyrin kuitenkin määrittämään teksteille kokonaisuuksina rekisterin sen nojalla, kuinka Halliday rekisterin määrittelee: hänen mukaansa rekisteri on tiettyyn tilannetyyppiin kytkeytyvät kielenkäytön resurssit, jotka edustuvat kunkin rekisterin odotuksenmukaisina sanastollisina ja kieliopillisina piirteinä (Halliday 1978: 31–32).

SF-teorian mukaan rekisteriin voidaan siis päästä käsiksi tekstin sisällä olevien piirteiden perusteella, mutta rekisteri kytkeytyy kiinteästi myös tekstin ulkopuolella olevaan tilannekontekstiin. Kuitenkaan kaikki tilannekontekstin piirteet eivät ole rekisterin kannalta relevantteja, vaan tarkastelemalla tekstin esiintymismuotoa, osallistujarooleja sekä tekstin alaa voidaan tehdä päätelmiä rekisteristä. Esiintymismuotoon kuuluvat kielen rooli ja merkitys tilanteessa eli tekstin status ja tehtävä tilannekontekstissään, vuorovaikutuskanava, tilannesidonnaisuuden aste sekä tekstin retoriset ominaisuudet. Osallistujarooleihin puolestaan kuuluvat osallistuvat henkilöt, heidän tilapäiset ja pysyvät suhteensa niin dialogin osapuolina kuin sosiaalisen järjestelmän osina sekä osallistujien välinen valta ja (epä)tasa-arvo. Tekstin alaan kuuluvat tekstin toimintamuoto ja aihe eli toisin sanoen se, mitä tekstissä tapahtuu. (Halliday & Hasan 1985: 12; Eggins 2004: 8–9.) Näillä tilannekontekstin piirteillä, toisin kuin esimerkiksi osallistujien hiusten värillä, on vaikutusta vuorovaikutuksen tapaan, joten ne ovat tekstin rekisteripiirteitä. Kuten jo aiemmin luvussa 2.1.2 tuli ilmi, tekstillä on Egginsin mukaan rekisterillinen koheesio, joka kytkeytyy nimenomaan tekstin esiintymismuotoon, osallistujarooleihin ja tekstin alaan: koheesio syntyy, kun vastaanottaja kykenee hahmottamaan tekstin aineiden taustalta yhteisen aihealueen, henkilöiden johdonmukaiset roolit sekä kielen merkityksen (Eggins 2004: 29).

Aiemmin totesin myös, että yksittäisen tekstin ja kielisysteemin välisen suhteen ymmärtäminen on yksi systeemis-funktionaalisen teorian keskeisimpiä tutkimuskohteita. Rekisteri liittyy Hallidayn ja Hasanin mukaan suhteeseen siten, että tilannekontekstin

kolmella muuttujalla ja kielisysteemin kolmella metafunktiolla on systemaattinen yhteys: ideationaalinen metafunktio ja tekstin ala, interpersonaalinen metafunktio ja tekstin osallistujaroolit sekä tekstuaalinen metafunktio ja tekstin esiintymismuoto ovat yleisesti kaikissa teksteissä sidoksissa toisiinsa. Tekstin ala kuvaa, mitä tekstissä tapahtuu käyttäen ideationaalisen metafunktion keinoja, kuten (in)transitiivisuutta ja asioiden nimeämistä. Keitä tilanteessa on läsnä, osallistujaroolit, ilmaistaan interpersonaalisen metafunktion keinoin eli esimerkiksi modaliteetilla, moduksilla ja henkilöitä kuvaavilla ilmauksilla. Kielen roolia eli tekstin esiintymismuotoa ilmaistaan tekstuaalisen metafunktion keinoilla, kuten teemoilla, tiedon kuljettamisella ja koheesiolla. Lisäksi kunkin rekisterimuuttujan ilmaisemille merkityksille on Hallidayn ja Hasanin mukaan toisistaan eriävät sanastolliset ja kieliopilliset valinnat. (Halliday & Hasan 1985: 25–26.) Halliday ja Matthiessen (2014: 35) viittaavat esimerkiksi tutkimukseen, jossa on havaittu, että eri pronominisysteemit ilmentävät systemaattisesti osallistujarooleista erilaisia valta- ja solidaarisuussuhteita.

3.3 Tekstilaji

Kuten rekisteriäkin, tekstilajin käsitettä on kielitieteessä määritelty lukuisin eri tavoin. Kirjavuus johtuu osittain siitä, että tekstilajin käsitettä on käytetty antiikin ajoista asti, mutta vasta 1980-luvulla se on tullut kielitieteessä yleiseen käyttöön (Heikkinen & Voutilainen 2012: 20). Näin ollen käsitteellä on ollut alusta asti valtaisa painolasti erilaisia merkityksiä, joten jo lähtökohdat eri tutkijoiden näkemyksille ovat erilaiset (Mäntynen & Shore 2006: 13–16). Vaikutusvaltaisia määritelmiä ovat Mäntynen ja Shoren mukaan muun muassa Mikhail Bahtinin määritelmä tekstilajista ilmaustyyppinä, joka on suhteellisen vakaa temaattisesti, kompositionaalisesti ja tyylillisesti, sekä John Swalesin määritelmä, jonka mukaan tekstilaji on tekstin tuottamisen, tulkinnan ja diskurssin osanottajien muuttuvien konventioiden kiteymä. Lisäksi Mäntynen ja Shoren mukaan Swales määrittää tekstilajia sen perusteella, onko teksteillä yhteinen päämäärä, onko ne suunnattu samalla yleisölle, millä nimellä tekstejä kutsutaan sekä millaisia ne ovat rakenteeltaan, sisällöltään ja muodoltaan. (Mäntynen & Shore 2006: 23–27.) Kaiken kaikkiaan tekstilaji tarkoittaa jonkinlaisia teksteistä tulkittavia ominaisuuksia, jotka mahdollistavat tekstien luomisen ja tulkitsemisen kulttuurissaan ymmärrettävinä.

Tekstilajeja voidaan luokitella ja ryhmitellä usein eri tavoin. Usein käytetty kielikuva tekstilajin kuvaamiseen on esimerkiksi Mäntynen ja Shoren käyttämä vertaus perheenjäsenten

välisistä suhteista: kaikki saman perheen jäsenet eli tekstilajin tekstit ovat sukua toisilleen, vaikka kaikilla ei ole kaikkien kanssa yhteisiä piirteitä. Tekstilajipiirteistä puhutaankin samankaltaisuuksien verkostona, jossa eri teksteillä on yhtäläisyyksiä. (Mäntynen & Shore 2006: 14.) Tekstit eivät kuitenkaan muistuta toisiaan kaikilta piirteiltään, mikä on herättänyt tutkijoissa kysymyksen, mitkä tekstin piirteet erottavat tekstilajit toisistaan (Heikkinen & Voutilainen 2012: 32). Yksiselitteistä vastausta ei ole toistaiseksi löydetty, mutta Nieminen (2010: 158) on huomannut, että saman tekstilajin tekstien eroissakin on jotain keskenään yhteneväistä. Tekstilajit ovat kuitenkin alati muovautuvia, ja Heikkisen ja Voutilaisen mukaan yksittäiset tekstit ilmentävät ja muovaavat lajien rajoja eri tavoin, joten tekstilajit eivät ole tiukkarajaisia luokkia vaan ennemminkin tyyppejä. Kuitenkin Heikkisen ja Voutilaisen mukaan erityisesti arkiajattelussa vallitsee usein ajatus, että puhe ja kirjoitus olisivat automaattisesti eri tekstilajeja. (Heikkinen & Voutilainen 2012: 31–32.) En suhtaudu tutkimuksessa väitteeseen itsestäänselvytenä, vaan pikemminkin kyseenalaistan ja tutkin sitä, vaikka pidän puhetta ja kirjoitusta kahtena erilaisena rekisterinä.

Systeemis-funktionaalinen kielitiede on yksi traditio tekstilajin määrittelyssä, ja sovellan sitä tässä tutkimuksessa, jotta tulokset rekisteri- ja tekstilajianalyysien osalta olisivat mahdollisimman vertailukelpoiset. Vaikka systeemis-funktionaalinen teoria on nimensä mukaisesti funktio- eli toimintakeskeinen, sen tekstilajinäkemyks on kuitenkin Heikkisen ja Voutilaisen mukaan melko rakennekeskeinen vastakohtana toimintakeskeiselle tekstilajinäkemykselle. Rakennekeskeisyys johtuu heidän mukaansa siitä, että SF-teoriassa teksti on kielenkäytön perusyksikkö, joten myös tekstilajin määrittäminen on tekstilähtöistä. Tekstilähtöisyydessä korostuvat tekstinsisäiset kielelliset kriteerit, jotka ovat siis kieliopillisia ja sanastollisia piirteitä. Heikkisen ja Voutilaisen mukaan eri tekstilajien välinen luokittelu tehdään SF-teoriassa tekstin kokonaisrakenteen ja kielenpiirteiden perusteella. (Heikkinen & Voutilainen 2012: 24–25; eri tekstilajinäkemyksistä ks. myös 26–30.)

Halliday ja Matthiessen (2014: 29) määrittävät tekstilajin, josta he käyttävät käsitettä *text type*, rekisterin käsitteen avulla siten, että eri tekstit jakavat tiettyjä *yhteisiä kuvioita* (*shared patterns*), jotka voivat olla miltä tahansa kielen tasolta ja jotka vaihtelevat tilannekontekstin eli rekisterien mukaan. Suomenkielisessä kirjallisuudessa Hallidayn tekstilajin määritelmä on muotoiltu tekstin *taustalla olevaksi yleiskategoriaksi*, jonka käytänteitä rekisterit noudattavat (Voutilainen 2012: 75). Toistuvia kuvioita ja yleiskategorian käsitettä täsmentää Egginsin määritelmä tekstilajillisesta koherenssista, joka tarkoittaa, että tekstiä motivoi jokin tietty, usein kulttuurisidonnainen, tarkoitus. Tarkoitukseen liittyy tekstin

tasolla yleensä myös tietynlainen rakenne. (Eggins 2004: 29.)

Egginsin mukaan tietyt kombinaatiot tekstin alasta, esiintymismuodosta ja osallistujarooleista, eli tämän tutkimuksen rekisterimuuttujista, muodostavat tekstilajin: esimerkiksi hän ottaa horoskooppitekstin, jonka ala on ennustaa romanttisia, aineellisia ja uraan liittyviä tapahtumia, osallistujarooli on suora puhuttelu kirjoittajalta yleiselle vastaanottajalle ja esiintymismuoto varoittava ja neuvova (Eggins 2004: 58). Mikäli yksikin rekisterimuuttujista vaihtuisi erilaiseksi, kombinaatiosta muodostuisi erilainen tekstilaji. Tilannekontekstin kolmen muuttujan eli rekisterin ja tekstin rakenteen lisäksi Egginsin mukaan tekstilajiin kuuluvat tekstin realisaatiokuviot sekä se, kuinka asia *kielellä hoidetaan* (*how things get done*). Tekstilajiin liittyy siis hänen mukaansa vahvasti toiminnallinen ulottuvuus eli keskeistä määrittämisessä on ymmärtää, kuinka jokin tietty toiminto suoritetaan kielellisesti. (mts. 55–56.) Australian koulukunnan tekstilajikäsityksiä on kuitenkin Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 32) mukaan kritisoitu siitä, että ne painottavat tekstilajien liian jyrkkärajaista ja taksonomista luokittelua. Kritiikin kohde on siis käytännössä sama, josta Australian koulukunnan edustaja Martin (1997: 14) on kritisoinut Hallidayn typologista tekstilajiajattelua.

Systeemis-funktionaalista lähestymistapaa on kritisoitu myös systeemikkopiirien ulkopuolelta. Kritiikki kohdistuu siihen, että SF-tekstilajitutkimuksessa teksti oletetaan aluksi tiettyyn tekstilajiin kuuluvaksi siinä olevien kielenpiirteiden perusteella. Tiettyjen piirteiden ja tekstilajin välistä kytköstä ei kuitenkaan kyseenalaisteta. Tutkimuksen edetessä ei myöskään ole mahdollista todeta tehtyjä havaintoja vääriksi, koska aina on mahdollista joko muuttaa alkuoletusta tai vaihtaa tarkasteltavia piirteitä. (Heikkinen & Voutilainen 2012: 26.)

Tässä tutkimuksessa pyrin välttämään ongelman käyttämällä systeemis-funktionaalisen lähestymistavan lisäksi tekstin fyysisiä puitteita, sen ympärillä vallitsevaa tilannetta, ulkoista olemusta sekä tekstin kuluttamisen tapoja (ks. luku 2.2.3) tekstilajin määrittämiseen. Lisäksi tarkastelen teksteistä niiden kommunikatiivisia eli viestinnällisiä päämääriä, joiden tutkimusta on käytetty Heikkisen ja Voutilaisen mukaan aiemmin lähinnä aloilla, jotka käsittävät tekstilajit toimintana. Toiminta- ja rakennekeskeisiin tekstilajikäsityksiin jakamisen lisäksi tekstilajin ja yksittäisten kielenpiirteiden välistä suhdetta voidaan Heikkisen ja Voutilaisen mukaan hahmottaa joko assosiatiiviseksi tai määrääväksi. Assosiatiivisessa suhteessa tiettyjen piirteiden ajatellaan kuvaavan tiettyä tekstilajia, mutta niiden esiintyminen tiettyssä tekstissä ei automaattisesti määritä tekstin tekstilajia kuten määräävässä suhteessa. (Heikkinen & Voutilainen 2012: 28, 32.)

3.4 Resepti rekisterinä ja tekstilajina

Monet tässä tutkimuksessa keskeiset rekisteri- ja tekstilajitutkijat ovat olleet kiinnostuneita reseptiteksteistä. Eggins on määritellyt reseptin rakenteen pakollisia ja valinnaisia jaksoja, ja hänen mukaansa reseptin pakolliset jaksot ovat otsikko, houkuttelu (*enticement*), ainesosat, metodi ja riittävyys. Valinnaisena jaksona hän mainitsee tarjoiluehdotuksen. (Eggins 2004: 68.) Systemis-funktionaalikot ovat Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 25) mukaan luokitelleet ruokaohjeiden kielen yhdeksi rekisteriksi, joka ei juuri salli sisäistä vaihtelua. Lisäksi Halliday (1989: 40) on luokitellut kirjoitettuja tekstilajeja sen mukaan, millaisia tarkoituksia varten ihmiset lukevat niitä, ja resepti kuuluu hänen mukaansa teksteihin, joita luetaan ensisijaisesti niihin liittyvän toiminnan vuoksi. Heikkinen ja Voutilainen (mp.) asettavat tekstilajeja jatkumolle niiden vakiintuneisuuden mukaan ja sijoittavat reseptin rakenteeltaan jähmeiden tekstien ääripäähän. Reseptiteksti voidaan siis tulkita sekä rekisteriksi että tekstilajiksi. Yhteistä tutkimuksille näyttää kuitenkin olevan se, että reseptiä ei määritellä ennen kuin se sijoitetaan rekisterien tai tekstilajien joukkoon, vaan se automaattisesti muodostaa esimerkiksi oman tekstilajinsa.

Ehkä edellä mainittua rekisterin ja tekstilajin käsitteiden kirjavaa käyttöä korjatakseen Eggins (2004: 56) on tutkinut rekisterin ja tekstilajin suhdetta ja todennut, että reseptit ovat yksi populaarin asiakirjoittamisen tekstilaji. Hän on myös tarkastellut tarkemmin reseptiä siitä näkökulmasta, kuinka hyvin natiivien kielenkäyttäjien käsitykset reseptin rakenteesta sekä sanastollisista ja kieliopillisista valinnoista vastaavat autenttista reseptitekstiä (mts. 66–68). Hän on pyrkinyt siis tutkimusasetelmallaan kyseenalaistamaan reseptin tekstilajioletuksen, mutta tulosten raportointi antaa ymmärtää, että kielenkäyttäjät ovat hyvin yksimielisiä reseptitekstin ominaisuuksista. Eggins on kuitenkin käyttänyt tutkimuksessaan vain kirjoitettuja reseptitekstejä, kuten muutkin tutkijat. Näin ollen eri tutkijoiden tulokset noudattavat hyvin samanlaista linjaa: reseptillä tarkoitetaan vain kirjoitettuja reseptejä, ja niitä pidetään melko suljettuna tekstin lajina, joka nimetään joko rekisteriksi tai tekstilajiksi ja johon liittyy aina myös fyysistä toimintaa. Kirjoitettujakaan reseptejä ei ole tietääkseni aiemmin tutkittu erikseen kohdistuen huomiota vain resepteihin, vaan ne ovat olleet yksi rekisteri tai tekstilaji muiden joukossa.

Yhtenäinen sanasto sekä rekisteriin ja tekstilajiin liittyvät koherenssit tekevät reseptiteksteistä ymmärrettäviä, vaikka niiltä puuttuu usein kieliopillinen koheesio.

Kirjoitettujen reseptien määritelmä tuli esille aivan johdannon alussa, johon valitsin Egginsin negaatioiden kautta tekemän määritelmän. Reseptit eivät hänen mukaansa sisällä muiden elämänalueiden sanastoa, erilaisia moduksia, puhutteluita eikä deiktisiä ilmauksia. (Eggins 2004: 8.) Egginsin määritelmän lisäksi hyödynnän tutkimuksessa suomenkielisestä kirjallisuudesta ottamaani Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 26) reseptin määritelmää:

Ruokaohjeen alkuosa koostuu useimmiten peräkkäin luetelluista substantiivilausekkeista, joissa on lukuja ja mittayksikköjä. Sitä seuraavassa valmistusjaksossa taas ohjeistetaan ruoanlaittoa imperatiivimuotoisin kehotuksin, joissa hallitsevat dynaamiset ja usein transitiiviset tekemisverbit (*kiehauta, paista, suikaloi*) ja jotka kytketään toisiinsa temporaalisilla konjunktioilla, kuten *sitten* ja *seuraavaksi*. [Huom. kursivoinnit Soikkeli.]

Määritelmä tarkoittaa kuitenkin vain kirjoitettuja reseptejä, eikä kukaan tunnu tätä ennen tutkineen puhuttuja reseptejä, joten sovellan niihin Heikkisen ja Voutilaisen (mp.) määritelmää soveltuvilta osin. Koherenssin ja sanastollisen koheesion lisäksi puhutuissa resepteissä korostunee kielipillisen koheesion merkitys, sillä ne eivät ole vain *peräkkäin lueteltuja substantiivilausekkeita* vaan yhtäjaksoista puhetta.

4 TULOKSET

Tässä luvussa käsittelen aineiston analyysin tuloksia. Ensin tarkastelen piirre kerrallaan aineiston sanastollisia ja kieliopillisia eroavaisuuksia. Keskiössä on puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien välinen vaihtelu, mutta otan väistämättä kantaa myös tekstien sisäiseen variaatioon. Sanastolliset ja kieliopilliset valinnat ovat osa tekstin rekisteriä ja tekstilajia, ja niihin paneudun syvemmin luvuissa 4.4 ja 4.5.

4.1 Sanastolliset piirteet

Verrattaessa kirjoitettuja ja puhuttuja reseptejä keskenään on lähtökohtaisesti huomattava, että puhutuissa resepteissä on valtavan paljon enemmän sanoja kuin kirjoitetuissa. Resepti numero 5 on lyhin sekä puhuttuna (275 sanaa) että kirjoitettuna (84 sanaa), mutta sanamäärän perusteella K4 on pisin kirjoitettu (189 sanaa), kun taas P6 pisin puhuttu resepti (898 sanaa). Reseptin pituus tai lyhyys ei siis johdu reseptistä itsestään tai leivonnaisen ominaispiirteistä vaan joistain muista tekijöistä.

4.1.1 Sanaluokat

Sanaluokiksi määrittelen substantiivit, adjektiivit, pronominit, verbit, numeraalit sekä taipumattomat sanat, joihin luen kuuluvaksi erilaiset adverbit, adpositiot, konjunktiot ja interjektiot. Taipumattomia sanoja yhdistää nimensä mukaisesti se, että joko ne eivät taivu ollenkaan tai niiden taivutusparadigma on vaillinainen. Lisäksi Iso suomen kielioppi (VISK 2004 § 708) toteaa, että taipumattomiin kuuluvien sanaluokkien välillä on paljon rajankäyntiä ja epäselviä tapauksia, joten tämän tutkimuksen kannalta yksi yläkategoria taipumattomat on riittävä.

Kirjoitetut reseptit ovat poikkeuksetta huomattavasti tiiviimpään muotoon tehtyjä kuin puhutut reseptit. Tiiviyyttä voivat selittää erot numeraalien suhteellisissa osuuksissa kirjoitetuissa ja puhutuissa resepteissä. Puhutuissa resepteissä numeraaleja on enimmilläänkin 4 %, ja vähimmillään prosentti. Kirjoitetuissa taas osuus vaihtelee 4 ja 13 %:n välillä. Kirjoitetuissa resepteissä on nimittäin erillinen ainesosien luettelo, jossa ilmaistaan numeraaleilla ainesosien määrät. Näin saadaan mahtumaan paljon tietoa pelkkiin

lausekkeisiin eikä pitkiä lauseita ja virkkeitä tarvita. Lisäksi toimintaohjeosiossa viimeinen kohta sisältää yleensä myös numeraalein ilmaistut paistolämpötilan ja -ajan.

Sen sijaan puhutuissa resepteissä Sumari ei kerro kaikkien ainesosien määriä, eikä ruuanlaittoon juuri liity muunlaista numeerista tietoa, joten yhdistettynä runsaaseen ohjeistamiseen ja kertomisen määrään numeraalien osuus jää melko pieneksi puhutuissa resepteissä. Jokaiseen numeraalein ilmaistuun asiaan liittyy kuitenkin puhutuissa resepteissä paljon erilaisia tekijöitä, kuten ainesosa kuvailuineen, eli mitä sille tehdään, mihin se laitetaan sekä mitä erityispiirteitä siihen liittyy, joten ilmaukset ovat huomattavasti väljempiä kuin kirjoitettujen. Puhutuissa resepteissä myös taipumattomien pikkusanojen, kuten adverbien, konjunktioiden ja interjektoiden osuus on suurempi kuin kirjoitetuissa, kuten myös pronomien. Pronomien suurempaa tiheyttä selittää puhutuissa resepteissä osaksi konteksti: Sumari pystyy käyttämään deiktisiä eli kontekstiin viittaavia ilmauksia *sinne, tänne, tuonne, nämä, nuo*, jotka saavat merkityksensä audiovisuaalisesta kontekstista. Sumari käyttää deiktisiä ilmauksia esimerkiksi seuraavanlaisissa tilanteissa, jotka on esitetty esimerkeissä (1) – (4):

- 1) aika tavallahan *sinne* voita menee – – (P6)
- 2) kieritellään se *tänne* niin että se osuu joka paikkaan – – (P4)
- 3) *näissä*hän on se hyvä puoli verrattuna krem karamelliin – – (P4)
- 4) *tää* nyt vaan *tässä* niinku murustellaan *tähän* päälle – – (P2).

Lisäksi Sumari käyttää runsaasti itseensä ja katsojiin viittaavia pronomineja *mä* ja *te*, joita kirjoitetuissa resepteissä ei esiinny kertaakaan ja jotka on esitetty esimerkeissä (5) ja (6):

- 5) *mä* oon erityisen ihastunu siihen – – (P3)
- 6) se kestää odottaa vaikka huomispäivään ennenku *paistatte* sen – – (P2).

Verbejä sen sijaan esiintyy melko tasaisesti sekä puhutuissa että kirjoitetuissa resepteissä, 18–20 % puhutuissa ja 15–21 % kirjoitetuissa. Kirjoitetuissa resepteissä reseptien välinen suhteellisen osuuden hajonta on hiukan suurempaa kuin puhutuissa, mutta keskimäärin 18 % eli hieman alle yksi viidesosa kunkin reseptin sanoista on verbejä. Verbien semanttisten luokkien, joilla tarkoitan aktiivista tekemistä, olemista ja mentaalista toimintaa kuvaavia verbejä, kirjo on suppeampi kuin puhutuissa, sillä kirjoitetuissa esiintyy enimmäkseen *olla*-verbiä sekä toimintaverbejä, kuten *leikkaa, levitä, penslaa, tee, pese*, jotka ovat imperatiivimuotoisia. Muut olemista tai mentaalista toimintaa kuvaavat verbit puuttuvat

kokonaan kirjoitetuista resepteistä. Verbien erilaisista muotokategorioista kirjoitetuissa resepteissä esiintyy indikatiivi- ja imperatiivimuotoisten verbien lisäksi joitain kertoja infiniittisiä verbimuotoja, kuten *halutessasi, nyppimällä, sekoittaen, päällystetylle* ja *vatkaton*. Reseptien johdanto-osat on kirjoitettu yhtä poikkeusta lukuun ottamatta geneerisessä kolmannessa persoonassa, josta Iso suomen kielioppi käyttää käsitettä *nollapersoona* (ks. VISK 2004 § 1347), mutta K2:ssa Sumari tulee henkilökohtaisesti lähemmäksi lukijaa yksikön ensimmäisellä persoonalla: *Rakastuin tähän torttuun ensi silmäyksellä* – –.

Puhutuissa resepteissä puolestaan verbien muotokirjo on laajempi. Niissäkin esiintyy yleisesti *olla*-verbiä, mutta imperatiivimuotoisia, merkitykseltään käskeviä verbejä sen sijaan ei ole. Resepteissä käytetään paljon geneeristä kolmatta persoonaa (ks. VISK 2004 § 1347), jolla pyritään ottamaan kaikki mahdolliset kuulijat ja tahot huomioon. Tätä havainnollistaa esimerkki (7):

7) Tämänpäiväinen jälkiruoka syntyy aika kätevästi aamupuuron jämästä (P4).

Sumari myös puhuttelee kuulijoiden joukkoa, minkä vuoksi resepteissä on paljon monikon toista persoonaa, joka näkyy esimerkissä (8):

8) *Te näätte* kun se rupee pikkusen sieltä pullahtaa (P4).

Sumari käyttää myös monikon ensimmäistä persoonaa ja passiivia viitatessaan itseensä ja tekstin vastaanottajiin yhtenä joukkona. Tällaisia tapauksia kuvaavat esimerkit (9) ja (10):

9) Palanuttahan *me* ei haluta (P4)

10) Sitten *sekotetaan* taikinaksi näin (P5).

Toisinaan Sumari viittaa myös aktuaaliseen tapahtumahetkeen ja siihen, mitä juuri hän konkreettisesti silloin tekee, ja käyttää silloin yksikön ensimmäistä persoonaa, kuten esimerkissä (11) näkyy:

11) *Mä* sanosin että tää pikkusitruuna vastaa kyl puolta (P2).

Viimeisimmässä esimerkissä näkyy yksikön ensimmäisen persoonan lisäksi konditionaali, jota Sumari käyttää jonkin verran puhutuissa resepteissään (esim. *sanosin, löytyis, oisko*). Eri

moduksien lisäksi puhutuissa resepteissä käytetään aikamuodoista presensin ohella ainakin imperfektiä ja perfektiä: *keitin, luki, oon valinnu, on kohonnut*. Puhutuissa resepteissä on myös usean verbin verbiketjuja, joita kirjoitetuissa resepteissä ei ole ollenkaan: *alkaa ruskistumaan, aletaan karamellisoimaan, ei tarvii tehdä, on saatu paksuuntumaan*. Puhutuissa resepteissä on siis tarpeen ilmaista monipuolisemmin erilaisia toimintoja kuin kirjoitetuissa. *On saatu paksuuntumaan* -tyyppiset ilmaukset kertovat myös puhuttujen reseptien prosessimaisuudesta. Niissä on tarpeen kerrata ja tehdä yhteenvetoja jo tapahtuneista asioista, koska niihin ei voi palata kuten kirjoitetuissa resepteissä.

Substantiivien määrällinen osuus on huomattavasti pienempi puhutuissa resepteissä kuin kirjoitetuissa: niitä on miltei puolet vähemmän. Substantiivit liittyvät kiinteästi sisältösanoihin, sillä usein juuri substantiivit ovat sisältöä kantavia ja konkreettisiin tarkoitteisiin viittaavia sanoja, joten erittelen niitä erikseen seuraavassa alaluvussa. Tässä yhteydessä on tarpeen vielä katsoa, mitä suurehko taipumattomien sanojen luokka sisältää puhutuissa ja kirjoitetuissa resepteissä.

Kun taipumattomat sanat edelleen jaetaan adverbeihin, rinnastus- ja alistuskonjunktioihin sekä interjektioihin, jakauma näyttää tällaiselta: Yhdessäkään kirjoitetussa reseptissä ei ole interjektioita, mikä on oletettua, sillä ne ovat puherekisterin piirre (ks. VISK 2004 § 856). Puhutuista resepteistä interjektioita siis löytyy. P4:ssä niistä esiintyy seuraavat: *auts, hmmm, niin, näin, niinku, tota* ja *fup*. *niin, näin* ja *niinku* toimivat puheen täytesanoina, ja *auts, hmmm* ja *fup* kuvaavat onomatopoeettisesti ja audiovisuaaliseen kontekstiin yhdistettynä tapahtuvia asioita. *fup*-sanan merkitystä havainnollistaa esimerkki (12):

12) sitte ku se alkaa ruskistumaan se on hetkessä *fup* [elehtii käsillään kuplimista paistokasarin yläpuolella].

Adverbeja käytetään sekä puhutuissa että kirjoitetuissa resepteissä. Kirjoitetuissa määrä vaihtelee 5–15 kappaleen välillä siten, että K1:ssä on 6, K2:ssa 11, K3:ssa 10, K4:ssä 15, K5:ssä 5 ja K6:ssa 12. K5 on sanamäärältään lyhin ja K4 puolestaan pisin, joten adverbien määrällä hienoisella kasvulla näyttäisi olevan yhteys tekstin pituuteen, mutta enimmilläänkin niitä on 8 % kaikista sanoista. Puhutuissa resepteissä tilanne näyttäisi olevan hieman erilainen, sillä lyhimmissä P5-reseptissä adverbeja on 47, eli niiden prosentuaalinen osuus kaikista sanoista on 17. Kahdessa pisimmässä reseptissä eli P4- ja P6-resepteissä puolestaan adverbeja on 128 (16 %) ja 126 kappaletta (14 %), eli lyhyemmässä P4-reseptissä niitä on enemmän, ja kummankin prosenttiosuudet jäävät alle seitsemäntoista. Puhutuissa resepteissä

adverbien määrä näyttäisi siis olevan suhteellisesti hieman suurempi lyhyemmissä teksteissä.

Olen edelleen jaotellut adverbeista ajan, paikan ja tavan adverbit, joiden lisäksi kategoriassa on noin yksi kolmasosa muita sanoja, jotka kuvaavat muun muassa määrää (*vähän, tarpeeks*), suhtautumista (*nimittäin, suorastaan*) sekä intensiteettiä (*hyvin, tosi, ihan*). (Adverbien jaottelusta ks. VISK 2004 § 648–667.) Kaikista adverbeista aikaa ilmaisevia adverbejä esimerkiksi P4:ssä on 43 % (*ensin, sitten, aina*), tapaa ilmaisevia 17 % (*kätevästi, pikkuhiljaa, jännästi*) ja paikkaa ilmaisevia 5 % (*ulos, sisältä*). Paikkaa ilmaisevia adverbejä on kaikissa puhutuissa resepteissä vähiten. Niitä ole käytetty ollenkaan P5-reseptissä ja P6:ssakin niitä on vain 13 eli noin 4 % kaikista taipumattomista sanoista.

Konjunktiot jakautuvat sekä puhutuissa että kirjoitetuissa resepteissä vaihtelevasti rinnastus- ja alistuskonjunktiioihin. Kirjoitetuissa rinnastuskonjunktioiden kappalemäärä vaihtelee 3–17 välillä ja alistuskonjunktioiden 1–9 välillä siten, että K2-reseptissä alistuskonjunktiota on enemmän kuin rinnastavia, K6-reseptissä niitä on yhtä paljon ja muissa rinnastuskonjunktiota on enemmän. Puhutuista resepteistä esimerkiksi pisimmässä P6:ssa rinnastuskonjunktiota on enemmän kuin alistuskonjunktiota, kun taas toiseksi pisimmässä P4:ssä ja lyhimmissä P5:ssä tilanne on päinvastainen. Kummassakin aineistossa yleisin rinnastava konjunktio on *ja*, jonka lisäksi puhutuissa esiintyvät runsaasti *mutta* ja *tai*. Alistuskonjunktiosta yleisimmät ovat *jos* ja *kun*, joiden lisäksi kirjoitetuissa käytetään *kunnes-* ja *kuin-*konjunktiota ja puhutuissa *että-*konjunktiota. Kaiken kaikkiaan taipumattomien sanojen luokkaa tarkastellessa huomataan, että puhutuissa resepteissä taipumattomien sanojen merkitystehtävät ovat moninaisempia kuin kirjoitetuissa, ja ne ovat myös suurin puhuttujen reseptien sanaluokka keskiarvoisella 32 % osuudella kaikista sanoista.

Alla oleviin taulukoihin 2 ja 3 olen koonnut eri sanaluokkiin kuuluvien sanojen osuudet kaikista aineiston resepteistä, joista ensin ovat kirjoitetut reseptit taulukossa 2. Sanaluokkaosuuksien kokonaismäärät jäävät alle sadan prosentin sen vuoksi, että olen laskenut esimerkiksi useampiosaiset verbit ja adpositiot yhdeksi kokonaisuudeksi.

Taulukko 2. Sanaluokkien osuudet kirjoitetuissa resepteissä kappalemäärinä ja prosentteina.

Resepti	Sanamäärä	Subst.	Adj.	Pron.	Verbi	Numer.	Taipum.
K1	131	57 / 43 %	14 / 11 %	5 / 4 %	27 / 21 %	5 / 4 %	16 / 12 %
K2	138	54 / 39 %	10 / 7 %	14 / 10 %	25 / 18 %	14 / 10 %	18 / 13 %
K3	186	82 / 44 %	11 / 6 %	8 / 4 %	32 / 17 %	18 / 10 %	31 / 17 %
K4	189	74 / 39 %	13 / 7 %	10 / 5 %	37 / 20 %	14 / 7 %	31 / 16 %
K5	84	35 / 42 %	9 / 11 %	4 / 5 %	13 / 15 %	9 / 11 %	14 / 17 %
K6	167	75 / 45 %	12 / 7 %	4 / 2 %	29 / 17 %	12 / 7 %	30 / 18 %
Yhteensä	895	377 / 42 %	69 / 8 %	45 / 5 %	163 / 18 %	72 / 8 %	140 / 16 %

Taulukosta 2 näkee, että kaikissa kirjoitetuissa resepteissä on eniten substantiiveja, joiden osuus on 39–45 % kaikista sanoista. Toiseksi eniten on joko verbejä tai taipumattomia sanoja. Verbien osuus on niissä resepteissä, joissa niitä on enemmän kuin taipumattomia sanoja, 18–21 %, kun taas silloin, kun taipumattomia sanoja on enemmän, verbien osuus vaihtelee 15 ja 17 prosentin välillä. Taipumattomien sanojen osuus toiseksi suurimpana sanaluokkana vaihtelee 17 ja 18 prosentin välillä, ja kolmanneksi suurimpana sanaluokkana niiden osuus on 12–16 %. K3-reseptissä taipumattomia sanoja ja verbejä on suhteellisesti yhtä paljon.

Vähiten kaikissa kirjoitetuissa resepteissä puolestaan on pronomineja. K1- ja K2-resepteissä pronomineja ja numeraaleja tosin on suhteellisesti yhtä vähän. Minkään sanaluokan suhteellinen määrä ei pysy aivan vakiona kaikissa kuudessa kirjoitetussa reseptissä, joten jonkinasteista sisäistä vaihtelua reseptin sanastollisissa piirteissä näyttää olevan. Vaihtelu reseptien välillä ei kuitenkaan ole kovin suurta, sillä adjektiivien osuus vaihtelee vain viisi prosenttiyksikköä, substantiivien, pronomien, verbien ja taipumattomien osuudet kuusi prosenttiyksikköä ja numeraalien seitsemän. Numeraalien vaihtelu on mielenkiintoista, koska numeraalein ilmaistut mittailmaukset tiivistävät kirjoitettuja reseptejä puhuttuihin verrattuna, mutta niiden suhteellinen osuus kaikista sanoista vaihtelee kuitenkin satunnaisesti eri reseptien välillä.

Taulukkoon 3 on koottu edellä käsitellyt tiedot puhutuista resepteistä, joiden pituuksista metodiluvussa mainitsin vain minuuttimäärät. Vertailtavuuden vuoksi laskin puhuttujen reseptien litteraateista myös sanamäärät, joiden pohjalta laskin kunkin sanaluokan prosenttiosuudet. Myös puhutuista resepteistä olen käsitellyt useampiosaiset verbit ja adpositiot kokonaisuuksina, minkä vuoksi kokonaisprosenttimäärät jäävät alle sadan.

Toisinaan Sumarin epäroinnit ja uudelleen aloitukset hankaloittivat sanojen jaottelemista sanaluokkiin, mutta olen laskenut uudelleen aloituksista sekä kesken jääneen sanan että uuden aloituksen omiksi sanoikseen (*tässä on kananmunaa == kananmuna silleen pikkasen vatkattuna* – [P1]).

Taulukko 3. Sanaluokkien osuudet puhutuissa resepteissä kappalemäärinä ja prosentteina.

Resepti	Sanamäärä	Subst.	Adj.	Pron.	Verbi	Numer.	Taipum.
P1	846	134 / 16 %	33 / 4 %	206 / 24 %	163 / 19 %	5 / 1 %	270 / 32 %
P2	459	77 / 17 %	24 / 5 %	88 / 19 %	83 / 18 %	19 / 4 %	153 / 33 %
P3	387	78 / 20 %	26 / 7 %	73 / 19 %	71 / 18 %	16 / 4 %	115 / 30 %
P4	788	107 / 14 %	34 / 5 %	169 / 21 %	150 / 19 %	13 / 2 %	273 / 35 %
P5	275	57 / 21 %	17 / 6 %	54 / 20 %	49 / 18 %	7 / 3 %	80 / 30 %
P6	898	135 / 15 %	43 / 5 %	189 / 21 %	183 / 20 %	16 / 2 %	291 / 32 %
Yhteensä	3653	588 / 16 %	177 / 5 %	779 / 21 %	699 / 19 %	76 / 2 %	1182 / 32 %

Kaikissa puhutuissa resepteissä on eniten taipumattomia sanoja, joita on 30–35 % reseptin kaikista sanoista. Toiseksi eniten on kahta poikkeusta lukuun ottamatta pronomineja, joiden osuus vaihtelee 19 ja 24 %:n välillä. P3:ssa ja P5:ssä on substantiiveja enemmän kuin pronomineja, mutta eroa on vain yksi prosenttiyksikkö. Vähiten puhutuissa resepteissä on numeraaleja, joita on maksimissaan 4 % sanamäärästä, eli saman verran kuin kirjoitetuissa vähimmillään. Myös adjektiiveja on vähän, 4–7 %. Tämä on hiukan yllättävää, sillä Sumarin puhuttuja reseptejä leimaa se, että niissä kehutaan reseptejä ja valmisteilla olevia leivonnaisia, ja kuvailuun yleensä käytetään nimenomaan adjektiiveja. Piirre on selkeästi havaittavissa jokaisessa reseptissä, *ihanaks maustettu puuro* (P1), *pieniä nököjä* (P2), *helppoja ohjeita* (P3), *tummaa suklaata* (P4), *sitruunainen kreemi* (P5), *ihanat torttupohjat* (P6), mutta ilmiön frekvenssi on prosenttiosuuksien valossa ilmeisen harva. Lisäksi joissain kohdissa Sumari käyttää adverbejä tai substantiiveja kuvailuun, mikä selittää osaltaan adjektiivien pientä osuutta. Seuraavaksi tarkastelen reseptien sisältösanojen määrää eli leksikaalista tiheyttä.

4.1.2 Leksikaalinen tiheys

Hallidayn (1989: 61) määritelmän mukaan leksikaalinen tiheys tarkoittaa sisältösanojen osuutta kaikista sanoista, ja hänen mukaansa kirjoitettu kieli kantaa tyypillisesti suurempaa sisältösanojen määrää kuin puhuttu. Englannin kielessä Hallidayn mukaan kieliopillisia sanoja

ovat muun muassa artikkelit, pronominit, suurin osa prepositioista, konjunktiot sekä osa adverbeistä ja verbeistä. Sisältösanoja puolestaan on esimerkiksi adjektiivit ja substantiivit. (Mp.) Hiidenmaa (2000: 46) puolestaan käsittelee pronominit, apuverbit, konjunktiot, konnektiivit ja kommentoivat adverbiaalit tekstien kieliopillisena aineksena, joten sisältösanoja ovat substantiivit, adjektiivit, verbit ja osa adverbiaali-lauseenjäsenen paikan täyttävistä sanoista, kuten adverbeistä. Tässä aineistossa lasken sisältösanoiksi substantiivit, adjektiivit ja kaikki verbit, ja muut sanaluokat ovat kieliopillisia. En ole jaotellut systemaattisesti verbiliittoja, -ketjuja ja liittomuotoja apu- ja pääverbeihin, joten lasken kaikki verbit sisältösanoiksi.

Kirjoitettujen reseptien keskiarvoinen leksikaalinen tiheys on 68 % ja puhuttujen 40 %, mikä suurimmaksi osaksi selittyy substantiivien määrien erolla. Kirjoitetuissa resepteissä substantiiveja on 39–45 % kaikista sanoista, mikä on Hiidenmaan tutkimustuloksiin verraten jonkin verran enemmän kuin sanomalehtikielessä, jossa niitä on keskimäärin 34–36 %. Hiidenmaa toteaa myös, että mitä abstraktimpi ja staattisempi teksti on, sitä enemmän siinä on substantiiveja. (Hiidenmaa 2000: 44.) Tämän mukaan kirjoitetut reseptit olisivat keskivertoa abstraktimpia ja staattisempia, mutta erityisesti abstraktius on hyvin vieras piirre kirjoitetuille resepteille, sillä ne ovat hyvin konkreettisia sekä substantiiveiltaan että verbivalinnoiltaan. Abstraktiuden ja konkreettisuuden jatkumoa tutkin luvussa 4.1.3.

Puhuttujen reseptien substantiivien osuudet vaihtelevat 14–21 % välillä, eli niitä on selkeästi vähemmän kuin kirjoitetuissa. Vaikka puhutun kielen ja sanomalehtikielen vertaaminen ei ole täysin relevanttia, peilaan myös puhuttuja reseptejä Hiidenmaan tuloksiin, koska todennäköisesti julkinen puhe televisiossa on jollain tavalla harjoiteltua tai jopa osin käsikirjoitettua. Siis edelleen Hiidenmaan tuloksiin verraten puhuttujen reseptien tulisi olla hyvin konkreettisia ja dynaamisia, joista erityisesti dynaamisuus toteutuu, mikä on yhdenmukaista myös puhutun kielen prosessimaisuuden kanssa. Lisäksi Hiidenmaan mukaan substantiivien määrä liittyy tekstin virallisuuteen siten, että mitä vähemmän substantiiveja on, sitä epävirallisempi teksti on. (Hiidenmaa 2000: 44.) Myös tämän aineiston valossa näin näyttää olevan, koska puhutut reseptit ovat huomattavasti epävirallisempia kuin kirjoitetut.

Puhutuissa resepteissä verbejä on 18–20 % ja kirjoitetuissa 15–21 %, eli kummassakin verbien osuus on pienempi kuin sanomalehtikielessä yleensä, jossa Hiidenmaan (2000: 44) mukaan verbejä on yleensä yli neljäsosa sanoista. Kun substantiiveihin ja verbeihin lisätään adjektiivien määrä, saadaan sisältösanojen kokonaismäärä. K1:ssä sisältösanojen osuus on 75 %, K2:ssa 64 %, K3:ssa 67 %, K4:ssä 66 %, K5:ssä 67 % ja K6:ssa 69 %. Puhutuissa

resepteissä puolestaan vastaavat osuudet ovat 39 %, 40 %, 45 %, 37 %, 41 % ja 40 %. Tulokset ovat siinä mielessä odotetun mukaisia, että puhutuissa resepteissä sisältösanojen osuus on pienempi kuin kirjoitetuissa. Myös verrattaessa Hallidayn (1989: 80) tuloksiin, joiden mukaan puhutuissa teksteissä on noin kaksi kertaa enemmän kieliopillisia sanoja kuin sisältösanoja, tässä saadut tulokset ovat samansuuntaisia. Puhutuissa resepteissä 37–41 sanaa sadasta on sisältösanoja, eli yhtä sisältösanaa vastaa hieman alle kaksi kieliopillista sanaa. Toisin sanoen puhuttujen reseptien leksikaalinen tiheys on hiukan keskivertoa puhuttua kieltä suurempaa ja kieliopillinen monimutkaisuus vähäisempää, kuten myös kirjoitettujen reseptien leksikaalinen tiheys on arkista kirjoitettua kieltä suurempaa. Tiheys on liki yhtä suuri kuin hallinnollisten esityslistatekstien, joiden rekisteriä Hiidenmaa (2000: 43–46) on tutkinut ja saanut leksikaaliseksi tiheydeksi 74–77 %.

4.1.3 Reseptien sanaston konkreettisuus

Sisältösanojen määrä eli leksikaalinen tiheys on yksi tekstin konkreettisuuteen vaikuttava tekijä, mutta myös kunkin sanaluokan sisällä on vaihtelua abstraktiuden ja konkreettisuuden jatkumolla. Substantiivien osalta kirjoitetut reseptit ovat erittäin konkreettisia, sillä poikkeuksetta substantiivit ovat konkreettisia yleisnimiä, jotka viittaavat leivonnaisen raaka-aineisiin (K6: *munanvalkuaista, sokeria, munankeltuista, sokeria, vispikermä, sitruunan kuori, sitruunan mehu, voita*), leivontaprosessin eri vaiheiden tuotteisiin (K2: *taikina, täyte, taikinan aineksista, taikina, täytteen ainekset*) sekä leivontaan liittyviin astioihin ja muihin tarvikkeisiin (eri resepteistä: *torttuvuoka, leivinpaperilla, kattilassa, uuni, kulhossa*). K3:n ainesosaluettelossa esiintyy myös erisnimi: punajuuri-suklaakakun kuorrute tulee reseptin mukaan tehdä *Philadelphia-juustosta*. Puhutuissa resepteissä suuri osa substantiiveista on samankaltaisia konkreettisia ainesosien, välineiden ja taikinan erilaisten vaiheiden nimityksiä. Mukana on kuitenkin myös abstrakteja, ei yksittäiseen tarkoitteeseen viittaavia, substantiiveja, kuten *makuasia, vaihe, niksi, tilanne, temppu, tottumus, riski, keveys, juttu*. Merkitys on pääteltävissä ympäröivästä tekstikontekstista, mutta itsessään substantiivit ovat merkitykseltään abstrakteja.

Adjektiivien ja numeraalien käytössä puhutuissa ja kirjoitetuissa resepteissä ei juuri ole laadullista eroa, vaikka määrällisesti puhutuissa numeraaleja on vähemmän. Ainoa eroavuus adjektiiveissa on se, että puhutuissa resepteissä adjektiiveista käytetään myös komparatiivi- ja superlatiivimuotoja, kun taas kirjoitetuissa on ainoastaan positiiveja. Sekä puhutuissa että

kirjoitetuissa resepteissä käytetään sekä konkreettisia, absoluuttisia ja yksiselitteisiä että suhteellisia ja kuvailevia adjektiiveja. Puhutuissa ensin mainittuja edustavat muun muassa *värillinen, valkoista, kuoreton* ja kirjoitetuissa esimerkiksi *suorakulmaisia, italialainen* ja *pyöreäjäyväistä*. Kuvailevia ja suhteelliseksi tulkittavia puolestaan ovat puhutuissa resepteissä muun muassa *hankala, pieni, ihanaks, näppärän* ja kirjoitetuissa [*kypsän*] *rapeita, ihana, kuohkeaksi, paksupohjaisessa* ja *maukkaan*. K2:ssa yksi adjektiivi on laitettu lainausmerkkeihin: *Tee taikinän aineksista nopeasti nyppimällä taikina, joka saa jäädä ”kokkareiseksi”*. Ehkä *kokkareisen* on ajateltu olevan liian puhekielinen kirjoitettuun reseptiin, mutta se on kuitenkin kuvailevuudessaan melko konkreettinen, koska todennäköisesti olisi melko helppoa esimerkiksi erilaisista taikinoista osoittaa se, jota sana *kokkareinen* kuvastaa. Leksikaalinen tiheys ei siis kerro koko totuutta reseptien sisältösanoista, vaan se kuvaa ainoastaan niiden määrää. Kirjoitettujen reseptien sisältösanoista substantiivit ovat erittäin konkreettisia, mikä kompensoi niiden hiukan keskivertoa suurempaa määrää, mutta adjektiiveissa on sekä konkreettisia että abstrakteja.

Numeraalit ovat kummassakin rekisterissä pääosin numeroin ilmaistuja eksakteja suureita, kuten gramma-, kappale- tai desilitramääriä, uunin lämpötiloja tai vuoan halkaisijoita, mutta puhutuissa resepteissä niitä on määrällisesti paljon vähemmän kuin kirjoitetuissa. Numeroilmausten lisäksi kirjoitetuissa resepteissä esiintyy kerran *puolet*, jonka eri muotoja ja johdoksia on jonkin verran myös puhutuissa resepteissä. *Yks* esiintyy artikkelimaisena määritteenä puhutuissa resepteissä muutaman kerran.

Pronominien asettuminen konkreettisuuden jatkumolle tukee aiemmin käsiteltyä pronomien määrän vaihtelua kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien välillä. Puhutuissa resepteissä on paljon enemmän pronomineja, koska Sumari käyttää runsaasti deiktisiä aineksia puheessaan, ja se näkyy myös pronomien abstraktiutena. Deiktiset *sinne, tänne, tässä, nuo, nää, tää, tonne* ovat abstrakteja eivätkä itsenäisinä viittaa mihinkään. Myös lyhyen puhejakson sisällä sekaisin esiintyvät *tämmönen* ja *semmonen* (P2) luovat abstraktiuden vaikutelman, koska ensimmäinen antaa vastaanottajalle vaikutelman, että puhuja ja viittauksen tarkoite ovat lähellä toisiaan, kun taas jälkimmäinen viittaa ikään kuin tilanteen ulkopuolelle.

Osa pronomineista toimii kuitenkin hyvin artikkelimaisina (ks. VISK 2004 § 1418, § 1413), koska tarkoitteen tunnistaminen tapahtuu juuri pronominin perusteella. Siksi tulkitsen artikkelimaiset pronominit hyvin spesifeiksi ja konkreettisesti tarkoitteeseen viittaaviksi. Tällaisia pronomineja löytyy esimerkkien (13) – (15) aineistokohdista:

- 13) *Tää* päällinen saa ihan kevyesti tulla – – (P2)
 14) Vatkaan kuohkeaks *tän* sokerikananmunavaahdon – – (P3)
 15) Siellä on ollu *se* vaniljatanko mukana – – (P4).

Sumari viittaa myös itseensä ja katsojiinsa esimerkiksi pronomineilla *mä, jokainen, meidän ja teille*, joista *mä* on kaikkein konkreettisin, koska se viittaa ainoastaan Sumariin, ja muut kontekstista riippuen viittauskohteiltaan konkreettisia tai abstrakteja. Esimerkiksi *jokainen joka on käynyt Italiassa* rajaa *jokainen*-pronominin viittauskohteen hyvin yksiselitteisesti, kun taas *jokainen vois tehdä sit itselleen ihan sen tyyppisen* – – on hyvin abstrakti. Kirjoitetuissa resepteissä pronomineilla on selkeä korrelaatti aiemmin tekstissä, mikä tekee niistä konkreettiseen tarkoitteeseen viittaavia. Korrelaatti voi olla joko yksittäinen objekti (K3: *Pese punajuuret ja keitä ne kuorineen*) tai epämääräisempi aiemmasta tekstistä paljastuva tapahtuma (K4: *Joulupuuroa varten hankittu ja sen jälkeen jauhokaapin takanurkkaan unohdettu* – –). Näistä kahdesta ensimmäinen malli on huomattavasti yleisempi kirjoitetuissa resepteissä kuin jälkimmäinen.

Verbeistä tarkastelen niiden konkreettisuutta semantiikan näkökulmasta, minkä lisäksi kiinnitän huomiota muotokategorioista aktiivin ja passiivin vaihteluun sekä toiminnan transitiivisuuteen. Semantiikan näkökulmasta Isossa suomen kieliopissa (VISK 2004 § 445) verbit jaetaan konkreettisiin, mentaalisiin ja abstrakteihin. Tämän jaottelun mukaisesti kirjoitetuissa resepteissä esiintyy ainoastaan konkreettisia verbejä. Ne ilmaisevat tekoja, joita tekee elollinen olio mutta toisaalta myös elottomat asiat, kuten uuni tai hella. Esimerkiksi verbit *kuumenna, sekoita, kumoa, jauha, paista ja kypsennä* ovat tällaisia elollisen tekijän toteuttamia tekoja, mutta esimerkiksi kuumentamiseen ja kypsentämiseen tarvitaan myös elottomia tekijöitä. Tällaiset verbit ovat kuin suoraan Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 26; tässä tutkimuksessa 3.4) määritelmästä, jonka mukaan reseptissä *ohjeistetaan ruoanlaittoa imperatiivimuotoisin kehotuksin, joissa hallitsevat dynaamiset ja usein transitiiviset tekemisverbit* – –. Toisaalta resepteissä on melko paljon myös *olla*-verbiä ja muita olemassa olemista kuvaavia verbejä, jotka eivät kuvaa toimintaa, mutta Ison suomen kieliopin jaottelun mukaan nekin kuuluvat konkreettisiin verbeihin.

Puhutuista resepteistä puolestaan löytyy konkreettisia, mentaalisia ja abstrakteja verbejä: Konkreettisuuden päätä jatkumolla edustavat samankaltaiset verbit kuin kirjoitetuissa resepteissä: *keitin, maistan, voitelen*. Jatkumon keskikohtaa edustavat mentaalista toimintaa edustavat verbit, kuten *tuntuu, rakastan, osaa, voin sanoa, ajattelette*. Abstraktiin ääripäähän

puolestaan kuuluu Ison suomen kieliopin mukaan modaaliset ja asioiden välisiä suhteita ilmaisevat verbit, joista aineistostani löytyy modaalisia verbejä, kuten *voitte [päättää]*, *saa [ostaa]*, *täytyy [sekottua]*. Puhutuissa resepteissä esiintyy myös mielenkiintoinen verbirakenne, joka sisältää aktiivisen toimintaa kuvaavan verbin, mutta varsinainen merkitys ei kuitenkaan sisällä aktiivista toimintaa. Esimerkiksi reseptissä P6 on kohta, jossa Sumari sanoo: *Jälkiruuaksi sitruuna-marenkitorttu == sitä lähdetään tekemään siitä että tehdään marenki – –*. Kielitoimiston sanakirja (KS s.v. *lähteä*) määrittelee *lähteä*-verbin yhdeksi merkitykseksi *ryhtyä jhk, ruveta tekemään jtak*, eli rakenne on yleisesti tunnettu.

Verbien muotokategorioiden variaatio noudattaa samaa linjaa kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien välillä kuin erilaisten semanttisten luokkien esiintyminen. Kirjoitetut reseptit ovat yksipuolisempia, kun taas puhutuissa esiintyy useammanlaisia eri verbimuotoja. Puhutuissa käytetään rinnakkain aktiivia ja passiivia, yksikköä ja monikkoa, ensimmäistä, toista ja generistä kolmatta persoonaa sekä muita tekijän häivyttäviä muotoja. Niissä ilmaistaan myös merkitykseltään konkreettista toimintaa passiivilla tai geneerisellä kolmannella persoonalla (*sekotetaan, ei läjäytetä, aletaan karamellisoimaan*). Kirjoitetuissa resepteissä sen sijaan verbit ovat liki poikkeuksetta imperatiivimuotoisia, kuten *leikkaa, paista, vuoraa, jätä, kuumenna*. Kummissakin resepteissä esiintyy myös verbien infiniittisiä muotoja, kuten kirjoitetuissa *leikkaamasta, jäähtyneelle, nyppimällä* ja puhutuissa *ollen, tekemisessä, kohonnut ja kovettuessaan*.

Taipumattomista sanoista käsitellen tässä kohdin vain adverbejä, sillä aineiston konjunktioissa ei ole konkreettisuuden variaatioita, vaan ne ilmaisevat asioiden välisiä suhteita sekä puhutussa että kirjoitetussa aineistossa. Sen sijaan adverbien konkreettisuus vaihtelee sekä puhutuissa että kirjoitetuissa resepteissä sen mukaan, ilmaiseeko adverbi aikaa, paikkaa, tapaa, määrää, intensiteettiä vai toimiiko se kommentoivana ilmauksena. (Adverbien merkitystehtävistä ks. VISK 2004 § 648–667.) Kommentoivat ilmaukset ovat merkitykseltään suhteellisia, koska ne ilmaisevat vain puhujan tai kirjoittajan asennetta. Tällaisia adverbejä aineistossa ovat puhutuissa resepteissä esiintyvät *tietenkin, onneksi* ja *mieluiten*, mutta kirjoitetuista resepteistä asennoitumista kuvaavia adverbejä ei löydy lukuun ottamatta K2-reseptin johdantoa, jossa Sumari toteaa, että *onneksi hotellin leipuri ei pihdannut reseptiään – –*.

Myöskään paikan adverbejä ei ole kirjoitetuissa resepteissä lukuun ottamatta postpositiorakennetta *kakkusten päälle*, mutta muita merkitystehtäviä kantavia adverbejä löytyy sekä kirjoitetuista että puhutuista resepteistä. Paikan adverbejä ei ole paljoa myöskään

puhutuissa reseptissä, mitä havainnollistaa, että P5-reseptissä niitä ei ole ollenkaan ja pisimmässä P6-reseptissä niitä on 1 % kaikista sanoista. Paikan adverbejä edustavat muun muassa *sisältä, väliin, välistä* ja *keskellä*. Tavan adverbeista suurin osa on *sti*-johdoksia, kuten puhutuissa *kätevästi, jännästi, nopeasti, varovasti* ja kirjoitetuissa *kevyesti, kauniisti, siististi* ja *nopeasti*. Lisäksi on merkitykseltään samankaltaisia *helpolla, hyvin* ja *hiljalleen* sekä *periaatteessa*, jonka myös käsittelen tavan adverbina. *Sti*-johdokset luonnehtivat asioiden tilaa tekstin tuottajan näkökulmasta, joten ne ovat merkitykseltään suhteellisia. Sama tilanne vallitsee määrän adverbeissa ja osassa ajan adverbejä. Määrää ilmaisevat kvanttoriadverbit, kuten puhuttujen reseptien *pikkusen, enemmän, kauheesti* ja kirjoitettujen *hiukan* luonnehtivat määrää tekstin tuottajan näkökulmasta, kuten myös aikaa ilmaisevat *loppujen lopuksi, myöhemmin, ennen, välillä, jälkeen* ja *lopuksi*. Sen sijaan *yhtä aikaa, samalla* ja *seuraavaksi* ovat konkreettisia, koska niitä ei suhteuteta tekstintuottamishetkeen eikä yleiseen ajan kulkuun (ajan adverbeistä ks. VISK 2004 § 649).

Kaikkia adverbityyppejä voidaan ilmaista erilaisilla intensiteeteillä, mutta kirjoitetuissa resepteissä ei käytetä tätä mahdollisuutta, vaan aineiston ainoat intensiteettiadverbit löytyvät puhutuista resepteistä, kuten on esitetty esimerkeissä (16) – (18):

- 16) Kiivihedelmät sopii *tosi hyvin* (P1)
- 17) Tää ohje myöskin == *erittäin* myös *helppo* (P2)
- 18) Päällinen saa *ihan kevyesti* tulla tähän päälle (P6).

Puhutuissa resepteissä on siis enemmän adverbejä kuin kirjoitetuissa, ja niissä käytetään monipuolisemmin eri merkitystehtäviä kantavia adverbejä. Kuitenkaan konkreettisuuden näkökulmasta niissä adverbeissa, joita kirjoitetuissa ja puhutuissa resepteissä on käytetty, ei ole merkittäviä eroavaisuuksia, vaan kummassakin aineistotyypissä on sekä puhujan näkökulmaa valottavia, suhteellisia adverbejä että konkreettisia adverbejä.

4.1.4 Yleisimmät sanat

Reseptien yleisimmät sanat on laskettu Open Office -tekstinkäsittelyohjelman Etsi ja korvaa -toiminnolla, joka etsii sana kerrallaan kaikki kyseiset esiintymät tekstistä. Laskin samaksi sanaksi sanan eri taivutusmuodot, kuten *se*-sanalla *se* ja *sen* tai *olla*-verbillä *on, olla, [on] ollu*, mutta toisen verbin liittomuodosta (esim. *on tehnyt*) *olla*-verbiä en laskenut, koska en ole jaotellut liittomuotoja pää- ja apuverbeihin. Mikäli useammalla sanalla on yhtä paljon

esiintymiä, ne on laitettu taulukkoon satunnaiseen järjestykseen siten, että yhdessä sarakkeessa on vain yksi sana. Kuitenkin viidenneksi yleisimmän sanan sarakkeeseen luettelini kaikki ne sanat, joilla on yhtä paljon esiintymiä, koska ei ole selkeitä perusteita, millä jonkin sanan valitsisin ja jonkin toisen jättäisin tarkastelun ulkopuolelle.

Suomen sanomalehtikielen taajuussanaston (2004) mukaan suomenkielisen sanomalehtitekstin viisi yleisintä sanaa ovat *olla, ja, ei, se, että*, joita seuraavat *joka, vuosi, hän, myös, saada*. Puhutun kielen yleisimpiä sanoja puolestaan on tutkittu vähemmän, minkä vuoksi joudun hyödyntämään tässä tutkimuksessa vuodelta 1992 peräisin olevaa Jussilan, Nikusen ja Rautojan tutkimusta *Suomen murteiden taajuussanasto: A frequency dictionary of Finnish dialects*. Aineisto on koottu suomen eri murteista, ja sen mukaan puhekielen viisi yleisintä sanaa ovat *se, olla, ja, niin ja sitten*. Puhutun kielen yleisimpiä sanoja on tutkinut myös Saukkonen (1979), mutta hänen aineistonsa on vielä vanhempi kuin Jussilan ym., minkä vuoksi en hyödynnä hänen tuloksiaan.

Kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien vastaavuus taajuussanastojen kanssa antaa hyvin erilaisen kuvan resepteistä. Puhutut vastaavat sekä puhutun että kirjoitetun kielen taajuussanastoa paremmin kuin kirjoitetut reseptit kumpaakaan. Tämä johtuu siitä, että resepteissä toistuvat sanat ovat aivan erityyppisiä. Puhutuissa resepteissä toistuvat taipumattomat adverbit, konjunktiot, pronominit ja *olla*-verbi eli kieliopilliset ainekset. Kirjoitetuissa toistuvat sanat ovat puolestaan liki poikkeuksetta konkreettisia substantiiveja eli tekstin sisältösanoja.

Myös puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien yleisimmät sanat antavat hyvin erilaisen yleiskuvan teksteistä. Puhuttujen reseptien kolme yleisintä sanaa ovat *se* (151), *ja* (148), *olla* (100), kun taas kirjoitettujen *ja* (43), *taikina* (12), *täyte* (12). Puhutut tekstit voisivat olla näiden sanojen perusteella mitä tahansa tekstejä, kun taas kirjoitetut paljastuvat jollain tavalla ruuanlaittoon tai leivontaan liittyviksi, koska millään muulla elämäntilalla ei tarvittane *taikinaa ja täytettä*. Niin sanottu reseptiys eli ruuanlaittoon liittyvä ohjeistaminen sen sijaan ei paljastu kummastakaan rekisteristä, vaan kirjoitetut tekstit voisivat olla esimerkiksi blogista, ruuanlaiton historiasta kertovasta kirjasta tai muusta aiheesta kertovasta tekstistä. Kirjoitettujen reseptien kaikkia yleisimpiä sanoja katsottaessa voisi kuitenkin ajatella paljastuvan myös tekstien reseptiys, sillä esimerkiksi verbit *tehdä, leikata* ja *kaataa* viittaavat jonkinlaiseen toimintaan, jota ei välttämättä tavattaisi esimerkiksi ruuasta tai ruuanlaittokulttuurista kertovasta kirjasta.

Vaikka kirjoitetuissa resepteissä saman sanan esiintymät ovat huomattavasti pienempiä

kuin puhutuissa, täytyy jälleen ottaa huomioon tulosluvun alussa mainittu seikka, että puhutuissa resepteissä kokonaissanamäärät ovat paljon suurempia. Havainnollistavaa on, että kirjoitettujen reseptien yleisimmän sanan *ja* osuus on 5 % kaikkien kuuden reseptin kokonaissanamäärästä, kun taas puhuttujen reseptien yleisimmän sanan *se* osuus on 4 %, vaikka sanojen kappalemäärien (kirjoitetuissa *ja* 43 kertaa, puhutuissa *se* 151 kertaa) perusteella voisi ajatella juuri toisin päin. Toisin sanoen yleisimpien sanojen suhteellisissa osuuksissa ei ole eroa puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien välillä.

Taulukkoon 4 on koottu eriteltynä kunkin puhutun reseptin yleisimmät sanat ja niiden lukumäärät.

Taulukko 4. Puhuttujen reseptien 5 yleisintä sanaa, sulkeissa lukumäärä.

Resepti	1. yleisin	2. yleisin	3. yleisin	4. yleisin	5. yleisin
P1	Ja (39)	Se (39)	Olla (32)	Nyt (22)	Että (21)
P2	Olla (25)	Ja (19)	Se (18)	Tää (17)	Sitten (10)
P3	Ja (22)	Se (11)	Nyt (11)	Sitten (9)	Mä (8)
P4	Että (33)	Olla (31)	Se (28)	Ja (25)	Niin, Sitten (24)
P5	Olla (12)	Sitten (8)	Nyt (8)	Tää (7)	Ja (5)
P6	Se (55)	Ja (38)	Että (21)	Niin (20)	Sitruuna (12)

Parhaiten suomen murteiden taajuussanastoa vastaavat P2 ja P4, joista löytyy neljä viidestä taajuussanaston sanasta. P4-reseptin yleisimmistä sanoista viisi löytyy taajuussanastosta, mutta taajuussanaston viidestä yleisimmästä sanasta reseptistä löytyy vain neljä, mikä johtuu reseptin *niin-* ja *sitten-*sanojen yhtä suurista esiintymistä. Ainoastaan *tää* ja *että* ovat resepteissä sellaiset sanat, joita taajuussanaston yleisimmistä sanoista ei löydy. Kaikilla muilla puhutuilla resepteillä on kolme yhteistä sanaa taajuussanaston kanssa. Lisäksi kustakin puhutusta reseptistä löytyy 2–4 yhteistä sanaa kirjoitetun kielen taajuussanaston kanssa, mikä tosin osaksi selittyy sillä, että *se*, *ja* ja *olla* löytyvät kummastakin taajuussanastosta.

Vastaavasti kirjoitettujen reseptien yleisimmät sanat ovat nähtävissä viidennessä taulukossa.

Taulukko 5. Kirjoitettujen reseptien 5 yleisintä sanaa, sulkeissa lukumäärä.

Resepti	1. yleisin	2. yleisin	3. yleisin	4. yleisin	5. yleisin
K1	Ja (8)	Taikina (6)	Pohja (6)	Kreemi (4)	Hedelmä, leikata (3)
K2	Täyte (6)	Taikina (5)	Se (5)	Ricotta (4)	Torttu (3)
K3	Ja (14)	Punajuuri (8)	Sokeri (5)	Se, ne, suklaa (4)	Tai, kuorrute, kulho, vuoka (3)
K4	Ja (11)	Puuro (7)	Karamelli (6)	Sokeri (5)	Riisi, vanilja, kaataa (4)
K5	Ja (4)	Manteli (4)	Jauhe (3)	Keksi (3)	Amaretto, tai, tehdä, olla, leivinpaperi (2)
K6	Ja (6)	Marenki (6)	Sitruuna (6)	Täyte (6)	Sokeri (5)

Kuten taulukosta näkyy, *ja*-sana toistuu kaikissa K2:a lukuun ottamatta, ja *se* esiintyy kerran, mutta muutoin yhteyttä taajuussanastoon ei ole. Toistuva aines on siis kirjoitetuissa resepteissä säännönmukaisesti sisällöllistä. Lisäksi monet esiintymistä ovat melko pieniä, vain 2–5 sanan mittaisia. Toistolle ei siis juuri ole tilaa kirjoitetuissa resepteissä, vaan pikemminkin sisältösanat esittelevät uusia tarkoitteita. Voidaankin pohtia, onko esimerkiksi kahden sanan suuruisia esiintymiä, kuten K5:n viidenneksi yleisimpiä sanoja, merkityksellistä listata yleisimpien sanojen joukkoon. Toki on huomioitava, että K5:ssä on kaiken kaikkiaan vain 84 sanaa, joten kaksi sanaa on jo noin 2 % koko sanamäärästä.

Reseptien sanamäärällisellä pituudella ei näyttäisi olevan vaikutusta taajuussanaston parempaan vastaamiseen. Puhutuissa resepteissä eniten taajuussanastoa vastaavat P2- ja P4-reseptit, jotka ovat sanamäärälliseltä pituudeltaan reseptien kaksi keskimmäistä. Myöskään kirjoitetuissa resepteissä ei näyttäisi olevan yhteyttä reseptin sanamäärän ja taajuussanaston vastaavuuden välillä. K5 on nimittäin lyhin resepti, ja se vastaa kuitenkin kahdella osumallaan (*ja*, *olla*) parhaiten taajuussanastoa yhdessä K3:n kanssa (*ja*, *se*), joka puolestaan on toiseksi pisin resepti. Muilla kirjoitetuilla resepteillä on vain yksi yhteinen sana taajuussanaston kanssa.

4.2 Kieliopilliset piirteet

4.2.1 Lausumat ja virkkeet

Määrittelen virkkeen Ison suomen kieliopin (VISK 2004 § 864) mukaisesti siten, että se alkaa isolla alkukirjaimella ja päättyy suureen välimerkkiin eli pisteeseen, huuto- tai kysymysmerkkiin. Myös kaksoispisteen katson erottavan virkkeitä, kun taas puolipiste erottaa lauseita (Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2012: 74, 201). Jaan virkkeet lauseisiin sen määritelmän perusteella, että jokaisessa lauseessa tulee olla persoonamuotoinen verbi. Lisäksi käytän apuna konjunktioita ja pilkkuja, jotka myös ovat tavallisia lauseiden rajojen osoittajia. Puhutuissa resepteissä ei ole mielekästä käyttää virkkeen käsitettä, koska se on kirjoitetun kielen yksikkö. Sen sijaan puhutuista resepteistä lasken lausumia (*clause complex*), jotka määritin Egginsin (2004: 255) mukaan kieliopillisiksi ja semanttisiksi yksiköiksi, jotka muodostuvat yhdestä tai useammasta lauseesta (*clause*), jotka liittyvät toisiinsa. Tein lausumiin jaottelun litteraatin perusteella, joten merkitykset nousivat keskeisimmäksi määrittäysperusteeksi. Huomasin kuitenkin usein lukevani hankalasti tulkittavia katkelmia ääneen, mikä korostaa prosodisten piirteiden merkitystä puheen jaksottajana. Semantiikan lisäksi puheessa käytetyt konjunktiot ja pidetyt tauot ovat piirteitä, joita käytin jaottelun pohjana, koska ne näkyvät myös litteraatissa.

Puhutussa aineistossa lausumia on yhdessä reseptissä määrällisesti paljon enemmän kuin kirjoitetussa reseptissä virkkeitä. Yleisesti ottaen lausumia on noin kaksinkertainen määrä vastaavan kirjoitetun reseptin virkkeisiin verrattuna (13–39 lausumaa, 5–15 virkettä). Poikkeuksena on punajuuri-suklaakakun resepti (K/P3), jossa on yhtä monta virkettä ja lausumaa. Tarkastelen niiden sisältöjen vastaavuutta myöhemmin tässä alaluvussa. Sen lisäksi, että lausumia on määrällisesti enemmän, ne ovat myös sanamääriltään selkeästi kirjoitettuja pidempiä. Keskiarvo vaihtelee karkeasti sanoen 20–40 sanan välillä, kun taas kirjoitettujen reseptien virkkeiden pituus vaihtelee 8–12 sanan välillä. Kaikkien puhuttujen reseptien yhteinen keskiarvo on hieman yli 28 sanaa, mikä on 18 sanaa pidempi kuin kirjoitettujen reseptien keskiarvo.

Laskin kirjoitetuista resepteistä virkkeiden kokonaismäärän, kunkin virkkeen pituuden sekä jakautumisen lauseisiin. Pidin laskelmissa erillään reseptin johdantotekstin ja varsinaisesta reseptiosasta toimintaohjeen, jotta näin, eroavatko ne virkkeiden rakenteen tai

pituuden puolesta jotenkin. En ole huomioinut reseptien otsikoita enkä ainesosien luetteloita tässä osiossa, koska ne eivät muodosta lauseita eivätkä virkkeitä. Käsittelen kumpiakin määritteiden yhteydessä. Alla olevaan taulukkoon 6 olen koonnut kirjoitettujen reseptien virkkeiden määrät ja pituudet siten, että ylemmässä sarakkeessa on ensin virkkeiden kokonaismäärä ja sulkeissa on erotettuna johdannon ja varsinaisen reseptiosan virkkeiden lukumäärät. Alemmassa sarakkeessa puolestaan on reseptin virkkeiden sanamäärällinen keskiarvo ensin ilmoitettuna koko reseptistä, ja sulkeisiin erotettuna johdanto-osan ja varsinaisen reseptiosan virkkeiden keskipituudet.

Taulukko 6. Kirjoitettujen reseptien virkkeiden määrät ja pituudet.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	Yhteensä
Virkkeiden määrä (johdanto/r e-septi)	12 (2 / 10)	10 (4 / 6)	14 (3 / 11)	15 (1 / 14)	5 (1 / 4)	12 (2 / 10)	68 (13 / 55)
Keskiarvojen pituus sanoina	8,8 (15,0 / 7,6)	11,8 (14,8 / 9,8)	10,5 (12,0 / 10,1)	9,8 (15,0 / 9,5)	12,6 (14,0 / 2,3)	12,1 (9,0 / 12,7)	10,9 (13,3 / 8,7)

Kirjoitetuissa resepteissä virkkeitä on 5–15 kappaletta siten, että kaikissa resepteissä johdanto-osassa on vähemmän virkkeitä kuin varsinaisen reseptiosan toimintaohjeessa. Lyhimmillään johdanto koostuu vain yhdestä virkkeestä (K4, K5), kun taas enimmillään siinä on liki puolet koko virkkeiden määrästä (K2). Myös virkkeiden pituus vaihtelee. Koko kirjoitetun aineiston pisin virke on 25 sanan mittainen, jota kuvaa esimerkki (19):

19) Taikinan moneen kertaan kauliminen ja kääntäminen vie aikaa, eikä tuloskaan aina ole häppöinen, joten kannattaa ottaa valmis taikina avuksi ja keskittyä maukkaan sokerileipurin kreemin valmistukseen (K1).

Lyhin virke puolestaan koostuu vain kahdesta sanasta (*Hyvin pelaa!* [K3]). Virkkeiden pituuserot heijastuvat myös keskiarvoiseen pituuteen. Reseptien virkkeiden sanamäärälliset keskiarvot vaihtelevat 8,8:sta 12,6 sanaan, ja kaikkien reseptien yhteinen keskiarvo on 10,9 sanaa. Lyhimpiä virkkeet ovat K1:ssä ja pisimpiä K5:ssä. Mielenkiintoista on, että K5:ssä on selkeästi vähiten virkkeitä, ja se on resepteistä kaikkein lyhin, mutta vastavuoroisesti sen virkkeet ovat kaikkein pisimpiä.

Verrattaessa johdanto-osuuden ja varsinaisen reseptiosan toimintaohjeen keskiarvoisia

pituuksia huomataan, että varsinaisen reseptiosan virkkeiden pituuden keskiarvo on huomattavasti lähempänä koko reseptin keskiarvoa kuin johdannon. Tämä perustelee sen, että rekisterianalyyseissa on tarpeen jaotella johdanto ja reseptiosa erillisiksi osiksi; niin erilaisia ne ovat. Esimerkiksi K1:ssä koko reseptin sanamäärällinen keskiarvo on 8,8, mutta johdanto-osan kahden virkkeen keskiarvoinen pituus on 15 sanaa, joka on siis 6,2 sanaa pidempi kuin koko reseptin keskiarvo. Toki johdantojen verrattain pieni virkkeiden määrä (1–4) vääristää keskiarvon laskemista, mutta silti se antaa yleiskuvan osien erilaisuudesta.

Toisin kuin kirjoitetuissa resepteissä, puhutuista resepteistä en ole erottanut johdantoa tai muita osia erilleen tarkasteltavaksi, koska aineistosta ei pysty erottamaan lausumaa suurempia yhtenäisiä jaksoja semanttisin eikä rakenteellisin perustein. Siksi alla olevaan taulukkoon 7 onkin koottu vain kunkin puhutun reseptin lausumien määrä ja niiden keskiarvoinen pituus.

Taulukko 7. Puhuttujen reseptien lausumien määrät ja pituudet.

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	Yhteensä
Lausumien määrä	21	20	14	39	13	24	131
Keskiarvoinen pituus sanoina	40,2	23,0	27,6	20,7	20,3	37,4	28,2

Sekä lausumien pituudessa että niiden määrässä puhuttujen reseptien sisäinen variaatio on suurempaa kuin kirjoitetuissa. Vähiten lausumia on P5-reseptissä, joka on myös sanamäärältään ja ajalliselta kestoltaan lyhyin resepti, mutta pisimmässä P6-reseptissä on vain noin kaksi kolmasosaa P4-reseptin lausumien määrästä. Muutoin lausumien määrä näyttää olevan yhteydessä reseptin pituuteen. Lyhimmät lausumat ovat pituudeltaan vain yhden sanan mittaisia, ja niitä löytyy aineistosta 4 kappaletta (P4 x3, P3 x1), mutta pisin lausuma puolestaan on peräti 105 sanan mittainen (P6), joka on esitetty esimerkissä (20):

20) == tekis mieli kyl tätä vähän maistaa tässä välissä koska aina ei tartte laittaa ihan kaikkea sitä voita mikä on == maistuu niin hyvälle sitruunalle ja musta tuntuu että tää määräki niinku riittää että mä en laita tota loppua voita tänne == otan pienen riskin tietenkin koska nythän se on se voi mikä kovettaa tän sitku tää jäähtyy ja se menee jääkaappiin niin se voi kovettuessaan kovettaa tän kreemin mut mun puolesta se vaan saa jäädä vaikka vähä niinku löysemmäks tää kreemi kun että se maistuu liikaa voille koska mä tunnen jo nyt sen sitruunan läpi pikkusen voimaisen maun ja mä haluan että se on ennen kaikkea sitruunainen ==

Mikäli olisin määritellyt lausumat esimerkiksi Ison suomen kieliopin (VISK 2004 § 1003) mukaan, edellisen esimerkin (20) lausumaa voisi olla mahdollista pilkkoa osiin sillä perusteella, että sen eri osilla suoritetaan erilaisia tekoja. Koska Sumarin puheessa ei kuitenkaan ole vuoronvaihtoja, joita Iso suomen kielioppi pitää keskeisenä lausuman määrittelyssä, teen oman jaotteluni Egginsin (2004: 255) perusteella ja tulkiten esimerkin (20) yhdeksi lausumaksi.

Lausumien määrän ja pituuden sekä yllä olevan esimerkin (20) perusteella voinee päätellä, että puhutuissa resepteissä on jotain sellaista sisältöä, mitä kirjoitettuihin ei ole laitettu, sillä pelkkä suurempi leksikaalinen väljyys puhutuissa teksteissä ei riittäne selittämään näin suurta eroa. Yllä olevan esimerkin asiasisältöä ei nimittäin löydy vastaavasta kirjoitetusta reseptistä ollenkaan, vaan siinä vain määrä listataan ainesosien luettelossa (*150 g pehmeää, suolatonta voita*) ja toimintaohjeissa kehoitetaan: *kun massa on suurustunut, lisää pehmeä voi lämpöiseen massaan pieninä palasina koko ajan vatkaton, kunnes voi on sulanut.*

Reseptin 3 kirjoitetussa ja puhutussa versiossa on siis yhtä monta virkettä ja lausumaa. Seuraavassa esimerkissä (21) pyrin lyhyesti määrittelemään kunkin virkkeen ja lausuman keskeisen sisällön, jotta vain verrata niitä keskenään:

21) K3: 1. punajuuren monipuolinen käyttö, 2. miten sopii leivontaan, 3. hyvin sopii, 4. punajuurien keitto, 5. punajuurien käsittely, 6. uunin lämmitys, 7. kuivien aineiden käsittely, 8. taikinapohjan tekeminen, 9. loput ainekset taikinaan, 10. vuoan voitelu, 11. paistaminen, 12. kuorrutteen teko, 13. kuorrutteen teko, 14. vaihtoehtoinen kuorrutteen maustaminen.

P3: 1. vertaus porkkanakakkuun, 2. kuivien aineiden käsittely, 3. suolaisen ja makean yhdistely, 4. leivinjauheen käyttäytyminen, 5. *näin*, 6. taikinapohjan tekeminen, 7. vaniljasokerin lisäys, 8. taikinan valmistaminen, 9. taikinan valmistaminen, 10. öljyn lisääminen, 11. vertaus majoneesin tekoon, 12. loppujen aineiden lisääminen, 13. kertaus taikinan aineksista, 14. vuokaan laittaminen ja paistaminen.

Yhteistä ainesta kirjoitetulla ja puhutulla on siis kuivien aineiden käsittely, taikinapohjan tekeminen, taikinan loppuun asti valmistaminen ja paistaminen. Nämäkään asiat eivät esiinny samassa järjestyksessä eivätkä täysin samanlaajuisina, mutta ne ovat kuitenkin selkeästi havaittavissa yhteiseksi ainekseksi. Puhutussa reseptissä ei kuitenkaan näyttäisi automaattisesti olevan enempää sisältöä kuin kirjoitetussa, vaikka lausumien määrän ja pituuden perusteella niin voisi ajatella.

Sen sijaan kumpikin resepti käsittelee asioita, joita toinen kanava ei ota huomioon. Kirjoitetun reseptin johdannossa (kohdat 1–3) kerrotaan punajuurien kypsymisestä

juurespenkissä ja pohditaan, kuinka suklaa ja punajuuri sopivat yhteen. Reseptiosassa puolestaan kerrotaan, kuinka punajuuret tulee käsitellä ennen taikinaan laittamista, muistutetaan oikea-aikaisesta uunin päälle laittamisesta sekä ohjeistetaan tekemään kakulle kuorrute. Puhutussa reseptissä puolestaan johdatetaan vastaanottajaa vertaamalla reseptiä ehkä tutumpaan porkkanakakkuun, kerrotaan, miksi leivonnaisiin tulee laittaa aina ripaus suolaa, selostetaan, miksi leivinjauhe täytyy sekoittaa huolellisesti jauhoihin, spekuloidaan eri öljylaatujen makujen sopivuutta taikinaan sekä verrataan leipomisprosessia majoneesin tekoon. Tältä osin puhuttu ja kirjoitettu rekisteri eroavat siis sekä sisällöltään että ilmaisultaan, aivan kuten Halliday (1978: 34) on rekistereistä todennut.

4.2.2 Lauseet

Jaan virkkeet ja lausumat edelleen lauseisiin. Kirjoitetuissa resepteissä jaottelu on selkeä ja yksiselitteinen: lausetyyppejä ovat päälauseet, alistuskonjunktioilla alkavat sivulauseet, relatiivilauseet sekä epäsuorat kysyvät sivulauseet (ks. VISK 2004 § 883–884). Lausumien jakautuminen lauseisiin ei ole yhtä yksiselitteinen kategorisointi, koska yhtäjaksoisesta puheesta on välillä hankala erottaa esimerkiksi päälauseen kaltaista ydintä. Sen vuoksi jaottelin lausumat lauseiksi ensisijaisesti persoonamuotoisten verbien sekä semanttisin ja konjunktioihin perustuvien kriteerein. Seuraavassa esimerkissä (22) havainnollistan periaatteita, joiden perusteella jaottelin puhuttua aineistoa:

22) || Tää on vähä samantyyppinen kun porkkanakakku | *mutta* punajuuresta | *ja* sitte tulee suklaata lisäksi || ... ensin laitan kuivat aineet sekasin | ... jauhoja kolme desilitraa täältä pussista näin | ... kaksi ja kolme näin | *ja* sit siihen ihan ripaus suolaa || *nimittäin* aina kun mä teen jotakin makeeta | mä laitan siihen pikkusen suolaa | *ja* usein myös toisin päin | mä teen suolasta | *niin* siihen ripaus sokeria tekee äjäyksen || (P3).

Kaksi vierekkäistä pystyviivaa kuvaa lausumien rajaa ja yksittäiset pystyviivat lauseiden rajaa. Esimerkissä on kolme lausumaa, jotka erotin toisistaan merkityksen perusteella. Ensimmäisen lausuman lauseet liittyvät valmiiseen lopputuotokseen eli punajuuri-suklaakakkuun. Sen lauseet on erotettu toisistaan *mutta*- ja *ja*-konjunktioiden perusteella. Keskimmäisen lausuman lauseet liittyvät kakun kuiviin aineisiin, ja viimeisen lausuman lauseet liittyvät puolestaan yleisemmällä tasolla suolan ja sokerin käyttöön. Keskimmäisen lausuman lauseet olen erottanut toisistaan tekstin puhujan pitämien taukojen sekä *ja*-konjunktio perusteella, ja viimeisessä lausumassa erottajina ovat toimineet *nimittäin*, *ja*, *niin*

sekä käytäntö, jonka mukaan yhdessä lauseessa on yksi persoonamuotoinen verbi.

Puhutuissa ja kirjoitetuissa resepteissä käytetään erilaisia lauserakenteita, mutta yhteistä on relatiivisten ja epäsuorien kysyvien sivulauseiden todella pieni osuus. Puhutuille resepteille tyypillistä on pitkät ja polveilevat lausumat. Vaikka kaikissa resepteissä lukuun ottamatta P1:ä on myös sellaisia lausumia, jotka muodostuvat vain yhdestä lauseesta, yleisempiä resepteissä ovat yli neljän lauseen mittaiset lausumat. Kaikista resepteistä löytyy myös vähintään kahdeksan lauseen mittaisia lausumia, ja eniten lauseita löytyy P6:n kuudentoista lauseen lausumasta (lauseet erotettu pystyviivalla), joka on esimerkissä (23):

23) (tauko) näin nyt siellä on desilitra (tauko) | ja näätte se alkaa jo muuttua vähän kiiltävämmäksi == | nyt se sietää vähä enemmän tätä sokeria ... | näin ... | ja vielä puol desilitraa ... | nyt annetaan niin kovaa | kun tällä vatkaimeilla lähtee ... | täytyy odottaa | että siitä tulee niinku kiiltävää | sen jälkeen se on valmista | ja se kestää odottaa vaikka huomispäivään | ennenku paistatte sen ... | noniin se on valmista | ja sen tietää siitä | että vaikka sen kääntää näin | niin siellä pysyy.

Kuten esimerkistäkin näkee, puhutuissa resepteissä käytetään runsaasti päälauseita, jotka yhdistyvät toisiinsa joko rinnastuskonjunktioilla tai lyhyellä puheen tauolla. Usein lausumissa on kuitenkin mukana myös sivulauseita selittämässä tai täsmentämässä päälauseiden sisältöä, koska esimerkiksi P4-reseptin 39 lausumasta vain yksi koostuu pelkistä päälauseista: *ja nyt sitten aletaan karamellisoimaan näitä kippoja == | eli kippo käteen tai mihin tahansa | ja sitten sitä laitetaan pikkasen tonne pohjalle*. Useista päälauseista koostuvien lausumien lisäksi puhutuissa resepteissä on myös yksittäisestä päälauseesta koostuvia lausumia, ja näitä on P2, 3, 5, 6 -resepteissä kaksi kappaletta kussakin, P4:ssä peräti 13, mutta P1:ssä niitä ei ole. P4-reseptissä lyhyitä lausumia on muihin resepteihin verrattuna poikkeuksellisen paljon, mutta ne ovat tyypiltään samanlaisia kuin muissakin resepteissä. Lausumat muun muassa täydentävät aiemmin esiteltyjä tietoja (*ehkä tämmönen teelusikallinen ois hyvä*), kertaavat ja kokoavat aiempia tietoja (*eli näin, näin*) sekä toimivat taukoina, asennoitumisen osoittajina ja metapuheena tulevasta (*hmmmm, omapäinen kokki, sit sekoetaan*).

Sivulauseista puhutuissa resepteissä on eniten alisteisia sivulauseita, jotka ovat *että*-, *koska*-, *jos*- ja *kun*-alkuisia. Sen sijaan relatiivisia ja kysyviä sivulauseita on vain marginaalisesti, sillä relatiivisia sivulauseita resepteissä on 2–7 kappaletta reseptissään ja kysyviä sivulauseita vieläkin vähemmän, 1–3 kappaletta. Relatiiviset sivulauseet ovat kahta poikkeusta lukuun ottamatta *joka*-pronominilla alkavia, ja niiden tehtävä on määritellä edellä mainittua raaka-ainetta tai työvaihetta: *karvasmanteliaromi, jota saa – – (P5), ricottaa, joka*

on italialaista tuorejuustoa – – (P2), kakku, joka on toisesta kohdasta kohonnut – – (P3), [kaksi] marenkilevyä, joiden väliin – – (P6), taikinalevyjä, joista mä viillän – – (P1).

Oman leimansa puhutuille resepteille antaa konjunktiona käytettävä *niin*, jota Iso suomen kielioppi (VISK 2004 § 811) nimittää lausumapartikkeliksi. *Niin*-lausumapartikkelia käytetään kaikissa resepteissä sekä itsenäisenä että yhdessä toisen konjunktion kanssa niin pää- kuin sivulauseissa ja sekä lauseen alussa että lopussa. P3- ja P5-resepteissä *niin* esiintyy vain kerran kummassakin, kun taas P4:ssä se on peräti 16 kertaa ja P6:ssakin 11. Esimerkki (24) havainnollistaa *niin*-sanana käyttöä:

24) kun se kansi tulee päälle *niin* se niinku valuu tuolta välistä *niin sitten kun* ihmiset näkee sen kakun *niin* se on se joka houkuttaa – – (P6).

Esimerkin ensimmäinen *niin* on kohdassa, jossa se yhdistää lauseita, joista ensimmäinen alkaa *kun*-konjunktiolla. Keskimäinen *niin* osoittaa paluuta takaisin teemaan ja viimeinen *niin* on jälleen konjunktiolauseen jäljessä. Useimmiten *niin* täyttää puhutuissa resepteissä sellaiset konjunktiolauseiden jälkeiset kohdat, joihin kirjoitetussa kielessä ei tarvittaisi muuta kuin pilkku: *et jos mä osaan **niin** säki osaat* (P4).

Myös kirjoitetuissa resepteissä on yhden lauseen muodostamia virkkeitä ja jopa yhden virkkeen muodostamia kappaleita. Näin ollen on johdonmukaista, että päälauseiden osuus on suuri ja sivulauseita on melko vähän, kuten taulukosta 8 nähdään.

Taulukko 8. Kirjoitettujen reseptien eri lausetyyppien määrät kappaleina.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	Yhteensä
PL	17	15	23	24	9	19	107
KL	1	4	5	4	2	9	25
RSL	2	3	1	0	0	0	6
EKSL	0	0	1	0	0	0	1

K1:ssä pelkkiä yksin virkkeen muodostavia päälauseita on 6 ja pelkkien päälauseiden yhdistelmävirkkeitä 3, eli kaikista 12 virkkeestä 9 muodostuu pelkistä päälauseista. Enimmillään virkkeeseen on saatu mahtumaan neljä päälauseita: *Vuoraa 20–25 cm torttuvatuo leivinpaperille / ja painele loput taikinasta vuoan pohjalle, / lisää täyte / ja murusta loput taikinasta täytteen päälle* (K2), *Kaada puuro kulhoon, / poista vaniljatanko, / riivi siitä siemenet veitsenterällä / ja lisää ne puuroon* (K4). Päälauseita on tasaisesti sekä

johdannoissa että varsinaisten reseptiosien toimintaohjeissa, mutta johdannoissa ne ovat useammin kuvailevia ja polveilevampia, kun taas reseptiosassa sijaitsevat useammin yksin virkkeen muodostavat päälauseet. Esimerkiksi K2:ssa *Rakastuin tähän torttuun ensi silmäyksellä ennen kuin olin ehtinyt sitä edes maistaa* on johdannon ensimmäinen virke, ja *Sekoita täyteen ainekset keskenään* muodostaa yksin virkkeen ja myös oman kappaleensa reseptiosassa. Kaiken kaikkiaan yli kolme neljäsosaa (77 %) lauseista on päälauseita.

Sivulauseista ehdottomasti yleisin kirjoitetuissa resepteissä on alistuskonjunktioilla alkava alisteinen sivulause (KL), joita esiintyy kaikissa kirjoitetuissa resepteissä. Eniten niitä on K6:ssa, jossa marengin valmistukseen liittyy useita *kun* ja *kunnes* -tyyppisiä rakenteita: – – *kun ne ovat vaahtoutuneet, lisää sokeri* – – *jätä uuniin, kunnes ne ovat kuivahtaneet*. Muissakin resepteissä *kun* ja *kunnes* ovat tavallisimpia konjunktioita, ja niiden lisäksi esiintyy myös *jos*-alkuisia sivulauseita. Esimerkiksi K4:ssä ohjeistetaan leivonnaisen tarjoilua seuraavasti: *Jos olet tehnyt kakkuset pienissä vuosissa, voit tarjota ne* – –. Kuten yllä olevasta taulukosta 8 nähdään, relatiivisia (RSL) ja epäsuoria kysyviä sivulauseita (EKSL) on aineistossa vain aivan muutama. Relatiivisista sivulauseista esiintyvät *joka, jotta* ja *joten* -alkuiset, ja aineiston ainoa epäsuora kysyvä sivulause on reseptissä K3 esiintyvä: *Silloin tulee kokeiltua myös sitä, miten punajuuri sopii suklaan kanssa kakkuun*. Edeltävä esimerkki on reseptin johdannosta, eli reseptitekstiin eivät selkeästi kuulu relatiiviset tai epäsuorat kysyvät sivulauseet.

4.2.3 Määritteet

Määritteellä tarkoitan tässä sanaa, lauseketta tai lausetta, joka jollakin tavalla määrittää pääsanaansa (ks. VISK 2004 § 439). Määritteiden erot kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien välillä noudattelevat jo aiemmin tehtyä sanaluokkakajakoja, jossa todettiin, että puhutuissa resepteissä substantiiveja ja adjektiiveja on yhteensä noin 20–30 % ja kirjoitetuissa noin 45–55 %. Kirjoitetuissa resepteissä siis jo lähtökohtaisesti runsaampaa substantiivien määrää on määrittämässä adjektiiveja ja substantiiveja, kun taas puhutuissa substantiiveja on määrällisesti vähemmän, ja niiden määritteitä ilmaistaan myös muilla keinoin kuin adjektiiveilla ja substantiiveilla. Myös tekstin tuottajan näkökulman välittävissä määritteissä ja mittailmausten täsmällisyydessä puhutut ja kirjoitetut reseptit eroavat toisistaan, kuten myös määritteiden pääsanojen tarkoitteiden viittausskohteissa.

Puhutuissa resepteissä esiintyy karkeasti ottaen kolmenlaisia määritteitä. Ensimmäinen

luokka ovat mittasanat ja kvanttoriadverbit (ks. VISK 2004 § 592), jotka ilmaisevat esimerkiksi ainesosien määrää ja näin ollen mahdollistavat pääsanojensa muuten jaollisten tarkoitteiden mittaamisen: [*leivinjauhetta*] *teelusikallinen*, *pikkuloraus* [*limoncelloa*], *pikkutujaus* [*vaniljasokeria*], *nokare* [*voita*]. Toinen määritteiden tyyppi on arvottavat ja tekstin tuottajan näkökulman paljastavat määritteet, kuten *näppärä jälkiruoka*, *omapäinen kokki*, *vaniljahullu ihminen*, *500 grammaa peräti*, *joku kemiallinen reaktio*, *helppo ohje* ja *paras osa*. Käyttämällä *peräti*-sanaa sokerin grammamäärän perässä Sumari osoittaa, että määrä on hänen mielestään paljon. *Joku kemiallinen reaktio* osoittaa, että Sumarille on yhdentekevää, mikä reaktio on nimeltään ja miksi se tapahtuu; hänen ei tarvitse ymmärtää kemiaa. Myös *vaniljahullu ihminen* ja *paras osa* -tyyppiset määritteet ovat hänen mielipiteitään, koska joku toinen voisi olla aivan eri mieltä asiasta, vaikka Sumari esittää asian yleisenä totuutena.

Kolmas määritteiden tyyppi on adjektiivimääritteet, jotka määrittävät esimerkiksi pääsanansa alkuperää, kokoa, koostumusta ja väriä: *italialainen tuorejuusto*, *pieniin astioihin, isoon vuokaan*, *keltasta osaa*, *tärkeä osa*, *tummaa suklaata*. Laajempaa adjektiivien semanttista luokittelua on tehnyt muun muassa Jantunen (2004). Tässä aineistossa adjektiivien kanssa samalla tavalla pääsanansa olemusta tai sen piirteitä luonnehtivat relatiiviset sivulauseet, jotka lasken kuuluvaksi samaan määritetyyppiin adjektiivimääritteiden kanssa: *vaihe*, *jollon voitte ite päättää*.

Eri määritetyypit esiintyvät myös yhdessä, kuten jo aiempi esimerkki *500 grammaa peräti* osoittaa: ensin on mittailmaus, joka muodostuu numeraalista ja mittasanasta *gramma* ja joka määrittelee pääsanana tarkoitetun määrän. Mittailmausta seuraa tekstin tuottajan näkökulman paljastava adverbi *peräti*, ja pääsana *tomusokeria* sijaitsee määriteketjun jäljessä. Myös kirjoitetuissa resepteissä käytetään eri määritetyyppien yhdistelmiä. Esimerkiksi K3-reseptin ainesosaluettelossa mainitaan *500 g keitettyä, raastettua punajuurta* ja *150 g tummaa suklaata murusina*. Ensimmäisessä ajattelen *keitettyä* ja *raastettua* merkityksensä puolesta adjektiiveina, vaikka kieliopillisesti ne ovatkin nominaalisia verbejä. Adjektiivit luonnehtivat pääsanansa koostumusta ja olomuotoa, ja ne yhdistyvät numeraalilla ja mittasanana lyhenteellä ilmaistuun mittailmaukseen. Suklaaesimerkki on muuten samanlainen, mutta siinä pääsana *suklaata* sijaitsee määritteiden välissä.

Adjektiivimääritteet ja relatiiviset sivulauseet esiintyvät kirjoitetuissa resepteissä samankaltaisina kuin puhutuissa. Adjektiivit, kuten *paksupohjaisessa* [*kattilassa*], *kirpeät* [*marjat*] ja *kevyt, sitruunainen* [*marenkitorttu*], kuvaavat pääsanojensa olemusta tai muotoa,

olomuotoa ja laatua sekä niiden aiheuttamaa aistimusta. Relatiivilause sekä rajaa mahdollisia tarkoitteita että kuvailee pääsanansa tarkoitteen olomuotoa ja ulkonäköä: *taikina, joka saa jäädä ”kokkareiseksi”*. Mittailmaukset sen sijaan ovat kirjoitetuissa resepteissä erilaisia kuin puhutuissa, koska ne sisältävät aina numeraalin ja mittailmauksen mutta niissä ei ole *nokareen* tai *tujauksen* kaltaisia sanoja, jotka kuvaisivat osaa kokonaisuudesta. Kirjoitettujen reseptien mittailmauksia ovat esimerkiksi *4 dl, 3 rkl, 1 tl ja 150 g*. Ainoa poikkeus mittailmauksissa on *maun mukaan*, joka esiintyy kirjoitetuissa resepteissä kahdesti.

Kaikilla aineiston resepteillä on otsikko. Kirjoitetuissa se on reseptin ylälataan kirjoitettu leivonnaisen nimi, ja puhutuissa resepteissä televisioruudun alalataan ilmestyy hetkeksi leivonnaisen nimi, jota Sumari alkaa valmistaa. Toisinaan Sumari esittelee ruokalajin nimen myös puheensa aluksi (*Jälkiruuaksi sitruuna-marenkitorttu* [P6]), mutta toisinaan hän menee suoraan asiaan (*Tähän tulee viisi kananmunan valkuaista – –* [P5]). Kaikkien aineiston reseptien nimissä on jonkinlainen määräite, joten tarkastelen niitä lyhyesti.

Italialainen ricotta-limoncellotorttu (K/P2), *ranskalainen marja-/hedelmätorttu* (K/P1) ja *karamellisoitu riisikakku* (K/P4) ovat saaneet nimensä eteen joko ruokalajin alkuperää kuvailevan adjektiivin tai valmista leivonnaista kuvaavan nominaalisen verbin. K/P1:stä on hyvä huomata, että kirjoitetussa reseptissä sen nimi on *ranskalainen marjatorttu*, kun taas puhutussa reseptissä käytetään *ranskalaista hedelmätorttua*. Kirjoitetussa reseptissä tortun täytteeksi suositellaan *erilaisia kauden hedelmiä ja marjoja, mansikoita, banaania, aprikoosia, kiiviä, vadelmia...*, ja puhutussa *esimerkiks kiivihedelmät sopii tosi hyvin == noin ja haluisko näiden lisäksi laittaa sitten tähän vähän punaväriä [laittaa punaherukoita] – –*, eli käytännössä kyse on aivan samasta leivonnaisesta. Toisen kategorian muodostavat *punajuuri-suklaakakku* (K/P3) ja *sitruuna-marenkitorttu* (K/P6), sillä Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan (2012: 251) mukaan yhdysmerkki ainesosien välillä osoittaa, että osapuolet ovat tasa-arvoisia keskenään. Ei voida siis ajatella, että kyseessä on *suklaakakku* tai *marenkitorttu*, jota *punajuuri* tai *sitruuna* vain maustaa. Sen sijaan *punajuuri-suklaa* ja *sitruuna-marenki* määrittävät *kakun* ja *tortun* makumaailmaa. Kolmannen kategorian muodostaa yksin K/P5 eli *amarettokeksit*, jonka nimessä *amaretto* yksiselitteisesti määrittää *keksien* makua.

Määritteiden pääsanojen semantiikan näkökulmasta yhteenvetona voisi sanoa, että puhutuissa resepteissä määritteet määrittelevät Sumaria itseään (*omapäinen kokki*), tekeillä olevaa reseptiä (*ihanan helppo ohje*), sen ainesosia (*italialaista tuorejuustoa*) ja ainesosien määriä (*riipaus kanelia*) sekä myös tekstin vastaanottajia (*vaniljahullu ihminen*,

pursotinpussihenkilö). Kirjoitettujen reseptien johdannoissa puolestaan määritteet määrittävät reseptin leivonnaista (*rapean kuoren alta paljastui ihana sitruunainen ricottajuustotäyte*) ja reseptiä itseään (*reseptiä, joka osoittautui vallan helpoksi*), ja varsinaisessa reseptiosassa vain raaka-aineita (*keskisuuret punajuuret*) ja käytettäviä välineitä (*paksupohjaisessa kattilassa*) siten, että ainesosaluetteloissa määritetään vain raaka-aineita ja toimintaohjeissa molempia. Määritteiden pääsanojen erilaisia tarkoituksia lukuun ottamatta toimintaohje ja ainesosaluettelo eivät juuri eroa toisistaan. Ainesosaluettelosta löytyy substantiivimääritteitä (*sitruunan kuori ja mehu*) ja nominaalituksia (*kananmuna voiteluun*), joita toimintaohjeessa ei ole, mutta muutoin kummassakin tekstin osassa käytetään sekä yksittäisiä adjektiivimääritteitä (*valmista lehtitaikinaa*) että useiden adjektiivimääritteiden yhdistelmiä (*pehmeää, suolaista voita*).

Kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien ristiinlukeminen paljastaa myös muun muassa sen, että P6:n *nokare ja kimpale [voita]* on K6:n toimintaohjeessa *pieni pala* ja P2:n *pikkuloraus [limoncelloa]* on K2:n ainesosaluettelossa *3 rkl*. Puhutut reseptit ja kirjoitettujen reseptien varsinaiset reseptiosat vaikuttaisivat siis olevan yhtä täsmällisiä määritteiden osalta, kun taas kirjoitettujen reseptien ainesosaluetteloissa on täsmällisempiä määritteitä kuin puhutuissa resepteissä.

4.2.4 Kongruentit ja inkongruentit ilmaukset

Hallidayn mukaan inkongruentit ilmaukset ovat yleisempiä kirjoitetussa kielessä, ja siinä ne ovat esimerkiksi yksi leksikaalista tiheyttä aiheuttava tekijä. Inkongruentteja ilmauksia käytetään kuitenkin myös puhutussa kielessä, koska ne mahdollistavat muun muassa yleistysten, abstraktiuden ja kielikuvien ilmaisemista. (Halliday 1989: 95.) Kieliopilliset metaforat voidaan jaotella Hiidenmaan (2000: 57) mukaan esimerkiksi ideationaalisiin ja interpersonaalisiin, joista ensimmäinen tarkoittaa nimenomaan eri sanaluokkien semanttisten rajojen häilymistä ilmaisussa. Interpersonaaliset metaforat puolestaan ilmaisevat esimerkiksi verbin moduksien semanttista sekoittumista, kuten käskyn ilmaisemista toteamuksella tai tekstin tuottajan mielipiteen ilmaisemista ikään kuin se olisi yleinen totuus.

Puhutuissa resepteissä inkongruentteja ilmauksia esiintyy melko odotustenmukaisesti eli määrällisesti vähän ja tyyppiltään satunnaisesti erilaisia. Kirjoitetuissa puolestaan niitä on määrällisesti enemmän, mutta ne ovat keskenään hyvin samankaltaisia. Nominaalituksien ja lauseenvastikkeiden runsas käyttö tiivistää tekstiä ja kasvattaa leksikaalista tiheyttä, mikä on yhteneväistä Hallidayn (1989: 95) saamien tulosten kanssa. Monet rakenteet ovat kuitenkin

resepteissä yleisesti toistuvia kiteytyymiä, kuten *koko ajan vatkaton* tai *huolellisesti sekoittaen*. Inkongruentteja ilmaisuja siis hyödynnetään kirjoitetuissa resepteissä määrällisesti enemmän kuin puhutuissa mutta pääasiassa tuttuja fraaseja hyödyntäen. Puhutuissa puolestaan inkongruentit ilmaukset ovat satunnaisia, mutta ne ilmaisevat usein tekstin tuottajan näkökulman tai mielipiteen.

Jokaisesta kirjoitetusta reseptistä löytyy useita inkongruentteja ilmauksia, ja ne ovat keskenään hyvin samankaltaisia. Interpersonaalisia metaforia ei löydy ollenkaan, vaan ilmaukset ovat poikkeuksetta nominaalistuksia, joissa nomini ilmaisee tekemistä. Neljässä reseptissä esiintyy *nut*-partisiipin passiivia (ks. VISK 2004 § 122), joka on yleisin tässä aineistossa esiintyvä kieliopillisen metaforan tyyppi: *raastetut* (K3), *hankittu*, *unohdettu*, *halkaistu*, *raastetulla* (K4), *päällystetylle* (K5) ja *paahdetuilla* (K6). Partisiippeja aineistossa ovat myös ilmaukset *jäähtyneelle* ja *halutessasi* (K1). Verbien infiniittimuodoista resepteissä esiintyy lisäksi *ma*-infinitiiviä (ks. VISK 2004 § 121) eri sijamuodoissa, kuten K1:ssä *leikkaamasta* ja K4:ssä *kumoamatta* ja *raikastamaan*. Muita kieliopillisia metaforia kirjoitetuissa resepteissä ovat verbikantaiset johdokset, kuten *kauliminen*, *kääntäminen*, *valmistukseen* ja *viininmaistajaiset*.

Resepteissä esiintyy myös *antaa*-verbi inkongruentissa merkityksessään, sillä yleensä verbi vaatii täydennyksiä: antajan, saajan tai annettavan objektin. (Ks. esim. KS s.v. *antaa*.) Resepteissä *antaa*-verbin kanssa esiintyy vain toinen verbi: *anna jäähtyä* (K1, 2, 4, 5, 6), *älä anna kiehua* (K6), *anna kypsyä* (K4). Tällaista konstruktioita esiintyy resepteissä ilmeisen yleisesti, koska Brunni (2010) on nimennyt rakenteen *kokkausmuotiksi*. Mikäli kielikuvat ajatellaan yhdeksi inkongruenttien ilmauksien tyyppiä, K2:n personifikaation *torttu halusi murtua* voisi ajatella sellaiseksi, mutta se on aineiston ainoa tapaus, joten en paneudu siihen yksityiskohtaisemmin.

Puhutuista resepteistä löytyy Hallidayn (1989: 94) teorian mukaisesti huomattavasti vähemmän inkongruentteja ilmauksia, mutta ne vähäiset ovat keskenään hyvin erilaisia, toisin kuin kirjoitetuissa resepteissä. P1:ssä käytetään lauseenvastiketta [*kohoa* *uunissa*] *ollen lehtitaikina*, P4:ssä käytetään substantiivisia adjektiivin asemassa kuvailemassa (*vaniljahullu ihminen*) ja nominia ilmaisemassa tekemistä (*keltuaisen ja valkuaisen erottelun*) ja P5:ssä käytetään *seisoa*-verbiä sen inkongruentissa merkityksessä (*tän [taikinan] täytys nyt seistä huoneenlämmössä*). Lisäksi P6:ssa on kolme erityyppistä inkongruenttia ilmausta. Ensimmäisessä nomini ilmaisee jälleen tekemistä (*käsipelillä saa niinku kotitekosemman näköstä*) ja toisessa *tulla*-verbiä käytetään sen inkongruentissa merkityksessä (*kansi tulee*

päälle). Kolmanneksi reseptistä löytyy interpersonaalinen metafora, jossa Sumari sanoo sitruuna-marenkitortun valmistamisen loppuvaiheessa: *eli paras osa kaikesta kun kootaan tää kakku* – –. Kyseessä on vain hänen mielipiteensä, mutta hän esittää asian yleisenä totuutena. Samanlainen metafora on myös *helppo ohje* (P2), koska sekin on oikeastaan vain Sumarin mielipide, vaikka todennäköisesti reseptejä voisi melko yksimielisesti asettaa jatkumolle helposta vaikeaan.

4.3 Koheesio

Jotta teksti voi olla semanttisesti ymmärrettävä kokonaisuus, sillä tulee olla koheesio, joka rakentuu niin fonologian, sanaston kuin kieliopin varaan. Tässä luvussa tutkin aineiston reseptien sanastollista ja kieliopillista koheesiota, sillä fonologinen koheesio tarkoittaa Hallidayn ja Hasanin (1976: 5) mukaan sanojen peräkkäisten äänteiden semanttisesti järkevää järjestäytymistä, eikä sen toteutumisesta ole tässä aineistossa epäilystä.

Käsittelen aineistosta Hallidayn ja Hasanin (1976) koheesiotutkimusta mukaillen virkkeiden ja lausumien sisäistä koheesiota sekä niiden välistä koheesiota. En kuitenkaan pyri tekemään koheesiosta määrällisiä arvioita, kuten määrittämään sidoskeinojen määrää suhteessa kokonaissanamäärään. Kieliopilliseen koheesioon kuuluu Hallidayn ja Hasanin mukaan tekstin viittaussuhteet, korvaussuhteet ja ellipsit, ja sanastolliseen sananvalinnat sekä sanojen erilaiset merkityssuhteet, kuten toisto, hyponymia eli ylä- ja alakäsitteet sekä synonymia eli (lähes) samamerkityksiset sanat. Konjunktiot ovat Hallidayn ja Hasanin mukaan rajatapaus sanaston ja kieliopin rajalla. (Halliday & Hasan 1976: 7–8, 29.) Tässä tutkimuksessa pidän konjunktioita kieliopillisen koheesion keinona, koska määrittelin ne kieliopillisiksi sanoiksi leksikaalisen tiheyden käsittelyn yhteydessä.

Tässä analyysin kohdassa ei täysin toteudu Hallidayn näkemys siitä, että puhuttuja tekstejä tulisi tarkastella niiden omien säännönmukaisuuksiensa kautta, koska tarkastelen puhuttujen reseptien koheesiota litteraateista, joissa eivät näy prosodiset piirteet. Halliday on tutkimuksissaan todennut, että esimerkiksi teema–reema-rakennetta ilmaistaan puheessa intonaatiolla. (Halliday 1989: 48–49, 55.) Huomioin analyysissa kuitenkin tekstin ulkopuolelle viittaavan koheesion (ks. Halliday & Hasan 1976: 18), joka näyttäisi olevan yksi keskeinen koheesion keino puhutuissa resepteissä.

4.3.1 Kieliopillinen koheesio

Kieliopillisen koheesiokeinojen korostuvat puhutuissa resepteissä, kuten jo teoriataustassa enteilin. Koheesiota rakennetaan puhutuissa resepteissä monipuolisemmin erilaisilla sidoskeinoilla kuin kirjoitetuissa. Tämä selittyy sillä, että puhutut reseptit ovat yhtenäistä tekstiä, kun taas kirjoitetuissa esimerkiksi ainesosaluettelo on nimensä mukaisesti luettelo. Toisaalta puhutuissa resepteissä on paljon sellaisia kohtia, joissa vastaanottaja joutuu päättämään asioiden välisen yhteyden, kuten *täyteen saostumisen ja vesihauteessa olemisen* välillä, jossa yhteys ei välttämättä aukea, jos ei tiedä mitään leipomisesta. Kirjoitetuissa resepteissä vaihtoehtoja ja keskeisestä etenemislinjasta poikkeavia asioita ei juuri ole, joten jo asioiden peräkkäisyydestä lukija voi päätellä niillä olevan jotain tekemistä keskenään.

Puhutuissa resepteissä kieliopillista koheesiota luovat muun muassa anaforiset eli tekstin sisällä oleviin tarkoitteisiin kohdistuvat pronomini- ja deiktiset ilmaukset eli tekstin ulkopuolelle kohdistuvat viittaukset, konjunktiot ja muut temporaaliset ilmaukset, artikkelimaisesti käytetyt pronominit sekä verbien aika- ja persoonamuotojen vaihtelut. Anaforisia pronomineja käytetään viittamaan ympäröivässä tekstissä esiintyviin tarkoitteisiin kuten yleiskielessäkin, mikä koheesiokeino luomisen lisäksi vähentää toistoa: *Keitin vähän enemmän puuroa koska aattelin että teen siitä näppärän jälkiruuan* == (P4), *mantelijauhoo jota saa ostaa kaupasta* (P5). Toisinaan samankin lausuman sisällä voi olla useamman kerran käytetty samaa pronominia viittaamaan eri tarkoitteisiin, jolloin muodostuu kohesiivinen ketju. Tällaista tilannetta kuvaa esimerkki, jossa *se* viittaa ensin *karvasmanteliaromiin* ja sitten *taikinaan* (25):

25) == joo *se* [karvasmanteliaromi] heti teki tempun *tälle taikinalle* == joo nyt *se* on sopivan makusta (K5).

Sumari käyttää paljon myös tekstin ulkopuolelle viittaavia pronomineja, joista käytetään siis nimitystä deiktiset ilmaukset (ks. VISK 2004 § 1423). Niitä on todella paljon kaikissa puhutuissa resepteissä, ja ne ovat suurin yksittäinen kieliopillisen koheesiokeino tässä aineistossa. Toisaalta litteraattia lukiessa audiovisuaalista kontekstia ei ole saatavissa, joten runsas deiktisten ilmausten käyttö voi jopa vaikeuttaa koheesiokeino havaitsemista. Esimerkissä (26) on kuvattu P1-reseptin kohta, joka havainnollistaa deiktisten ilmausten paljoutta:

26) == sitten ku *tää* on sen verran juoksevaa että uskoo että saa sen *tästä kulhosta* helpolla irti niin sit laitetaan *tää* takasi *tonne liedelle* ja *se* onkin tulilla == *tää* kaadetaan *tänne* – –.

Ilmauksia käytetään siis artikkelimaisina määritteinä pääsanansa edessä ja itsenäisinä, jolloin vastaanottajan täytyy päätellä viittauksen kohde joko aiemmasta tekstistä tai audiovisuaalisesta kontekstista, mikäli se on saatavilla.

Artikkelimaiset määritteet korostavat asian tuttuutta ja sitä, että asia on mainittu jo aiemmin (P1: *maitoo* – – *tätä maitoa*). Se auttaa vastaanottajaa ymmärtämään, että edelleen puhutaan aivan samasta tarkoitteesta kuin aiemminkin, vaikka välissä olisi käsitelty muita asioita. Piirre on tyypillinen juuri puhutulle kielelle, eikä vastaavanlaista ilmiötä löydy kirjoitetuista aineistosta. Toisaalta artikkeli voi myös esitellä tarkoitteen uutena ja ennalta tuntemattomana mutta sellaisena, jota tullaan myöhemmin määrittelemään tarkemmin: *no sit tulee semmonen vaihe että monet tykkää* – – (P4). Vaiheesta ei ole puhuttu aikaisemmin, mutta pronomini *semmonen* pääsanansa edessä kertoo, että vaiheen laatua tullaan jollakin tavalla kuvaamaan; pelkkä *semmonen vaihe* ei itsessään paljasta vielä mitään. Sumari käyttää paljon erityisesti itsenäisiä deiktisiä aineksia *tätä*, *sitä*, *nämä*, *tonne* ja *sinne*, joista *tämä*-pronominin taivutusmuotoja hyvin runsaasti: *eli tää nyt vaan tässä niinku murustellaan tähän päälle* – – (P2).

Konjunktiot ja temporaaliset ilmaukset mainittiin jo Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 26; tässä tutkimuksessa 3.4) reseptin määritelmässä, ja niitä on runsaasti myös puhutuissa resepteissä. Yleisimmät rinnastus- ja alistuskonjunktiot *ja*, *tai*, *mutta*, *että*, *kun*, *kunnes*, *jos* ja *koska* luovat tekstiin sujuvuutta ja yhdistävät sekä lauseenjäseniä, lauseita että lausumia toisiinsa, kuten esimerkki (27) osoittaa:

27) – – mantelijauhoo jota saa ostaa kaupasta valmiina *tai* sitten noista kuorettomista manteleista jauhaa *jos* on vaik semmonen pieni kahvimylly kotona *tai* mikä mylly teil sit onkaan == *ja* nyt sitten – – (P5).

Ja on usein mukana kohdissa, joissa edetään ajallisesti eteenpäin, ja siihen liittyy yleensä myös toinen ajallinen ilmaus, kuten äskeisessä esimerkissä *ja nyt sitten*. Toki *ja* esiintyy myös tasavertaisena rinnastajana (*valkuaisen ja keltuaisen erottelu*). *Tai* on myös hyvin yleinen konjunktio puhutuissa resepteissä, mikä on hiukan yllättävää, sillä reseptit yleensä etenevät vaiheesta toiseen ilman vaihtoehtoja. Sumari kuitenkin antaa reseptien vastaanottajille hyvin paljon vaihtoehtoja niin raaka-aineiden kuin työskentelytapojen suhteen, minkä vuoksi *tai*

esiintyy resepteissä paljon, kuten esimerkit (28) ja (29) osoittavat:

28) tän [kardemumman] tilalle voi laittaa kanelia *tai* voi laittaa sekä että jos tykkää (P4)
 29) mantelijauhoo jota saa ostaa kaupasta valmiina *tai* sitten noista kuorettomista manteleista jauhaa – – (P5).

Alistus- ja rinnastuskonjunktioiden lisäksi resepteissä on runsaasti muunlaisia aikasuhteita ilmaisevia adverbejä, kuten *nyt, sitten, sen jälkeen* ja *lopuksi*. Myös *eli, -kin, -han, nimittäin, toisin päin, muuten, siis, tietysti* ja *verrattuna* esiintyvät resepteissä ja rakentavat omalta osaltaan vastaanottajalle asioiden välisiä suhteita. *Eli, -kin, -han* ja *siis* kertaavat usein siihen asti esitettyjä asioita ja tekevät niistä yhteenvetoja, kuten esimerkki (30) osoittaa:

30) [on saatu karamelli kiehumaan] palanuttahan me ei tästä haluta (P4).

Nimittäin, toisin päin, muuten ja *verrattuna* perustelevat tiettyjä toimintatapoja ja vertaavat niitä muihin vastaavanlaisiin tilanteisiin, mikä on osoitettu esimerkein (31) ja (32):

31) ja sit siihen ihan ripaus suolaa == *nimittäin* aina kun mä teen jotakin makeeta mä laitan siihen pikkusen suolaa ja usein myös *toisin päin* – – (P3)

32) näissähän on se hyvä puoli *verrattuna* krem karamelliin – – (P4).

Viimeinen käsiteltävä asia puhuttujen reseptien kieliopillisesta koheesiosta on verbien aika- ja persoonamuodot, joiden vaihtelua Sumari käyttää koheesion luomiseksi. Mikäli puhutut reseptit olisivat lineaarisesti eteneviä toimintaohjeita ilman vaihtoehtoja, tällaista variaatiota ei varmaan syntyisi, koska kirjoitetuista resepteistä tämänkaltaista kohesiivista keinoa ei löydy ollenkaan. Puhutussa aineistossa Sumari kuitenkin antaa keskenään vaihtoehtoisia neuvoja, palaa välillä aiempiin vaiheisiin ja kertoilee yleisempiä leivontaan liittyviä asioita, mitä indikoi verbimuotojen vaihtelu. P4-reseptissä Sumari käyttää rinnakkain yksikön ensimmäistä persoonaa, monikon toista persoonaa ja geneeristä kolmatta persoonaa kuvatessaan erilaisia vaihtoehtoja maustaa riisikakku, mikä on kuvattu esimerkissä (33):

33) – – sit vähän vaniljaa ... eli ehkä tämmönen teelusikallinen olis hyvä == nyt jos *ootte keittäny* sen puuron sillä tavalla että siellä on ollu se vaniljatanko mukana niin sillonhan ei lisävaniljaa tarvita ellei oo kysymyksessä semmonen vaniljahullu *ihminen joka haluaa* niin paljon vaniljaa että koko seos maistuu vaan vaniljalle == *mä haluun* tähän tämmösen appelsiinityyppisen – –.

Aluksi Sumari käyttää geneeristä kolmatta persoonaa omasta toiminnastaan, kun hän lisää vaniljaa massaan. Sen jälkeen hän suoraan puhuttelee vastaanottajiaan toteamalla: ”jos olette tehneet X, se vaikuttaa nykyhetkeen tavalla Y.” Sitten hän käyttää *ihminen*-yleistystä antaessaan kuitenkin toimintatapaan vaihtoehdon ja mahdollisuuden lisätä yhä lisää vaniljaa. Palatessaan takaisin leivonnaisen valmistushetkeen hän jatkaa jälleen yksikön ensimmäisellä persoonalla, jotta se erottuu aiemmasta puheenjaksosta, ja korostaakseen sitä, että jokainen voi valita makumaailman omien mieltymystensä mukaan. Esimerkissä (34) on kuvattu aikamuotojen vaihtelua, joka palvelee resepteissä samaa vaihtoehtojen rinnakkaineloa funktiota:

34) tämämpäiväinen jälkiruoka *syntyy* aika kätevästi aamupuuron niin sanotuista jämistä == eli mä *olin* tietenkin kaukaa viisas ja *keitin* vähän enemmänpuuroa koska *aattelin* että *teen* siitä näppärän jälkiruuan == tietenkin sen *voi tehdä* ihan reseptistä semmosenaan niinku resepti *kertoo* mutta nyt kun sitä *on* tähän *lisätään* ensin keltuaisia – – (P4).

Mennyt aikamuoto kertoo, kuinka Sumarin mielestä kakku kannattaa tehdä, ja nykyinen aikamuoto puolestaan sen, kuinka resepti sen ohjeistaa tekemään. Kumpi tahansa vaihtoehto johtaa samaan lopputulokseen, jossa päästään lisäämään massaan kananmunan keltuaisia.

Kieliopillisen koheesion merkitys kirjoitetuissa resepteissä ei ole yhtä suuri kuin puhutuissa. Reseptien johdanto-osat ovat yhtenäistä kohesiivista tekstiä, mutta ne ovat niin lyhyitä, ettei koheesion keinoja esiinny kovin runsaasti eikä monipuolisesti. Anaforiset pronomini- viittaukset (esimerkeissä lihavoitu pronomini ja korrelaatti) ja konjunktiot (esimerkeissä alleviivattu) muodostavat suurimman osan kirjoitettujen reseptien kieliopillisesta koheesiosta, sillä ne ovat ainoat keinot, joita esiintyy kaikissa resepteissä. Esimerkissä (35) on ote jokaisesta kirjoitetusta reseptistä:

35) Leikkaa lehtitaikinalevyistä suorakulmaisia **torttupohjia** ja levitä **ne** uunipellille – – (K1)

Rakastuin tähän **torttuun** ensi silmäyksellä ennen kuin olin ehtinyt **sitä** edes maistaa – – (K2)

Pese **punajuuret** ja keitä **ne** kuorineen – – (K3)

Kaada puuro kulhoon, poista **vaniljatanko**, riivi **siitä** siemenet veitsenterällä ja lisää **ne** puuroon – – (K4)

Annan **keksien** jäähtyä ennen kuin irrotat **ne** leivinpaperista – – (K5)

Vatkaa **valkuaisia** ensin ilman sokeria, ja kun **ne** ovat vaahtoutuneet – – (K6).

Kuten aineisto-otteista näkyy, viittaukset ovat joko *se-* tai *ne-*pronominin

taivutusmuotoja, ja korrelaatit erilaisia konkreettisia tarkoituksia. Lisäksi yksittäisiä kertoja esiintyvät *silloin, sillä [aikaa]* ja *muut [aineet]*, joista ensimmäiset viittaavat tiettyyn ajanhetkeen ja viimeinen laajemmin kaikkiin reseptin raaka-aineisiin. Esimerkiksi ihmisviittauksia kirjoitetuissa resepteissä ei kuitenkaan ole ollenkaan. Konjunktioista esiintyvät *ja, sekä, tai, eikä, kun, kunnes* ja *ennen kuin*. Yleisimpiä ovat *ja, kun* ja *kunnes*, mutta esimerkiksi *tai* esiintyy vain kerran (K6), eikä se ilmaise samanlaista vastaanottajan mieltymyksistä johtuvaa vaihtoehtoisuutta kuin puhutuissa resepteissä vaan uunin ominaisuuksista johtuvaa paistolämpötilan valintaa: *Paista marenkeja 140 asteessa tavallisessa uunissa tai 120 asteessa kiertoilmauunissa – –*.

Sellaisia koheesion keinoja, joita esiintyy kirjoitetuissa resepteissä mutta ei puhutuissa, ovat ellipsit ja tekstinsisäiset metaviittaukset. Metaviittauksilla tarkoitan sellaisia kohtia, joissa toimintaohjeosassa viitataan ainesosaluetteloon esimerkiksi seuraavasti: *Tee taikinan aineksista nopeasti nyppimällä taikina* (K2:n toimintaohje), kun ainesosaluettelossa lukee *taikina: 300 g vehnä jauhoja, 100 g huoneenlämpöistä voita – –*. Metaviittaus sitoo siis tekstin eri osia yhteen ja tekee niistä semanttisesti yhtenäisen kokonaisuuden. Ellipsit puolestaan ovat viittauksellisia aukkoja eli kohtia, joissa viitataan tiettyyn tarkoitteeseen, jota ei eksplisiittisesti tuoda esille. Ellipsejä esiintyy kirjoitetuista resepteistä kaikissa lukuun ottamatta K1-reseptiä. Siinäkin tosin esiintyy yksi, mikäli ellipsiksi ajatellaan myös se, että reseptissä kehoitetaan tekemään *yksi annos sokerileipurin kreemiä*, jonka ohjetta ei ole reseptissä, vaan se on keittokirjan seuraavalla aukeamalla omana reseptinään. Muissa resepteissä ellipsit ovat kuitenkin selkeämmin havaittavia ja yhteen tarkoitteeseen viittaavia, kuten *paista [torttua] 170 asteessa noin puoli tuntia* (K2), *lisää [taikinaan] raastetut punajuuret* (K3), *anna [puuron] kypsyä* (K4), *anna [massan] tekeytyä* (K5), *jätä [marengit] uuniin* (K6). Esimerkkeihin on laitettu hakasulkeisiin tarkoite, johon ellipsi viittaa.

4.3.2 Sanastollinen koheesio

Teoriataustan reseptin määritelmän yhteydessä tein oletuksen, että reseptien sanasto olisi yhtenäistä. Tämän aineiston analyysin valossa näin ei kuitenkaan kaikilta osin ole, vaan keskeiseksi nousee reseptin otsikko, joka antaa käytettävälle sanastolle viitekehyksen. Otsikon puitteissa resepteissä käytetään siinä mielessä hajanaista sanastoa, että toistoa, lähisyronyymeja ja ylä- ja alakäsitteitä on melko vähän sekä puhutuissa että kirjoitetuissa resepteissä. Sanastollisen koheesion merkitys korostuu kuitenkin kirjoitetuissa resepteissä

lukuun ottamatta puhuttujen reseptien metapuhetta, jonka käsittelen sanastollisen koheesion yhteydessä.

Kirjoitetuissa resepteissä synonyymeja käytetään ainoastaan K1:ssä, jossa toistuvat *valmiit lehtitaikinalevyt*, *valmis taikina*, *lehtitaikinalevyistä* ja *taikinan*, jotka siis kaikki viittaavat samaan tarkoitteeseen. Myöskään ylä- ja alakäsitteitä ei esiinny kuin vain yhdessä reseptissä, K6:ssa, ja siinäkin vain yhden kerran puhuttaessa ensin *marengista* ja sen jälkeen *valkuaisista ja sokerista*. Tämäkään käsitteiden suhde ei aukea lukijalle, jos hän ei tiedä, että marenki yleensä tehdään juuri kananmunan valkuaisista ja sokerista.

Toistoksi lasken tässä yhteydessä sen, että samamerkityksinen sana toistuu vähintään kahdesti, sillä tarkasteltavat reseptit ovat melko lyhyitä. Reseptin sanamäärällisellä pituudella ei kuitenkaan näyttäisi olevan vaikutusta toiston määrään. Lyhimmässä K5-reseptissä *manteli* toistuu neljästi, mutta pisimmässä K4-reseptissä sanojen esiintymät eivät ole suurempia kuin hieman lyhyemmissä resepteissä, vaan toistuvia sisältösanoja ovat *puuro*, *riisi*, *vanilja*, *sokeri* ja *karamelli*, joiden esiintymät ovat 4–7 sanan suuruisia. Koska tarkastelin reseptien yleisimpiä sanoja jo luvussa 4.1.4, keskityn tässä luvussa toistuviin sisältösanoihin.

Kirjoitetuissa resepteissä toistuvia sisältösanoja ovat *reuna*, *pohja*, *kreemi*, *taikina*, *täyte*, *punajuuri*, *puuro*, *karamelli*, *keksi* ja *marenki*. Sanat toistuvat 2–8 kertaa, ja suurin osa vain 2–4 kertaa, eli toistoa ei ole kovin runsaasti, kuten jo yleisimpien sanojen tutkimisen yhteydessä huomattiin. Toisto kuitenkin sitoo johdantoa, ainesosaluetteloa ja toimintaohjeosaa yhteen, sillä usein toisto esiintyy juuri näiden kolmen tekstin osan välillä eikä esimerkiksi pelkän toimintaohjeen sisällä. Esimerkiksi K3:n *punajuuri*, joka on kirjoitettujen reseptien määrällisesti eniten toistuva sisältösana, esiintyy otsikossa, kahdesti johdannossa, kerran ainesosien luettelossa ja neljästi toimintaohjeosiossa. Lisäksi siihen viitataan viidesti pronomiinilla ja kerran ellipsillä, eli on perusteltua sanoa, että *punajuuri* pitää K3-reseptiä koossa. Toistoksi ja koheesion keinoksi ajattelen kirjoitetuista resepteistä myös sen, että verbit ovat toistuvasti samassa moduksessa ja persoonamuodossa.

Vaikka puhutuissa resepteissä on määrällisesti hyvin vähän sanastollisen koheesion keinoja, ne ovat laadultaan samanlaisia kuin kirjoitetuissa ja niitä käytetään samalla tavalla. Resepteissä käytetään toistoa, ylä- ja alakäsitteitä, synonyymeja ja muita lähikäsitteitä rakentamassa koheesiota, mutta lisäksi niissä käytetään antonymiaa eli vastakohta-asettelua. Lisäksi yksi tärkeä puhuttujen reseptien kohesiivinen keino on metapuhe, jota Sumari käyttää runsaasti. Käsittelen siis metapuheen sanastollisen koheesion kohdalla siksi, että tarkastelen siitä sananvalintoja, ja lisäksi se johdattaa jo kohti tekstien temaattista rakennetta, jota tutkin

seuraavassa alaluvussa.

Toistoa ja erilaisia sanojen välisiä suhteita käytetään puhutuissa resepteissä samalla tavalla kun kirjoitetuissa. Esimerkiksi sanat *maito*, *kreemi*, *taikina*, *juusto*, *puuro* ja *voi* toistuvat, eli toistuvat elementit ovat samanlaisia sisältösanoja ja reseptin kannalta keskeisiä raaka-aineita tai vaiheita kuin kirjoitetuissa resepteissä. Yhteisiä toistuvia sanoja kirjoitettujen reseptien kanssa ovat kuitenkin vain *kreemi* ja *taikina*. Ylä- ja alakäsitteitä käytetään puhutuissa resepteissä usein prosessin kuvaukseen: ensin puhutaan esimerkiksi *kuivista aineista* ja sitten *jauhoista*, *suolasta* ja *leivinjauheesta* (P3). Toisaalta *jauhot*, *suolan* ja *leivinjauheen* voisi ajatella osa–kokonaisuus-suhteeksi tai kokonaisuutena synonyymiksi *kuivien aineiden* kanssa. Jälkimmäisessä se olisi samaa kategoriaa esimerkiksi *sokerin* ja *luomusokerin* tai *lorauksen* ja *kymmenen tipan* kanssa. Esimerkiksi P4:n *sitruuna* ja *hedelmä* on kuitenkin selkeä ala- ja yläkäsitepari, joita siis myös puhutussa aineistossa käytetään. Vastakohta-asettelua käytetään esimerkiksi P4:ssä koheesion rakentamiseksi: Sumari tekee riisikakut *pieniin individuaalisiin kuppeihin*, kun taas vastaanottajaa hän ohjeistaa tekemään ne halutessaan *yhteen isoon kulhoon*, eli jälleen tulee esiin erilaisten vaihtoehtojen rinnakkaiselo.

Toisinaan resepteissä viitataan samoihin tarkoitteisiin eri käsitteillä eri vaiheissa tekstiä. Esimerkiksi P6:ssa *marenki* ja *kakkupohja* viittaavat samaan tarkoitteeseen, mutta sen huomaaminen vaatii koko puhutun reseptin tuntemista alusta loppuun. Tämä voi jopa heikentää sanastollisen koheesion havaitsemista, mutta Sumari kuitenkin pyrkii tekemään näkyväksi asioiden väliset yhteydet käyttämällä metapuhetta. Esimerkiksi marengeista hän sanoo: *marengit kypsyvät siellä uunissa niin sillä välin on hyvä aika tehdä sitruunainen täyte joka tulee niiden marenkilevyjen väliin – –*. Ennen kuin hän aloittaa täytteen tekemisen, hän kertoo, että aikoo ruveta sitä tekemään. Näin vastaanottaja tietää, että seuraavaksi tulevat asiat liittyvät täytteen tekemiseen niin kauan, kunnes seuraava teema esitellään. Metapuhe antaa viitteitä toiminnan järjestyksen lisäksi ajankäytöstä. Aiemmin reseptissä Sumari kertoo, että *ne [marengit] saa olla semmosen vajaan tunnin [uunissa]*, eli vastaanottaja tietää, että kreemi tulee valmiiksi tunnin sisällä, koska se tehdään *sillä välin*, kun marenkipohjat paistuvat uunissa. Sumari käyttää metapuhetta kaikissa puhutuissa resepteissä, ja useissa tapauksissa metapuhe paljastaa myös reseptin sen hetkisen teeman.

4.3.3 Reseptien temaattinen rakenne

Temaattinen rakenne eli tekstin teemojen ja reemojen kuljettaminen liittyy koheesioon esimerkiksi viittaussuhteiden kautta siten, että viittaussuhteet luovat koheesiota ja kuljettavat jo esiteltyä teemaa tekstissä. Teema eli tuttu asia esiintyy Hallidayn ja Matthiessenin (2014: 90) mukaan aina ennen reemaa eli uutta asiaa ja voi olla joko yksinkertainen (*simple*) tai monitahoinen (*multiple*). Hiidenmaa (2000: 47) puolestaan jaottelee teeman joko pysyväksi, jolloin kyse on pidempijaksoisesta samana pysyvistä puheenaiheesta, tai lineaariseksi, jolloin uusi teema liittyy aina systemaattisesti edelliseen reemaan.

Sekä puhutuissa ja kirjoitetuissa resepteissä reseptin otsikko on suurin ja läpi koko reseptin kantava teema, ja tekstin sisäiset teemat ovat sen niin sanottuja alateemoja, jotka limittyvät ja lomittuvat keskenään reseptitekstissä. Lineaarinen teeman kuljettaminen ei ole tyypillinen tapa puhutuille eikä kirjoitetuille resepteille. Niin sanotun reseptiyden eli ruoanlaittoon liittyvän ohjeistavuuden voisi myös ajatella olevan tekstin sisään epäsuorasti kirjoitettu teema, joka kulkee mukana läpi koko tekstin, koska lukijalla on tekstiin tarttuessaan ennakkokäsitys, millaisia asioita reseptiteksti pitää sisällään.

Kirjoitettuja reseptejä tarkasteltaessa huomataan välittömästi, että teema ei todellakaan sijaitse aina reeman edellä, vaan toisinaan teema on aivan virkkeen lopussa, tai sitä edustaa pelkkä ellipsi. Esimerkiksi K2:n johdannossa tuttu asia *resepti* tuodaan esille vasta aivan lauseen lopussa: *Onneksi hotellin leipuri ei pihdannut **reseptiään***, – –. Ellipsi korvaa K4:ssa teeman roolissa olevan *riisikakun*, kun resepti ohjeistaa: *Kumoa tarjoiluvadille* – –. Myöskään virkkeiden välistä lineaarista teemaa ei ole kirjoitetuissa resepteissä kuin kerran: K1:n toimintaohjeosiossa kehoitetaan: *Valmista sillä aikaa **leipurin kreemi**. Levitä kreemi jäähtyneelle pohjalle* – –. Ensimmäisessä virkkeessä tuodaan esille uusi tarkoite, jota käytetään seuraavan virkkeen teemana. Muutoin kirjoitetuissa resepteissä käytetään erilaisia pysyviä teemoja, joiden yhteyteen kumuloituu pikkuhiljaa uusia reemoja. Yhtä teemaa ei myöskään välttämättä käsitellä loppuun, vaikka uusia teemoja tulisikin välillä esille, vaan siihen voidaan palata vielä usean virkkeen ja kappaleen kuluttua.

Myöskään puhutuille resepteille mekaaninen teema–reema–teema–reema-rakenne ei ole tyypillinen, vaan teksteissä vuorottelevat eritasoiset pysyvämmät teemat. Usein samassa lausumassa voi olla useita eri teemoja, ja ne voivat sijaita missä kohdin lausetta tai lausumaa tahansa. Resepteille on yhteistä, että niissä voi toisinaan olla todella pitkiä katkelmia, joissa ei mainita teemaa ollenkaan, vaan pelkästään tuodaan uusia tarkoitteita sen ympärille. Toisaalta

reemajaksojen välissä on myös teemajaksoja, joissa ei tule mitään uutta informaatiota, vaan ainoastaan kerrataan jo tuttuja asioita. Lineaarisia teemoja on muutamia yksittäisiä (P2: *kun siitä jää se hera niin se keitetään uudelleen*, P6: *eli nyt tästä puuttuu enää voi ja sitähän mulle tässä on*), mutta se ei ole kummankaan kanavan resepteille tyypillinen tekstin etenemisen tapa. Lineaarisia teemoja ei nimittäin löydy lausumien väliltä ollenkaan, vaan edellä mainitut esimerkitkin ovat lauseiden välisiä teema–reema-rakenteita.

Kaikille resepteille on tyypillistä, että teemaan palataan pitkänkin tekstijakson jälkeen, mikä saattaa välillä olla riski. P3-reseptissä yhdessä teeman toistossa on nimittäin asiavirhe, joka on esitetty esimerkissä (36):

36) eli sinne meni **se sataviiskyt grammaa suklaata ja kolmesataaviiskyt grammaa punajuurta** – – tännehän meni siis sataviiskyt grammaa tummaa suklaata raastettuna tai oikeestaan hakattuna semmoseks muruseks ja viissataa grammaa punajuurta raastettuna –
–.

Suklaan olomuoto tarkentuu jälkimmäisessä, mutta punajuuren määrä muuttuu teeman toiston yhteydessä kokonaan uudeksi. Esimerkistä näkee lisäksi hyvin Sumarin tavan tuoda myös uudet tarkoitteet (esimerkissä lihavoitu) esille ikään kuin ne olisivat vastaanottajalle jo tuttuja, mikä on yhteistä kaikille puhutuille resepteille.

Kaikissa puhutuissa resepteissä on runsaasti artikkelimaisia pronomineja, mikä viittaa siihen, että uudetkin asiat kerrotaan tuttuina ja valmiiksi annettuina. Tämä vaikeuttaa teemojen ja reemojen erottamista toisistaan, sillä tarkoite voi olla sisällöllisesti vastaanottajalle täysin uusi (reema), mutta ilmaisun tasolla sitä käsitellään tuttuina (teema). Esimerkiksi P2:ssa on mielenkiintoinen ilmaus *ja sitte oli tää salaisuus*, jossa mennyt aikamuoto ja *tää*-pronomini viittaavat siihen, että asia on jo vastaanottajalle tuttu, mutta *salaisuus*-sanana semanttinen merkitys antaa ymmärtää, että tuleva tieto on jotain salaperäistä ja uutta. Pysin määrittämään reseptien teemat semanttisin perustein eli sen perusteella, onko tarkoite vastaanottajalle tuttu vai uusi, joten tulkitsin, että *tää salaisuus* on reema.

Tämä luku 4.3 sivuaa jo kielisysteemin tekstuaalista metafunktiota, koska tekstin koheesio ja temaattinen rakenne ovat sen osia. Seuraavaksi pohdin reseptien rekistereitä ja tekstilajeja, ja metafunktioihin palaan johtopäätösten yhteydessä.

4.4 Reseptien rekisterit

Reseptien sanastollisia ja kieliopillisia valintoja on tarkasteltu luvuissa 4.1 ja 4.2, joiden lisäksi tekstien kielioppia eli tekstuaalisia rakenteita on tarkasteltu luvussa 4.3. Nyt pyrin aiempiin tuloslukuihin nojaten tekemään aineiston reseptien rekistereitä koskevia päätelmiä esiintymismuodon, osallistujaroolien ja tekstin alan kautta. Sanastolliset ja kieliopilliset valinnat kulkevat mukana jokaisessa tarkasteltavassa kohdassa, mutta en siis tarkastele enää niitä omana lukunaan.

4.4.1 Esiintymismuoto

Esiintymismuodosta on alusta asti ollut tiedossa, että aineisto jakautuu puhuttuihin ja kirjoitettuihin resepteihin eli tekstien vuorovaikutuskanava vaihtelee. Myös tekstien asettuminen Egginsin (2004: 91) läheisyys–etäisyys-jatkumolle näyttää noudattelevan puhuttujen ja kirjoitettujen tekstien jakoa, mutta yksi resepti ei kaikilta osin sovi tähän jaotteluun.

Puhutut ja kirjoitetut reseptit muodostavat esiintymismuodon osalta yhtenäiset rekisterit lukuun ottamatta K/P5-reseptiä. Kirjoitetuissa johdannon ja varsinaisen reseptiosan välillä on etäisyysasteen ero, mutta kumpikin sijoittuu Egginsin (2004: 91) jatkumon etäisen pään ja puolivälin välimaastoon. Puhutut puolestaan ovat kokonaisina teksteinä lähempänä vastaanottajaansa kuin kirjoitetut suorien puhutteluiden, me-hengen luomisen, muun tarinoinnin ja tunteiden vuoksi, ja ne sijoittuvat Egginsin jatkumon puolivälin hieman läheisemmälle puolelle. Kumpikaan rekisteri ei sijoitu jatkumon ääripäähän sen vuoksi, että puhutuissa resepteissä ei synny aitoa vuorovaikutusta, eli palautteen reaaliaikainen saaminen on mahdotonta eikä kasvokkaista viestintää synny. Kirjoitetut reseptit eivät ole verrattavissa esimerkiksi romaaniin, vaikka reseptejä lukiessa ei saa auditiivisia ärsykeitä eikä palautetta. Ne kuitenkin puhuttelevat vastaanottajaansa ja antavat toimintaan erilaisten vaihtoehtojen mahdollisuuksia, mitä romaanit eivät (yleensä) tee.

Kirjoitetut reseptit luovat siis suuremman etäisyyden vastaanottajiinsa kuin puhutut. Niissä ei juurikaan puhutella yksilöityjä vastaanottajia esimerkiksi sinuttelemalla tai teitittelemällä. Tekemistä ohjaavat verbit ovat yksikön toisen persoonan imperatiivissa, joten ne voisi tulkita eräänlaisiksi puhutteluiksi, mutta muualla kirjoitetuissa teksteissä ei puhutella lukijoita. Etäisyyttä kuitenkin lieventävät esimerkiksi K1:ssä ja K3:ssa olevat *kannattaa*

keskittyä, halutessasi penslaa ja jos et pidä -tyyppiset ilmaukset, jotka tulevat lähemmäksi vastaanottajaa ja antavat toimintatapoihin vaihtoehtoja. Toisaalta *kannattaa keskittyä* -tyyppiset ilmaukset ovat neuvovia ja ohjaavia, joten vaikka kirjoitetut reseptit ovat vastaanottajistaan etäisiä, ne kuitenkin avoimesti neuvovat, ohjaavat ja käskyvät. Tekstin retorisia ominaisuuksia tarkasteltaessa huomataankin, että kirjoitetut reseptit ovat oikeastaan käskyjen kokoelmia, mutta imperatiivi reseptitekstin retorisena keinona on niin konventionaalistunut, ettei lukija tunne olevansa komentelun kohteena.

Etäisyyttä lieventävät myös kirjoitettujen reseptien johdanto-osat, jotka ovat erityisesti K2 ja K6 -resepteissä huomattavasti vastaanottajaa lähempänä kuin niiden reseptiosat. K2:ssa Sumari kertoo omista kokemuksistaan ja tunteistaan, mikä indikoi läheistä suhdetta vastaanottajaan, koska tuntemattomille ja etäisille ihmisille ei yleensä suomalaisessa kontekstissa puhuta omista tunteistaan. K6-reseptin johdannossa puolestaan läheisyys tulee käytettävästä sanastosta: johdannossa puhutaan *aterian huipennuksesta, makunystyröistä ja tujakasta espressosta*, jotka nousevat kirjoitetuissa resepteissä kohosteisiksi sananvalinnoiksi puhekielimäisyytensä vuoksi. Puhekielimäisyyden vuoksi muita reseptejä läheisemmäksi nousee myös K6:n reseptiosa. Reseptin toimintaohjeen ilmaukset *mieluiten ja vaikkapa*, joista erityisesti *vaikka*-sanan perään lisätty *-pa*, lähentelevät puhekielen rekisteriä. Lisäksi reseptissä asioiden välisiä suhteita avataan huomattavasti enemmän kuin muissa kirjoitetuissa resepteissä, mikä luo läheisyyden tuntua, sillä teksti perustelee ja selittää vastaanottajalleen, miten toimitaan ja miksi toimitaan juuri niin.

Kirjoitettuihin resepteihin on todennäköisesti tavoiteltu etäisyyden ja muodollisuuden tuntua, koska resepteissä on kohtia, jotka olisi helppo muotoilla suoriksi puhutteluiksi mutta jotka on haluttu ilmaista esimerkiksi infinitiivirakenteella: *Kaikki kirpeät marjat sopivat raikastamaan makeaa jälkiruokaa* (P4). Sisältö olisi voitu helpposti muotoilla joko sinutteluksi tai teitittelyksi: *jos haluat(te), voit(te) raikastaa jälkiruokaa* – *ma*-infinitiivi on kuitenkin tiivis ilmaisun muoto, joka on etäinen ja muodollinen eikä vaadi ympärilleen aikamuotoa, tapaluokkaa tai tekijää. Kirjoitetuissa resepteissä kieli on valokuvan lisäksi ainoa kanava, jota pitkin reseptin sekä toiminta- että suhdetason informaatio välittyy, joten muodollinen valinta ei vie huomiota toimintatason informaatiolta. Kielen merkitys on siis kontekstissaan suurempi kuin puhutuissa resepteissä, joissa kieli on audiovisuaalisen kokonaisuuden yksi ulottuvuus.

Kielen perusteella puhutut reseptit ovat lähempänä vastaanottajaansa kuin kirjoitetut, ja ne ovat myös epämuodollisempia. Kaikissa resepteissä käytetään vastaanottajien sekä yksilöllisiä että kollektiivisia puhutteluja, kuten esimerkiksi *jos tykkäät, näätte, voitte ite*

päättää ja teil nyt sit on. Te-pronominin käytössä on kyse nimenomaan monikollisesta ilmauksesta eikä teitittelystä. Sen lisäksi, että Sumari tuo esille oman persoonansa esimerkiksi *mä teen tämmöset pienet* -tyyppisillä ilmauksilla ja puhuttelee vastaanottajiaan, hän myös luo me-henkeä käyttämällä monikon ensimmäistä persoonaa ja passiivista me-rakennetta: *me avataan, tehään, katotaan.* Ilmaukset luovat tunnelman, jossa kaikki vastaanottajat yhdessä Sumarin kanssa puuhailevat keittiössä yhtä aikaa. Kontrasti kirjoitettujen reseptien opettavaisuuteen ja ohjaamiseen on siis melko suuri. Kontrastia kasvattaa entisestään puhuttujen reseptien rakentuminen siten, että reseptin etenemisen välissä Sumari kertoilee kaikkea muutakin ja välittää myös omia tunteitaan. Esimerkiksi P3-reseptissä Sumari kertoo, että käyttää aina makeisiin leivonnaisiin suolaa ja suolaisiin aina sokeria, että on ihastunut erikoishienoon sokeriin ja että on aina jännittävää nostaa leivonnainen pois uunista. P4- ja P6-resepteissä Sumari tuo esille, ettei hänkään aina onnistu erottelemaan kananmunan valkuaisia ja keltuaisia toisistaan ja että hänen valitsemansa toimintatapa voi olla riski onnistuneen lopputuloksen kannalta.

Myös tekstin retoriset ominaisuudet ovat puhutuissa resepteissä erilaiset kuin kirjoitetuissa. Puhutut tekstit voisivat olla retoriikan perusteella kronologisesti eteneviä kertomuksia, joista välittyy arvoja, tunteita ja erilaisia vaihtoehtoja sekä niiden perusteluja. Poikkeus on kuitenkin K/P5, joka puhuttuna reseptinä on etäisempi kuin muut. Siinä ei puhutella vastaanottajia eikä käytetä monikon ensimmäistä persoonaa tai passiivista me-muotoa (me-passiivista ks. VISK 2004 § 1326), vaan pikemminkin luodaan vastakkainasettelua Sumarin ja vastaanottajien välille, kuten esimerkki (37) osoittaa:

37) Kahella lusikalla tehdään tähän pellille ... tämmösiä pieniä nököjä == tai sit voi laittaa pursotinpussiin jos on pursotinpussihenkilö kysymyksessä == jotkuthan on == mä en oo --.

5. resepti on poikkeus myös kirjoitettujen joukossa, sillä jopa niiden joukossa se on erottuvan etäinen ja muodollinen. Edes johdannossa mikään ei viittaa läheisempään kontaktiin vastaanottajien kanssa, ellei sellaiseksi lasketa *kiva*-sanon käyttöä, joka esiintyy kerran johdannossa. Resepti on hyvin etäinen alusta loppuun, eikä siinä poiketa kronologisesta reseptin etenemisestä mihinkään. K/P5 on aineiston selkeästi lyhin resepti, ja valmistusohje on hyvin suoraviivainen ja selkeä, joten ehkä siihen ei ole ajateltu tarpeelliseksi lisätä minkäänlaista suhdetason läheisyyttä.

4.4.2 Osallistujaroolit

Osallistujaroolien tarkastelun tavoitteena on tutkia, ovatko kirjoitetut ja puhutut reseptit yhtä (epä)muodollisia. Näin ollen sivusin aihetta jo esiintymismuodon tarkastelussa, mutta täydennän sitä nyt tutkimalla Sumarin ja tekstien vastaanottajien välisiä valta- ja tasa-arvosuhteita sekä tekstin tuottajan tapaa asettua vuorovaikutukseen tekstien vastaanottajien kanssa.

Kirjoitetut ja puhutut reseptit muodostavat yhtenäiset rekisterit myös osallistujaroolien perusteella. K/P5 poikkeaa jälleen yleisestä linjasta, mutta ei radikaalisti. Kirjoitetut ovat muodollisempi rekisteri kuin puhutut reseptit, mutta nekin sijoittuvat vain hieman epämuodollisuus–muodollisuus-jatkumon muodollisemmalle puolelle. Puhuttujen epämuodollisuus syntyy puhutteluista, Sumarin ja vastaanottajien ilmaistusta tasa-arvosta sekä sisällöistä, joissa esimerkiksi P6:n lopussa Sumari ja vastaanottajat jakavat yhteisen salaisuuden: *täähän [sitruunakreemi] antaa semmosen pienen niinku aavistuksen keveydestä == ja eihän sitä tarvii kenellekkään kertoa kuinka paljon siinä on mitäkin oikeesti.*

Yhdessäkään reseptissä Sumari ei asetu asiantuntijan rooliin, joka olisi jollain tavalla ylempiarvoinen kuin vastaanottajien asema. Egginsiä (2004: 100) mukailten valta siis jakautuu tasaisesti, mutta aidon vuorovaikutuksen puuttuessa valtasuhde ei ole vastavuoroinen. Kaikissa kirjoitetuissa resepteissä on kuitenkin viitteitä asiantuntijuudesta, sillä neuvot ja ohjeet ovat muodollisesti käskyjä. Mikäli Sumarin ei ajateltaisi olevan asiantuntija, kukaan ei todennäköisesti noudattaisi hänen käskyn muodossa olevia neuvojaan ja ohjeitaan. Lisäksi K2-reseptin johdannossa Sumari sanoo, että *[resepti] osoittautui vallan helpoksi, joten voin jakaa sen myös teille*, minkä voisi tulkita siten, että Sumari ei oleta vastaanottajien olevan yhtä taitavia leipojia kuin hän. Sen sijaan hän asiantuntijana on pätevä arvioimaan, mikä on helppoa ja mikä vaikeaa, ja sen myötä valitsee sopivan helppoja ohjeita vastaanottajille kokeiltavaksi. Tällainen epätasa-arvoasetelma ei ole näkyvissä missään muussa kohdin kirjoitettuja reseptejä, vaan päinvastoin ohjeet ja neuvot ovat hyvin neutraalin toteavia: *Sekoita täyteen ainekset keskenään. // Vuoraa 20–25 cm torttuvuoka leivinpaperilla ja painele puolet taikinasta vuoaan pohjalle, lisää täyte ja murusta loput taikinasta täyteen päälle (P2).* Vaikka tekstissä muodollisesti on käskyjä, kyse on enemmänkin toimintatavan kuvauksesta, joka voisi olla yhtä hyvin ilmaistu vaikka passiivilla, jos se olisi reseptille vakiintunut ilmaisun muoto.

Imperatiivit ovat yksikön toisessa persoonassa, minkä voisi tulkita yksilöiväksi

puhutteluksi, mutta niiden lisäksi kirjoitetuissa resepteissä ei juuri ole vastaanottajan puhutteluja. Sumari pitäytyy siis melko etäällä vastaanottajistaan, ja tekstien muodollisuusaste on korkea. Ainoastaan *jos et pidä, jos haluat, halutessasi, kun kypsennät* -tyyppiset ilmaukset tulevat hieman lähemmäksi vastaanottajaa, mutta muutoin reseptiosissa tekstin tuottaja ja vastaanottaja ovat hyvin muodollisessa vuorovaikutuksessa. Johdanto-osissakaan vastaanottajaa ei lähestytä epämuodollisemmin, mutta niissä Sumari tuo itseään enemmän esille henkilönä (*Rakastuin tähän torttuun – –*), mikä luo epämuodollisuuden tuntua.

Puhutut reseptit ovat huomattavasti epämuodollisempia kuin kirjoitetut, ja niissä näkyy voimakkaasti jo aiemmin mainittu yhdessä tekemisen tunnelma, jota Sumari pyrkii esimerkiksi monikon ensimmäisen persoonan käytöllä luomaan. Rungas monikon ensimmäisen persoonan käyttö kuitenkin vähentää Sumarin ja vastaanottajien välisen vuorovaikutuksen ilmaisua. Tämä johtuu siitä, että Sumari pyrkii luomaan tunnelman, jossa vastaanottajat ja hän ovat keittiössä yhdessä ikään kuin yhtenä joukkona. Näin ollen resepteissä vuorottelevat Sumarin ja vastaanottajien välillä oleva me-asetelma ja minä–sinä- tai minä–te-asetelma, joita havainnollistavat esimerkit (38) ja (39). Esimerkiksi P6:ssa valmistessaan marenkia Sumari sanoo:

38) mut *mehän ei haluta* että se pysyy siellä vaan sehän paistetaan uunissa kakkupohjaks
– – (P6).

Vastaavia ilmaisuja esiintyy kaikissa puhutuissa resepteissä lukuun ottamatta P5-reseptiä. Lisäksi kaikissa resepteissä on myös *sinä-* ja *te-*puhutteluja, jotka ovat tyypiltään samanlaisia kuin kirjoitetuissa mutta joita on määrällisesti paljon enemmän:

39) mä nyt tein *teille* vaan mallit tässä ja kotona *teette* enemmän (P3).

Puhutteluihin liittyy usein variaation ja eri vaihtoehtojen mahdollisuus, mikä korostaa Sumarin tasa-arvoista asemaa vastaanottajien kanssa: hän tekee tietyllä tavalla, mutta muut tavat ovat aivan yhtä hyviä.

Sumari ei korosta omaa asiantuntijuuttansa puhutuissa resepteissä, vaan päinvastoin hän pyrkii asettumaan tavallisen ruuanlaittajan ja leipojan asemaan. P1:ssä tätä osoittavat arkikieliset nimet, joita hän käyttää (*leipurin kreemi eli jos halutaan sanoa hienommin niin kreme patisserie*), vaiheiden yksinkertaistukset (*monessa reseptissä lukee että sit siivilän*

kautta mutta ei siivilöidä == pannaan vaan näin se tänne), puolivalmiiden tuotteiden käyttäminen leipomisessa ja omien heikkouksien esiin tuominen (*näppärästi valmiista taikinasta koska sen voitaikinän vääntäminen on mulle ihan ylivoimainen asia*) sekä kaikkien vaihtoehtojen tasa-arvoisuus lopputuloksessa (*jokainen voi tehdä sit itselleen ihan sen tyyppisen niinku oman makunsa mukaan*). P2:ssa Sumari kertoo rakastavansa helppoja ohjeita, P3:ssa jännittävänsä aina leipomuksen uunista tuloa, P5:ssä erilaisten ratkaisujen olevan jälleen täysin yhtä päteviä ja P6:ssa Sumari osoittaa olevansa täysin tavallinen kokkaaja, sillä kaikki ei aina mene häneltäkään suunnitelman mukaan: *mä vaan kurkkaan tonne [vesihauteeseen] ettei se kiehu == mutta sehän kiehuu ihan kauheesti == pannaan vielä hiljemmalle*.

P4-reseptissä tasa-arvoisuus näkyy kuitenkin kaikkein selvimmin, koska Sumari sanoo karamellia keittäessään: *tää karamellisointi on monelle sellanen että auts en varmana osaa mutta voin sanoo et jos mä osaan niin säki osaat*. Lausahduksen voi tulkita joko niin, että Sumarin keittotaidot ovat täysin keskiwerrot tai vastaanottajat ovat todella hyviä leipojia, mutta lopputulos on joka tapauksessa se, että Sumari ja vastaanottajat ovat tasavertaisessa asemassa. Toisaalta vastaanottajien asiantuntijuus olisi perustellumpi näkemys, koska esimerkiksi P4-reseptissä Sumari totetaa, että *te näätte*, kun leivonnainen on valmis, eli hän todella luottaa reseptin vastaanottajien leivontataitoihin.

Sumarin rooli asiantuntijana ei siis korostu puhutuissa resepteissä, mutta väistämättä resepteissä on myös tilanteita, joissa Sumari on asiantuntija, joka tietää enemmän kuin vastaanottaja ja sen vuoksi neuvoo ja ohjeistaa. Sumari kertoo esimerkiksi ricottajuuston valmistusprosessista, eri oliiviöljylaatujen makueroista, raa'an ja kypsän punajuuren sopivuudesta kakkutaikinaan sekä neuvoo sitrushedelmien kuorien oikeaoppista raastamista. Lisäksi P5:ssä ja P6:ssa on tilanteita, joissa Sumari asettaa itsensä vastakkain vastaanottajiensa kanssa. P6:ssa hän sanoo, että marengit voi pursottaa myös pursotinpuussilla. Omaan asennoitumistaan Sumari kuvaa sanomalla pursotinpuussia *turhaksi* ja *leikkikaluksi*, ja sanoo, että hän ei halua sitä käyttää, vaan hän haluaa *kotitekosemman näköstä*. Vastakkainasettelu on kuitenkin silmiinpistäväntä P5:ssä, jota se suoranaisesti leimaa. Esimerkkiin (40) on tiivistetty ne reseptin kohdat, joissa vastakkainasettelua esiintyy:

40) eihän *kukaan* syö koko tätä lastia [keksejä] – – voi laittaa pursotinpuussiin jos on

pursotinpussihenkilö kysymyksessä == *jotkuthan* on sellasia == *mä en oo* – – näitähän on varmaan *jokaikinen* joka on käynyt italiassa tullu maistaneeks.

Esiin nousee jälleen vastakkainasettelu *pursotinpussin* käyttämisen ja käsin tekemisen välillä, mutta sen lisäksi Sumari korostaa vastaanottajien joukosta ääri-ilmiöitä: *kukaan* ei syö, mutta *jokaikinen* on maistanut.

4.4.3 Tekstin ala

Tekstin ala eli aihe, jota teksti käsittelee, on kaikissa aineiston resepteissä leipominen. Tarkempia aloja on kuusi, joista kutakin edustaa sekä kirjoitettu että puhuttu versio. Metodiluvussa määritin, että tutkisin alasta ensisijaisesti sanaston yleistajuisuutta tai ammattimaisuutta. Erittelen sanaston eroja aluksi lyhyesti, mutta niitä ei juuri löytynyt puhuttujen ja kirjoitettujen reseptien väliltä, joten en esittele niitä systemaattisesti. Egginsin (2004: 108) mukaan tämä on odotettua, koska hänen mukaansa tekstin ala hyödyntää usein muitakin kielen resursseja kuin sanastoa. Aineistosta eroja löytyi tekstien sisällöistä ja rakenteista, joten tutkin niitä jokaisesta kuudesta reseptistä.

Kaikki aineiston reseptit ovat yleistajuisia, tavalliselle kotileipojalle suunnattuja. Niissä ei käytetä sellaisia termejä tai käsitteitä, joiden ymmärtäminen vaatisi jonkinlaisen alan koulutuksen. Toki esimerkiksi *vesihaude*, *kreemi* ja *penslaaminen* voivat olla vieraita käsitteitä, jos ei juuri leivo, mutta niidenkään ymmärtäminen ei ole reseptin valmistamisen kannalta välttämätöntä. Erityisesti puhutuissa resepteissä vähäänkään vaikeammat termit myös selitetään.

K/P1-reseptissä kirjoitetun ja puhutun reseptin nimet eroavat toisistaan, eli tekstien aiheiden voisi lähtökohtaisesti ajatella eroavan toisistaan. Reseptit ohjeistavat kuitenkin täysin saman leivonnaisen valmistamista, mutta nimeen on kirjoitetussa valittu *marjatorrttu* ja puhutussa *hedelmätorttu*. Kirjoitettu resepti ei neuvo leipurin kreemin valmistamista ollenkaan, vaan se on erillisenä reseptinä keittokirjassa, kun taas puhutussa kreemin valmistaminen vie noin yhden kolmasosan koko reseptin ajasta. Kirjoitetusta reseptistä voi olla vaikea ymmärtää valmiiden torttupohjien käsittelyä, koska reseptissä lukee: *Leikkaa terävällä veitsellä viilto sentin päähän taikinän reunasta. Varo leikkaamasta pohjaan saakka.* Vasta seuraavan kappaleen lopussa palataan aiheeseen jatkaen: *Painele [torttujen] keskiosa alas levyjen ollessa vielä kuumia.* Puhutussa reseptissä koko prosessi selitetään ja lisäksi

perustellaan, miksi leikataan viilto, joka ei saa osua pohjaan saakka. Puhutuille resepteille on tämän aineiston valossa tyypillistä, että ne selittävät ja perustelevat huomattavasti monisanaisemmin kuin kirjoitetut. Selittäminen ja perusteleminen vaatii toisinaan myös ajallisia hyppyjä, ja esimerkiksi torttupohjien käsittelyn yhteydessä Sumari selittää pohjien paistamisen jälkeen tapahtuvia asioita, jotta vastaanottajat ymmärtävät sen hetkisen toiminnan tarkoituksen.

K/P2–6-resepteissä puolestaan kirjoitetun ja puhutun reseptien nimet ovat samat, mutta sisällöissä on pieniä eroja. Yleistä on, että kirjoitetuissa resepteissä toimintaohje on kirjoitettu siihen järjestykseen, jossa toiminta tapahtuu, eli esimerkiksi uuni laitetaan lämpenemään reseptin alkuvaiheessa. Puhutuissa puolestaan uunista ei mainita mitään ennen kuin leivonnainen laitetaan sinne aivan reseptin lopussa. K2:ssa kehoitetaan käyttämään huoneenlämpöistä voita, kun taas P2:ssa voin tulee samaan tarkoitukseen olla *tosin kylmää*, eli kyseessä on sisällön ero. Saman reseptiparin kirjoitetussa versiossa taikinasta käytetään lainausmerkeissä sanaa *kokkareinen*, kun taas puhutussa Sumari kuvailee taikinan olevan *reippaita leivänmurusia*, eli kyse on vain ilmaisuuden erosta.

Erot kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien aiheissa näyttäisivät korostavan jo useasti aiemmin esille tullutta vaihtoehtojen ja variaation olemassaoloa, minkä lisäksi ne herättävät kyseenalaistamaan reseptin auktoriteetin. Tämä korostuu myös K/P6:ssa, jonka puhutussa versiossa Sumari kertoo, että ei itse halua koristella tekemäänsä kakkua, mutta sen voisi halutessaan koristella sitruunalla ja mintunlehdillä. Kirjoitetun reseptin kuvassa, joka tosin ei varsinaisesti kuulu tähän tutkimukseen, kakku on koristeltu juuri sitruunalla ja mintunlehdillä, vaikka ohjeessa kehoitetaan koristelemaan kakku paahdetuilla mantelilastuilla. Vaihtoehtojen rinnakkaineloa lisäksi kaikkia reseptejä yhdistää yleistajuisuus, josta hyvä esimerkki on P4-reseptissä: Sumari ohjeistaa ja neuvoo karamellin tekoa todella yksityiskohtaisesti, koska se hänen mukaansa *on hankalaa* monelle.

4.4.4 Rekisterillinen koherenssi

Määritin rekisterillisen koherenssin Egginsin (2004: 29) mukaan siten, että se toteutuu silloin, kun tekstin vastaanottaja kykenee identifioimaan tilanteen, johon kaikki tekstin lauseet liittyvät. Tilanne voi liittyä joko tekstin käsittelemään aiheeseen, osallistujien rooleihin tai tekstin kieleen, mutta riittää, kun yksikin näistä näyttäytyy johdonmukaisena tekstien osia yhdistävänä tekijänä.

Tämän määritelmän mukaan tekstin kielen ja osallistujaroolien perusteella kirjoitetut ja puhutut reseptit ovat kaksi eri rekisteriä, joista kummallakin on esiintymismuodon ja osallistujaroolien luoma koherenssi. Tätä tukee myös sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden eroavaisuudet. Sen sijaan tekstin alan puolesta kaikki kuusi puhuttu–kirjoitettu-paria voisivat olla yhteisen rekisterillisen koherenssin piirissä. Näin ollen teen tekstilajianalyysia siinä mielessä avoimin mielin, että joillain perustein voi olla tarpeen erottaa puhutut ja kirjoitetut reseptit eri tekstilajeiksi, kun taas toisin perustein kaikki kaksitoista tekstiä voivat kuulua samaan tekstilajiin.

4.5 Reseptien tekstilajit

Hallidayn ja Matthiessenin (2014: 29) ajatusta noudattaen kirjoitetuista ja puhutuista resepteistä muotoutuu erilaiset yleiskategoriat. Toisin sanoen tekstilajillinen koherenssi eli tekstien taustalla oleva kulttuurinen syy tai motivaatio näyttäisi olevan erilainen kirjoitetuissa ja puhutuissa resepteissä. Kirjoitetuissa resepteissä lukuhetkellä leipoo vain lukija, kun taas puhutuissa pyritään siihen vaikutelmaan, että kaikki leipoisivat juuri sillä hetkellä, vaikka oikeasti vain Sumari leipoo. Näin ollen on perusteltua ajatella, että kirjoitetuilla ja puhutuilla resepteillä on kyllä yhtymäkohtia, mutta ne edustavat kuitenkin kahta eri tekstilajia.

Sanastollisten ja kieliopillisten erojen valossa kirjoitetut ja puhutut reseptit ovat kahden eri tekstilajin tekstejä. Keskeisimmät lajeja erottavat piirteet ovat leksikaalinen tiheys, substantiivien, pronomien ja verbien erilaiset käyttötavat, yleisimpien sanojen selvä poikkeaminen toisistaan sekä erilaiset koheesion keinot. Kahteen eri tekstilajiin jakoa puoltaa myös se, että kirjoitettujen tai puhuttujen reseptien sisällä ei ole merkittävää sanastollista tai kieliopillista variaatiota, joten vastakkainasettelu on selkeästi kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien välillä. Poikkeuksena on amarettokeksien resepti K/P5, joka poikkeaa muista resepteistä muodollisuudellaan ja etäisyydellään.

Kaikki aineiston reseptit eivät muistuta toisiaan ulkoisilta piirteiltään. Kirjoitetut reseptit muistuttavat ”perinteistä” reseptiä, eli sellaista tekstiä, jonka Heikkinen ja Voutilainen (2012: 26) määrittelevät reseptiksi. Teksti on siis jaettu kahdelle palstalle, jossa vasemmalla puolella on ainesosien luettelo, jossa kullakin rivillä on numeraali, mittayksikkö ja nominilauseke. Oikealla palstalla on toimintaohjeosa, jossa on vaihe vaiheelta ohjeistettu leivonnaisen valmistaminen 5–6 eri kappaleessa (K5:ssä vain yksi kappale). Lisäksi tämän aineiston kirjoitetuissa resepteissä on johdanto-osa, jota ei varmasti kaikista resepteistä löydy mutta

joka on yhteinen piirre kaikille tämän aineiston kirjoitetuille resepteille. Puhuttujen reseptien litteraatti näyttää ulkoisesti yhtenäiseltä tekstiltä, joka tosin sisältää sellaisia välimerkkejä, jotka eivät kuulu yleiskieleen. Alkuperäisenä puhuttuna tekstinä yhdistettynä visuaaliseen kontekstiin reseptit näyttäisivät keittiössä puuhaavalta naisihmiseltä, joka samanaikaisesti valmistaa leivonnaista ja selostaa prosessin etenemistä.

Myös Egginsin (2004: 90) rekisterimuuttujien perusteella tekstit ovat kahta eri tekstilajia. Osallistujaroolien ja esiintymismuodon perusteella kirjoitetut reseptit ovat muodollinen, melko etäinen, neuvova ja kehottava tekstilaji, josta on erotettavissa kolme erilaista osaa, kun taas puhutut reseptit ovat kokonaisina teksteinä epämuodollinen, läheinen, kertova, selostava ja kuvaileva tekstilaji. Tekstin alan perusteella kaikki tekstit olisivat samaa rekisteriä, tai vaihtoehtoisesti jokainen K/P-reseptipari olisi oma rekisterinsä. Jälkimmäisessä tekstin alaksi ajateltaisiin reseptin otsikko eli reseptin kantava tema eikä esimerkiksi leipominen yleisellä tasolla, mutta vaihtoehto ei muiden kriteerien valossa ole järkevä. Kaikkien aineiston tekstien aihe on leipominen ja yhden leivonnaisen valmistaminen, ja niitä yhdistävät muun muassa yleistajuisuus ja yleiskielisyys, teemojen limittäinen kuljettaminen, yhtenevät sanastollisen koheesion keinot, päälauseiden runsaus ja relatiivisten ja kysyvien sivulauseiden marginaalisuus, substantiivien konkreettisuus, adjektiivien ja numeraalien samankaltainen käyttö sekä määritteiden samankaltaisuus.

Rekistereiden lisäksi myös tilannekontekstin fyysiset ulottuvuudet ovat osa tekstilajia. Näidenkin piirteiden perusteella tarkastelussa on kaksi eri tekstilajia, koska kirjoitettujen reseptien lähin konteksti on reseptiin liittyvä kuva, joka on samalla kirjan aukeamalla kuin resepti. Kuva voi esittää joko valmista leivonnaista (K1, K2, K4, K5, K6) tai sen pääraaka-ainetta (K3). Kuvat liittyvät myös resepteistä syntyviin merkityksiin sekä niiden viestinnällisiin päämääriin, mutta niihin palaan hieman myöhemmin. Laajempi kirjoitetun reseptin konteksti on keittokirja, johon ruokalajit on koottu valmiiksi ateriakokonaisuuksiksi siten, että esimerkiksi sitruuna-marenkitorttu (P6) on osa *Kolme ruokaa lohesta ja lopuksi sitruunan kirpeys* -kokonaisuutta, johon kuuluvat lisäksi *lohi-ceviche*, *canapé à la Pagrotsky* ja *kalakakkusia kahdelle*.

Puhuttujen reseptien lähin konteksti on audiovisuaalinen konteksti, jossa konkreettisesti näkyy ja kuuluu, kun Sumari valmistaa leivonnaista samalla siitä kertoessaan. Fyysinen konteksti, joka näkyy audiovisuaalisessa tallenteessa, muistuttaa kotikeittiötä, mikä korostaa jo aiemmin esille tullutta Sumarin epämuodollista ja tasa-arvoista suhtautumista vastaanottajiinsa. Laajempi reseptin konteksti on televisio-ohjelman jakso, jossa valmistetaan

joko kokonainen ateria tai muutoin toisiinsa liittyviä ruokalajeja. Yhä laajempia konteksteja ovat *Ruokaa rakkaudella* -televisiosarja sekä kanavat, joilla sitä esitetään. Ruutu.fi-palveluun, jossa reseptit ovat tietyn aikaa katsottavissa, televisio-ohjelmat on kuitenkin leikattu yksittäisiksi resepteiksi, joten niiden laajempaa kontekstia ei ole saatavilla. Keskeistä fyysisissä konteksteissa on kuitenkin se ero, että kirjoitetut reseptit ovat ymmärrettäviä itsenäisinä, kun taas puhutuille audiovisuaalinen konteksti on tärkeä reseptin ymmärtämisen kannalta.

Tekstin ymmärtäminen liittyy läheisesti viestinnällisiin tavoitteisiin, jotka määritin reseptille siten, että ruokalajin pystyy valmistamaan reseptin pohjalta. Kirjoitettujen reseptien ainesosaluetteloiden ja varsinaisten reseptiosien yksiselitteisenä päämääränä on ohjeistaa tekstin vastaanottajaa reseptin valmistamisessa. Kunkin reseptin johdanto-osalla sen sijaan on hiukan toisistaan poikkeava viestinnällinen tavoite: K1:n johdanto perustelee valmiin taikinan käyttämisen, K2 johdattaa reseptin maailmaan ja herättää mielikuvia, K3 selittää, miksi leivonnaiseen käytetään punajuurta, K4 pohjustaa käytettävää pääraaka-ainetta, K5 esittää tarjoiluehdotuksen ja K6 tarjoaa leivonnaiselle sopivan ateriakokonaisuuden. Aika moni johdannon tehtävistä löytyy kuitenkin Egginsin (2004: 68) määrittelemistä reseptin pakollisista jaksoista. Viestinnällisiin tavoitteisiin vaikuttavat myös resepteihin liittyvät kuvat, koska niiden avulla vastaanottajan on helpompi hahmottaa, millaiseen lopputulokseen resepti pyrkii. Kuvat siis edesauttavat viestinnällisen päämäärän toteutumista. Toisaalta kuvat ovat taidokkaasti otettuja ja niitä on runsaasti, joten ne voivat pyrkiä tuomaan televisio-ohjelman tunnelmaa myös kirjaan, jolloin niiden viestinnälliseksi tavoitteeksi voisi ajatella viihdyttämisen ja mielikuvien luomisen.

Viihde ja ajanviete ovat selkeimmin hahmotettavat viestinnälliset päämäärät, jotka puhutuista resepteistä ovat löydettävissä. Myös leivontaan liittyvien ideoiden ja uusien näkökulmien tarjoaminen sekä kaupalliset tavoitteet ovat keskeisiä. Väitän näin, koska yhtäkään aineiston leivonnaista ei voi valmistaa pelkän puhutusta reseptistä tehdyn litteraatin pohjalta, ja audiovisuaalisen kontekstinkin tuella se olisi hankalaa, koska esimerkiksi kaikkien raaka-aineiden määriä ei kerrota, eikä niitä pysty videokuvan perusteella päättelemään. Toisin sanoen leivonnaisen valmistamisen viestinnällinen päämäärä ei toteudu puhutuissa resepteissä. Pikemminkin ne ohjaavat vastaanottajiansa viihtymään, kuluttamaan aikaa television ääressä, mahdollisesti etsimään vastaavan kirjoitetun reseptin internetistä tai jopa ostamaan Sumarin keittokirjan ja vasta sen jälkeen mahdollisesti kokeilemaan reseptiä omassa keittiössään. Keittokirja sen sijaan ohjaa lukijoitaan oikeasti kokeilemaan reseptejä ja

tekemään niiden mukaisia ruokalajeja, mutta toki kaunis ja runsas kuvitus viittaa siihen, että kirjaa voi lukea myös ilman ruuanlaittoaikomuksia.

Myös muut luvussa 3.3 esitetyt, systeemikkopiirien ulkopuolelta tulevat määritelmät tukevat kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien jakoa kahteen erilaiseen tekstilajiin. Mäntysen ja Shoren (2006: 23–27) kuvaamat Bahtinin ja Swalesin määritelmät suhteellisen vakaasta tyylillisestä ja temaattisesta ilmaistyyppistä, konventioiden kiteytymästä, tekstin päämäärästä, kohdeyleisöstä, rakenteesta, sisällöstä ja muodosta johdattavat samaan lopputulokseen, johon tulisi SF-teorian määritelmillä. Lisäksi Mäntysen ja Shoren (mts. 14) käyttämä kuvaus saman tekstilajin teksteistä toistensa perheenjäseninä toimii tässä aineistossa: K1–6-resepteillä ja P1–6-resepteillä on enemmän yhteisiä piirteitä keskenään kuin kirjoitetuilla ja puhutuilla resepteillä toistensa kanssa.

Kirjoitetut ja puhutut reseptit ovat siis yhtäläisyyksistään huolimatta kaksi erilaista tekstilajia. Olen tässä tutkimuksessa käyttänyt käsitettä *puhuttu resepti*, mutta se ei ole yleisessä käytössä, joten herää kysymys, mitä nimeä puhuttujen reseptien tekstilaji kantaa. Nieminen pohtii ongelmaa keltaisten, yleensä jääkaapin oveen kiinnitettävien muistilappujen kautta. Hän toteaa, että kiistämättä tällainen tekstilaji on olemassa, mutta sillä ei ole suomen kielessä vakiintunutta nimeä. (Nieminen 2010: 20.) Samanlainen tilanne on puhutuilla resepteillä, sillä niitä ei yleiskielessä kutsuta puhutuiksi resepteiksi, eikä television ruoanlaitto-ohjelmilla ole yhtenäistä nimeä. Muun muassa tätä nimeämisiongelmaa pohdin viidennessä luvussa, mutta ensin kokoon tässä luvussa saamani tutkimustuloksia yhteen.

4.6 Johtopäätökset

Kirjoitettujen ja puhuttujen reseptien sanastollisissa ja kieliopillisissa piirteissä on siis sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia. Nyt erittelen piirteitä siitä näkökulmasta, mitkä piirteistä johtuvat vuorovaikutuskanavan vaihtelusta ja mitkä puolestaan ovat nimenomaan reseptille tyypillisiä.

Eggins (2004: 93; tässä tutkimuksessa taulukko s. 21) määrittelee puhutun ja kirjoitetun kielen tyypillisiä piirteitä, joihin vertaan reseptitekstejä. Egginsin mukaan puhuttu kieli on kontekstiriippuvaista ja kirjoitettu kontekstistaan itsenäistä, mikä selittänee tästä aineistosta eri sanaluokkien osuuksien eroja, puhutun aineiston deiktisten ilmausten määrän sekä niiden merkityksen kieliopillisen koheesion luojana. Puhutuissa resepteissä yleisimmät sanaluokat ovat taipumattomat sanat ja pronominit, jotka tarvitsevat audiovisuaalisen kontekstin

ympärielleen tullakseen ymmärrettäviksi. Pronomineista erityisesti deiktiset ainekset (*tää laitetaan nyt tänne*) ovat kontekstiriippuvaisia, ja Egginsin mukaan ne ovat siis yleinen puhutun kielen piirre eivätkä erityisesti pelkän reseptitekstin ominaisuus. Sen sijaan persoonapronominien käyttöä puhutuissa resepteissä pelkkä kontekstiriippuvaisuus ei selitä, koska Sumari käyttää runsaasti sekä itseensä että vastaanottajiinsa viittaavia pronomineja, eikä keskeistä tunnu olevan viittauksen tarkka kohde, vaan niiden välittämä tunnelma. Persoonapronominien runsas käyttö näyttäisikin olevan tämän aineiston puhuttujen reseptien tyypillinen piirre.

Myös Egginsin (2004: 93; tässä tutkimuksessa taulukko s. 21) määrittelemät puhutun kielen spontaani prosessimaisuus ja kirjoitetun kielen produktimainen lopullisuus näkyvät aineistossa. Puhutut reseptit eivät kuitenkaan ole siinä mielessä tyypillistä puhuttua kieltä, että niissä on vain yksi osallistuja eikä sen vuoksi esimerkiksi keskeytyksiä tai päällekkäispuhuntoja ole. Spontaanius näkyy kuitenkin siinä, että Sumari saattaa aloittaa lausuman yhdellä tavalla, korjata itseään ja jatkaa lausumaa hieman eri tavalla: *tässä on kananmunaa == ja kananmuna silleen pikkasen vatkattuna* – – (P1). Hän aloittaa lausuman käyttäen partitiivimuotoa *kananmunaa*, jolla hän viittaa raaka-aineeseen. Sen jälkeen hän kuitenkin vaihtaa nominatiiviin *kananmuna*, jonka olemusta hän ryhtyy tarkemmin määrittelemään. Tällaisia esimerkkejä ei aineistossa kuitenkaan ole kovin montaa, eikä Sumari takeltele tai emmi puheessaan, joten todennäköisesti hän on jollain tavalla harjoitellut etukäteen tai hänellä on jonkinlainen osittainen käsikirjoitus tai kirjoitettu resepti tukena. Toisinaan hän eksplisiittisesti viittaa kirjoitettuun reseptiin, jonka pohjalta hän leivonnaista valmistaa: *musta tuntuu että reseptissä luki viiskyttä mutta mä laitan seiskyttä* (P4).

Kirjoitetut reseptit ovat kirjoitetulle kielelle tyypillisiä tuotteita eli valmiita tuotoksia, joissa eivät näy aiemmat versiot tai eri vaihtoehdot vaan ainoastaan lopputulos. Kuitenkaan esimerkiksi koheesion keinot eivät ole kirjoitetuissa resepteissä runsaampia tai monimuotoisempia kuin puhutuissa, kuten voisi prosessin ja produktin erosta ajatella. Sen sijaan kaikki aineiston reseptit hyödyntävät jokseenkin samanlaisia koheesion keinoja, mutta kirjoitetuissa painottuvat anaforiset pronomini- ja konjunktiiviviittaukset, konjunktiot ja ellipsit, kun taas puhutuissa deiktiset ilmaukset, verbimuotojen vaihtelu ja metapuhe.

Puhuttujen reseptien metapuhe ja kontekstiriippuvaisuus näkyvät myös sanastossa. Egginsin (2004: 93; tässä tutkimuksessa taulukko s. 21) mukaan puhuttu kieli hyödyntää arkipäiväistä sanastoa, kun taas kirjoitetun kielen sanasto on prestiisisanastoa eli jollakin tavalla ylempi-arvoista tai arvostetumpaa kuin puhutun. Puhuttuun kieleen liittyy Egginsin

mukaan tyypillisesti sanastollinen väljyys, joka toisesta näkökulmasta ajatellen on kieliopillista monimutkaisuutta, ja kirjoitettu kieli puolestaan on sanastollisesti tiheää ja kieliopillisesti yksinkertaista. Näihin väitteisiin peilattaessa löytyy reseptitekstien ominaisia piirteitä, koska puhuttujen reseptien yleisimmät sanat vastaavat sekä suomen murteiden taajuussanastoa (1992) että suomen sanomalehtikielen taajuussanastoa (2004) paremmin kuin kirjoitettujen. Näin ollen puhuttujen reseptien sanasto on samankaltaista kuin suomalainen sanomalehtikieli, jota ei voine pitää arkipäiväisenä. Toki se on siinä mielessä jokapäiväistä, että sanomalehtiä luetaan liki joka päivä, mutta arkipäiväisyys tarkoittaa arkista ja tavallista. Myös konkreettisuuden jatkumoa ajatellen puhutuissa resepteissä on sekä konkreettisia että abstrakteja substantiiveja, pronomineja ja verbejä, joten ei ole mielekasta puhua arkipäiväisestä sanastosta.

Myöskään kirjoitettu aineisto ei edusta tyypillistä kirjoitetun kielen sanastoa, sillä siinä ei ole mitään prestiisiä puhuttuihin resepteihin verrattuna. Substantiivien määrän perusteella kirjoitetut reseptit ovat abstraktimpia kuin puhutut, mutta niiden laadun perusteella tekstit ovat erittäin konkreettisia, mitä tukevat myös pronomien konkreettiset viittauskohteet ja reseptien yleisimmät sanat. Yleisimmät sanat ovat poikkeuksetta konkreettisia sisältösanoja, jotka paljastavat tekstit jollain tavalla leivontaan liittyviksi. Mikäli prestiisiyden ajatteli tiettyyn erikoisalaan liittyväksi, olisi perusteltua sanoa kirjoitettujen reseptien sanastoa sellaiseksi, koska yleisimpien sanojen ja sisältösanojen perusteella reseptit liittyvät leivontaan.

Sisältösanojen määrä kaikista sanoista kuvaa tekstin leksikaalista tiheyttä, jonka mukaan kirjoitetut reseptit edustavat tyypillistä kirjoitettua kieltä, ja puhutut ovat hieman keskivertoa puhuttua kieltä sisällöllisempiä. Kirjoitetuissa resepteissä sisältösanoja on noin 70 % kaikista sanoista, mikä näkyy verbien, substantiivien ja adjektiivien jokseenkin vakioina pysyvinä osuuksina eri resepteissä, nominaalistuksina sekä siinä, että substantiivit ovat kaikissa kirjoitetuissa resepteissä suurin sanaluokkaryhmä. Kieliopilliset rakenteet puolestaan ovat melko yksinkertaisia, mitä kuvaavat esimerkiksi päälauseiden suuri osuus (77 %) kaikista lauseista sekä relatiivisten ja kysyvien sivulauseiden marginaalisen pienet osuudet. Tiiviys ja konkreettinen selkeys ovat todennäköisesti piirteitä, jotka olisivat löydettävissä myös muunlaisista ohjeteksteistä. Kuitenkin puhutuissa resepteissä on esimerkiksi runsaasti metapuhetta, kontekstiin viittaavaa puhetta, kieliopillisen koheesion keinoja sekä pitkiä ja polveilevia lausumia (1–105 sanaa), jotka koostuvat useista pää- ja sivulauseista, eli myös kieliopillisen monimutkaisuuden piirteitä on löydettävissä. Kielioppi tosin on pääosin kirjoitetun kielen kielioppia vastaavaa eikä siis erityisen omaleimaista tai standardien

vastaista. Esimerkiksi tauot ainoana lauseiden rajojen osoittajina ja *niin* sekä pää- että sivulauseiden alussa ovat kuitenkin nimenomaan puhutun kielen kieliopin mukaisia piirteitä.

Yksittäisten kielenpiirteiden lisäksi voin todeta kirjoitetun ja puhutun vuorovaikutuskanavan yleisten piirteiden perusteella, että tässä aineistossa puhutuissa teksteissä on vain yksi osallistuja, Sumari, joka ei ole kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa kenenkään kanssa. Kielen rooli on myös pienempi kuin kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa, koska tilanteessa varsinaista toimintaa ei ole kieli vaan fyysinen leivonnaisen valmistaminen. Puhe on ensisijaisesti suhdetason toimintaa vastaanottajien kanssa, minkä lisäksi se reflektoi fyysisistä toimintaa. Kirjoitetuissa resepteissä puolestaan kieli nimenomaan on toimintaa: sen on kyettävä suorittamaan tehtävä, jonka tavoite on saada tekstin vastaanottaja onnistumaan leipomisessa. Kieli on kuvan lisäksi ainoa vuorovaikutuksen kanava, joten sen täytyy hoitaa sekä tehtävä- että suhdetason toiminta. Kieli ei ole siis reflektion väline, kuten Eggins (2004: 92) määrittää kirjoitetun kielen tehtävän, vaan se on tekstin tuottajalta vastaanottajalle suunnattu toimintaohje. Toiminnan ohjaaminen vie huomiota pois suhdetasolta, joten kirjoitetut reseptit ovat muodollisempia kuin puhutut. Kirjoitetuilla resepteilläkin on vain yksi osallistuja, mutta ilmipantuna se on tekstin kirjoittaja vain johdanto-osissa, jonka jälkeen reseptiosissa se on reseptin lukija.

Rekistereistä ja tekstilajeista teen johtopäätöksiä tutkimalla rekisterimuuttujien ja metafunktioiden yhteyttä, koska Hallidayn ja Hasanin (1985: 25) mukaan niillä on systemaattinen yhteys kaikissa teksteissä ja tekstin ja merkityspotentiaalain välisen dialogin ymmärtäminen on heidän (2000: 201) mukaansa SF-teorian keskeinen päämäärä. En ole käyttänyt metafunktion käsitettä systemaattisesti tulosluvussa, mutta oikeastaan tekstuaalista metafunktiota on tarkasteltu jo koheesion ja temaattisen rakenteen tarkastelun yhteydessä, interpersonaalista muodollisuuden ja puhutteluiden yhteydessä ja ideationaalista aiheen tarkastelun yhteydessä sekä nimeämisten ja verbien transitiivisuuden ohessa, joten nyt teen vain koostavan yhteenvedon. Luvun lopuksi erittelen lyhyesti reseptiä K/P5, jonka eroavaisuus muista resepteistä on noussut toistuvasti esille.

Tekstuaalisen metafunktion osalta puhutut ja kirjoitetut reseptit hyödyntävät kielisysteemin eri ulottuvuuksia. Vaikka kaikki aineiston tekstit kuljettavat teemoja samalla tavalla limittäin ja lomittain ja reseptin otsikko on tärkein, läpi reseptin kantava teema, puhutut ja kirjoitetut reseptit eroavat informaatorakenteiltaan ja lievästi myös koheesion keinoiltaan. Kirjoitetut reseptit etenevät leipomistoiminnan järjestyksessä, kun taas puhutuissa edetään aihepiireittäin. Lisäksi kummissakin resepteissä tuodaan esille tietoja, joita toisessa ei huomioida ollenkaan.

Yleisten puhutun ja kirjoitetun kielen erojen perusteella koheesiosta voisi olettaa, että puhutut reseptit hyödyntäisivät kieliopillista koheesiota ja kirjoitetut sanastollista. Jako ei ole kuitenkaan näin mustavalkoinen, vaan rekistereille on yhteistä melko vähäinen sanastollinen koheesio, jota luodaan toistolla, synonyymeilla sekä lähikäsitteillä. Puhutut reseptit kuitenkin hyödyntävät enemmän kieliopillista koheesiota kuin kirjoitetut, mikä on odotustenmukaista.

Interpersonaalisen metafunktion osalta reseptit eroavat käytettävien moduksien, vastaanottajien puhutteluiden sekä henkilöitä kuvaavien ilmausten osalta. Ideationaalisessa metafunktiossa puolestaan nousee esille mielenkiintoinen ristiriita. Tekstin alaa käsittelevässä luvussa totesin, että puhutut ja kirjoitetut reseptit hyödyntävät samanlaista sanastoa, eikä sen yleistajuisuudessa ole eroja. Sanaston ohella toinen ideationaalisen metafunktion ulottuvuus on nimeäminen, joka puolestaan eroaa erityisesti määränilmausten osalta kirjoitetuissa ja puhutuissa resepteissä. Puhuttujen reseptien ilmaukset *aika lailla*, *loraus*, *nokare*, *kimpale* ja *pikkuloraus* ovat kirjoitetuissa *150 g*, *5 rkl*, *pieni pala*, [ei vastaavaa] ja *2 rkl*. Sen sijaan raaka-aineiden, työvälineiden ja -vaiheiden nimityksissä ei ole merkittäviä eroja. Kuitenkin myös ideationaalisen metafunktion kolmannessa ulottuvuudessa, transitiivisuudessa, kirjoitetut ja puhutut reseptit eroavat toisistaan: kirjoitetut reseptit hyödyntävät transitiivisia eli objektin saavia ilmauksia käyttämällä konkreettisia toimintaverbejä, kun taas puhutuissa on käytössä koko transitiivisuuden jatkumo niin verbien merkityksissä kuin lauserakenteissa tekijän häivyttävistä muodoista sekä subjektin että objektin paljastaviin rakenteisiin.

K/P5 eli amarettokeksien resepti on useissa analyysin kohdissa poikennut muista resepteistä. Puhutussa reseptissä on muihin verrattuna lyhimmät lausumat, eniten substantiiveja ja toiseksi suurin leksikaalinen tiheys. Siinä ei ole muille puhutuille resepteille tyypillistä verbin persoona- ja aikamuotojen vaihtelua, vaan siinä käytetään systemaattisesti persoonan häivyttäviä muotoja, kuten passiivia ja geneeristä kolmatta persoonaa. Näin ollen resepti muistuttaa enemmän kirjoitettuja reseptejä kuin muut puhutut. Tätä tukee myös reseptin esiintymismuodon ja osallistujaroolien analyyseissa esiin tullut muodollisuus ja etäisyys. Etäisyyttä korostaa negatiivisuus, joka reseptissä on selkeästi läsnä: *mikä [mylly] onkaan – – näin paljon sokeria on amarettokekseissä – – jos on pursotinpussihenkilö – – mä en oo – – ne [keksit] on aika jännän näkösiä ku ne tulee sieltä uunista*.

K5:ssä on pisimmät virkkeet, joita on määrällisesti hyvin vähän. Reseptissä on myös kaikista kirjoitetuista resepteistä vähiten verbejä eli toimintaohje on ainesosaluettelon nähden hyvin niukka. Myös kirjoitettu resepti on etäinen, mutta siinä ei ole puhutun kaltaista vastakkainasettelua, vaan siitä interpersonaalinen metafunktio tuntuu puuttuvan kokonaan.

Reseptissä ei ole *jauha*, *lisää*, *tee*, *anna tekeytyä*, *paista* ja *anna jäähtyä* -verbien lisäksi minkäänlaista tekstin tuottajan ja vastaanottajan välistä vuorovaikutusta.

K/P5-reseptit ovat sanamääriltään kaikkein lyhimät reseptit niin puhutuissa kuin kirjoitetuissa teksteissä, ja niiden nimi, *amarettokeksit*, eroaa määritetyypiltään muiden reseptien nimistä, kuten määritteiden käsittelyn yhteydessä totesin. Lisäksi kummassakin reseptissä teeman kuljettaminen tekstissä on vähäisempää kuin muissa, ja tekstin vastaanottaja joutuu päättämään valmistustapoja. Esimerkiksi K5:ssä kehoitetaan jauhamaan manteleista jauhoa ja lisäämään *muut aineet*. Seuraavaksi resepti puhuu jo *massasta*, ja seuraavassa virkkeessä uunista tulevat jo valmiit *keksit*. K/P5 poikkeaa muista resepteistä siis esiintymismuodon, osallistujaroolien ja jonkin verran myös tekstin alan osalta, mutta erot eivät ole niin radikaaleja, etteivätkö K/P5-reseptit kuuluisi samoihin tekstilajeihin muiden aineiston reseptien kanssa. P5:ssä on mahdollista, että TV-ohjelman jaksossa muut reseptit ovat niin pitkiä, että käytettävää ohjelma-aikaa on jäänyt vain muutama minuutti, ja reseptin on täytynyt mahtua siihen. Joka tapauksessa K/P5 osoittaa sen, että reseptejä voidaan laatia monella tavalla eivätkä kaikki reseptit suinkaan ole samanlaisia tekstejä.

5 POHDINTA

Tässä tutkimuksessa Sikke Sumarin reseptien rekistereistä ja tekstilajeista käytin aineistona kuutta reseptiä sekä keittokirjan kirjoitettuna versiona että televisio-ohjelman puhuttuna versiona. Aineiston valinta ja rajaus tuntuu edelleen perustellulta, koska aineistossa toistuvat selkeästi tietyt ilmiöt, eli kyse todella on rekisterin piirteistä eikä sattumasta. Lisäksi aineistosta paljastui mielenkiintoinen resepti K/P5, joka erilaisuudellaan osoittaa sen, ettei mikään rekisteri tai tekstilaji ole sisäisesti varioimaton. Tutkimuksessa toteutuikin hyvin Hallidayn (1978: 32) ajatus siitä, että rekisterissä ei ole kyse siitä, mitkä kielenpiirteet se määrää, vaan se on ennustus tietyssä tilanteessa yhdessä esiintyvistä kielenpiirteistä.

Systeemis-funktionaalisuus tuntui alusta asti parhaalta valinnalta teoreettiseksi viitekehyykseksi, eikä minulla nyt tutkimuksen loppuvaiheilla ole aihetta ajatella toisin. Toisaalta varsinkin puhutuista resepteistä voisi saada irti todella mielenkiintoisia näkökulmia esimerkiksi diskurssintutkimuksella, mutta Hallidayn (ks. esim. 1985b) kirjoituksissaan jatkuvasti esille tuoma SF-teorian käytännönläheisyys ja sovellettavuus saivat minut vakuuttuneeksi systeemis-funktionaalisen teorian sopivuudesta tähän tutkimukseen. Vaikka Hallidayn sanotaan kritisoineen tekstilajin käsitettä ja sillä on huomattavasti pienempi painoarvo hänen tutkimuksissaan kuin rekisterillä, tähän tutkimukseen rekisterin ja tekstilajin rinnakkain tutkiminen sopi mielestäni mainiosti. Heikkisen (2000: 127) mukaan systeemikoista esimerkiksi Martin puolustaa tekstilajin tutkimusta rekisterin rinnalla, ja koen itse, että tässä tutkimuksessa tekstilajianalyysi avasi uuden näkökulman teksteihin. Pelkällä rekisterianalyysillä tulokset olisivat jääneet tekstien kielenpiirteiden tasolla, mutta tekstilaji mahdollisti nousemisen kielenpiirteiden tasolta tekstien kokonaisvaltaisempaan tarkasteluun, ja tutkimuskysymykset kielenpiirteistä, rekistereistä ja tekstilajeista muodostivat jatkumon.

Ensimmäinen tutkimuskysymys koski reseptien sanastollisia ja kieliopillisia piirteitä. Tutkimuksen luotettavuudessa tulee ottaa huomioon, että laskin kaikki kielenpiirteet lukuun ottamatta reseptien yleisimpiä sanoja mekaanisesti käsin. Näin ollen määrällisissä analyyseissa voi olla virheitä, mutta pyrin minimoimaan ne siten, että ennen minkään piirteen laskemista kirjasin tarkasti ylös kriteerit ja linjaukset, joiden mukaan lasken (esim. mihin kategoriaan rajatapaukset kuuluvat) piirteitä. Lisäksi tein kunkin kokonaisuuden valmiiksi mahdollisimman lyhyen ajan sisällä, niin sanotusti yhdeltä istumalta, jotta linja pysyisi mahdollisimman yhdenmukaisena. Tein myös analyysin eri vaiheissa tarkistuslaskentoja esimerkiksi sanamääristä siten, että eri sanaluokkien osuuksien laskemisen yhteydessä

tarkistin, vastaavako saamani määrälliset tulokset kunkin reseptin aluksi laskettuja kokonaissanamääriä. Olen myös pyrkinyt tekemään tässä tutkimusraportissa läpinäkyväksi sen, että laskelmat on tehty käsin ja siten niissä voi olla virheitä. Mahdolliset virheet ovat kuitenkin yksittäisten lukumäärien heittoja, joten ne eivät ratkaisevasti vaikuta tutkimuksen tuloksiin.

Toinen tutkimuskysymys käsitteli reseptien rekistereitä. Rekisterianalyysissa oma ymmärrykseni rekisterin käsitteestä kasvoi tutkimusprosessin aikana, ja nyt alussa tekemäni päätös määrittää resepteille *kokonaisuuksina* rekisteri tuntuu hiukan ongelmalliselta. Rekisteri on kuitenkin semanttinen kimppu merkityksiä, jotka liittyvät tiettyyn tilanteeseen ja näkyvät nimenomaan kielenpiirteitä, joten olisin voinut painottaa erityisesti kirjoitettujen reseptien jaottelua voimakkaammin. Tekstilajianalyysissa ongelmallista on puolestaan se, että esimerkiksi Shore (2012: 171) on tutkimuksessaan todennut, ettei yksittäinen artikkeli edusta tekstilajia, vaan se instantioituu eli ilmentyy koko kirjasarjassa. Toisin sanoen on kyseenalaista, onko yhden yksittäisen reseptin tekstilajia edes relevanttia yrittää määritellä vai tulisiko tarkastelussa olla koko keittokirja tai televisio-ohjelma. Tällä tavalla toteutettuna rekisteri ja tekstilaji kuitenkin pysyivät erillisinä käsitteinä monipuolisten määritelmien ansiosta ja täydensivät toisiaan. Pohdin kuitenkin, olisiko tutkimustuloksiin vaikuttanut, jos olisin kääntänyt jatkumoajattelun toisin päin. Jos olisin analysoinut ensin tekstien tekstilajeja ja siirtynyt sen jälkeen kohti kapeampaa kontekstia ja kielenpiirteitä, olisivatko tulokset jollain tavalla ratkaisevasti erilaisia?

Tutkimuskysymyksiin liittyvien asioiden lisäksi muista tutkimuksen sekä sen tuloksien luotettavuuteen ja yleistettävyyteen vaikuttavista seikoista on mainittava muutama. Ensimmäinen sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden runsauden vuoksi yhden piirteen käsittely on väistämättä vain pintaraapaisu. Esimerkiksi pelkästään sanastollisesta ja kieliopillisesta koheesiosta on tehty pro gradu -tutkielmia (esim. Kärkkäinen 2013) ja paljon laajempiakin tutkimuksia (esim. Halliday & Hasan 1976). Sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden analyysin tarkoitus tässä on kuitenkin luoda yleiskuva sekä kirjoitettujen että puhuttujen reseptien välisistä eroista ja kirjoitetun ja puhutun aineiston yksittäisistä resepteistä, joten yksittäisten piirteiden tarkempi analyysi ei ole mielestäni tarpeen eikä tämän laajuudessa tutkimuksessa mahdollista. Tutkimuksen pääpaino on kuitenkin reseptien rekisterien ja tekstilajien laadullisessa kuvaamisessa, ja niiden yksi osa on sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden monipuolinen kuvaaminen.

Toinen yleistettävyyttä rajoittava seikka on aineiston valinta: idiolekti eli henkilöiden

välinen kielellinen vaihtelu on aina osa rekisteriä, eli Sumarin tapa puhua ja kirjoittaa reseptejä näkyy tutkimustuloksissa. Näin ollen rekisterianalyysin tuloksia ei voi yleistää koskemaan kaikkia leivontareseptejä, saati kaikkia reseptejä, sillä rekisterien välinen ero on yhtä lailla siinä, mitä sanotaan, kuin siinä, miten sanotaan. Myös tekstilajianalyysin tuloksien yleistettävyyden rajallisuus on rajallinen, koska tekstilajit ovat aina kulttuurisesti määräytyviä (ks. esim. Nieminen 2010: 95). En voi siis väittää, että kaikissa kulttuureissa kirjoitetut ja puhutut leivontareseptit olisivat sellaisia kuin tämän tutkimuksen tulokset kertovat tai että ne olisivat kaikissa kulttuureissa kaksi erilaista tekstilajia.

Kuitenkin länsimaalaisessa, tarkemmin suomalaisessa, kulttuurikontekstissa tämä tutkimus määrittää ja selventää reseptitekstin lajiin liittyviä kysymyksiä. Puhuttujen reseptien osalta en ole löytänyt aiempia tutkimuksia, joten tämä tutkimus kartoittaa television niin kutsuttujen kokkiohjelmien reseptien luonnetta aivan puhtaalta pöydältä. Sen sijaan kirjoitettujen reseptien osalta kyse on enemmän selventämisestä, koska aiempaa tutkimusta on olemassa. Näyttäisi, että esimerkiksi Heikkisen ja Voutilaisen (2012: 26) reseptin määritelmään peilaten Sumarin leivontareseptit ovat hyvin moniulotteisia ja runsassisältöisiä. Myös Egginsin (2004: 8) negatiolähtöiseen reseptin määritelmään verraten Sumarin resepteissä on runsaasti erilaisia sisältöjä, joita resepteissä ei yleensä ajatella olevan. Olisikin mielenkiintoista verrata tätä aineistoa Hallidayn ja Hasanin (1985: 37–38) toteamukseen siitä, ettei reseptin kielioppia löydy mistään muualta kuin reseptiteksteistä, koska näyttää, että näissä resepteissä on piirteitä myös aivan muuntyyppisistä teksteistä. Vaikuttaa siltä, että kirjoitettujen reseptien ydin on löydetty jo useissa aiemmissä tutkimuksissa, mutta reseptien variaatio on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Keräsin tätä tutkimusta varten systeemisen-funktionaalisen teorian eri tutkijoiden aiemmin resepteistä tekemiä tutkimuksia, joten ne on nyt koottu yhteen, ja seuraavan resepteistä kiinnostuvan tutkijan on helppo katsastaa ne yhdestä tekstistä ja syventyä sitten haluamiinsa tarkemmin. Samoin kahlasin tätä tutkimusta varten läpi erilaisia rekisterin ja tekstilajin määritelmiä ja valitsin niistä sellaiset, jotka muodostavat yhdessä mahdollisimman kokonaisvaltaisen ja ristiriidattoman kokonaisuuden. Vastaavaa tutkimusasetelmaa voisi jatkossa soveltaa monenlaisiin muihinkin teksteihin kuin resepteihin, koska esimerkiksi genrepedagogiikka mahdollisuuksineen on nouseva trendi kouluopetuksessa ja tekstilajitietoisuuden hyödyt on alettu havaita muuallakin kuin opetuksessa.

Tutkimus tarjoaakin runsaasti jatkotutkimusmahdollisuuksia. Sen lisäksi, että yhtenäistä rekisterin ja tekstilajin yhdistävää tutkimusta voisi kehittää edelleen ja soveltaa muihinkin

kuin reseptiteksteihin, sitä voisi olla mielenkiintoista kokeilla myös joko eri kokkien resepteihin tai aivan erityyppisiin resepteihin kuin leivontaohjeisiin. Kun eri kokkien puhutuista ja kirjoitetuista resepteistä kertyisi tutkimuksia, saataisiin niitä keskenään vertailemalla arvokasta tietoa siitä, mitkä eroista ovat kanavan vaihtumisesta johtuvia ja mitkä todella ovat reseptin ominaispiirteitä. Tätä tutkimusta voisi täydentää myös ottamalla huomioon kirjoitettujen reseptien kuvat ja puhuttujen reseptien audiovisuaalisen kontekstin, jolloin toteutuisivat paremmin tekstien kokonaisuuksina tarkastelemisen vaatimus sekä kummankin rekisterin tarkasteleminen niiden omien säännönmukaisuuksiensa kautta. Samalla myös puhutun ja kirjoitetun kielen tasa-arvoisuus tulisi vielä paremmin esille.

Itseäni kiinnostaa kovasti myös kysymykset reseptien pakollisista ja valinnaisista jaksoista, joita en eritellyt tässä tutkimuksessa mutta sivusin kirjoitettujen reseptien johdantojen ja varsinaisten reseptiosien välisiä eroja tarkastellessani. Egginsin (2004: 68) reseptin rakenteen pakollisten jaksojen analyysiin verraten Sumarin reseptit sisältävät paljon valinnaisia aineksia, ja reseptien välistä variaatiota on jonkin verran, joten olisi mielenkiintoista systemaattisesti analysoida jaksojen sisältöä, määrää ja järjestystä. Puhutuista resepteistä jaksojen erottaminen olisi kyllä todella hankalaa, ja voisikin olla, että ne noudattelisivat hyvin pitkälti tässä tutkimuksessa tehtyä temaattisen rakenteen analyysia ja jakoa lausumiin. Tutkimus voisi silti olla todella arvokasta, koska Egginsin (2004: 5) mukaan keskenään samankaltaisten tekstien vertailu paljastaa kielestä mielenkiintoisia ulottuvuuksia, minkä tämänkin tutkimus osoittaa.

Myös tekstilajeja olisi mielenkiintoista tutkia syvemmin. Mainitsin tulosluvun päätteeksi jo puhuttujen reseptien nimeämisiongelman, johon haluaisin tarttua. Pohdin, voisiko resepti olla niin kutsuttu katto- tai sateenvarjotekstilaji, joka kattaisi sekä kirjoitetut että puhutut reseptit niin painettuina kuin sähköisinä ja multimodaalisina. Shore (2012: 160) nimittäin toteaa, että kaikki *konkreettiset aikapaikkaiset* reseptit ovat automaattisesti samaa tekstilajia julkaisufoorumista riippumatta, mutta tämän aineiston perusteella asia ei ole niin yksinkertainen. Puhutut reseptit voisivat olla sekoitus useampia tekstilajeja, josta käytetään esimerkiksi nimitystä **genre blurring** (tekstilajien sekoittuminen / hämärtyminen). Sumarin puhuttujen reseptien kohdalla piirteitä löytyy kirjoitetuista resepteistä sekä Egginsin ja Sladen (1997: 236) määrittämistä tarinankerronnan tekstilajeista ainakin narratiiveista, selostuksista ja esimerkeistä. Mikäli tämän aineiston puhutut reseptit olisivat reseptin tekstilajin jonkinlainen alatekstilaji, olisi mielenkiintoista pohtia, kuuluvatko kaikki television niin kutsutut kokkiohjelmat samaan tekstilajiin vai onko jokainen ohjelma tai tuotantokausi tai yhden kokin

tekemät ohjelmat oma tekstilajinsa.

Tekstit kuitenkin edustavat tekstilajia aina omalla tavallaan, ja lajien rajat häilyvät ja muuttuvat. Siksi voisikin sanoa, että absoluuttisen tekstilajin nimeämisen sijaan hyödyllisempää on tulla tietoiseksi erilaisista tekstilajeista ja ymmärtää niitä. Nieminen (2010: 204) listaa tekstilajitietoisuuden hyödyiksi muun muassa kyvyn ymmärtää ja tulkita tekstilajeja, muunnella lajeja tarkoituksenmukaisesti, hyödyntää lajien rajoja ja niiden konventioita omien tavoitteidensa saavuttamiseksi sekä kyvyn tuottaa yhteisössä hyväksyttäviä tekstejä. Lisäksi tekstilajien ymmärryksestä on eittämättä hyötyä (äidin)kielen opetuksessa, koska tekstilajien tunnistaminen, kirjoittaminen ja kriittinen suhtautuminen ovat keskeisiä tekstitaitoja. Pystyn siis soveltamaan tämän tutkimusprosessin aikana oppimiani asioita sekä saamiani tuloksia tulevassa työssäni opettajana.

LÄHTEET

- Brunni, Sisko 2010: *The verb as phraseological unit*. Esitelmä. Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. 10.08.2010, Piliscsaba, Unkari.
- Eggins, Suzanne 2004: *An introduction to systemic functional linguistics 2*. London: Continuum.
- Eggins, Suzanne & Slade, Diana 1997: *Analysing casual conversation*. London: Cassell.
- Firth, John Rupert 1957: *Papers in linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1978: *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- 1985a: *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- 1985b: Systemic background. – James D. Benson & Willian S. Greaves (toim.), *Systemic perspectives on discourse, volume 1* s. 1–15. New Jersey: Ablex publishing corporation.
- 1989: *Spoken and written language*. Oxford: Oxford University Press.
- 2007 [1991]: The notion of context in language education. – Jonathan J. Webster (toim.), *Language and education. Volume 9 in the collected works of M. A. K. Halliday* s. 269–290. London: Continuum.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood & Hasan, Ruqaiya 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- 1985: *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Victoria: Deakin University.
- 2000: System and text. Making links. – *Text. An interdisciplinary journal for the study of discourse* 20 (2) s. 201–210.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood & Matthiessen, Christian M. I. M. 2014: *Halliday's introduction to functional grammar*. Abingdon: Routledge.
- Hasan, Ruqaiya 1985: Fifty years after Malinowski. – James D. Benson & Willian S. Greaves (toim.), *Systemic perspectives on discourse, volume 1* s. 16–49. New Jersey: Ablex publishing corporation.
- Heikkinen, Vesa 2000: Teksteihin tunkeutuvat todellisuudet. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.), *Teksti työnä, virka kielenä* s. 116–214. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa & Voutilainen, Eero 2012: Genre – monitieteinen näkökulma. – Vesa

- Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 17–47. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa & Hiidenmaa, Pirjo & Tiililä, Ulla 2000: Lukijoille. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.), *Teksti työnä, virka kielenä* s. 9–18. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiidenmaa, Pirjo 2000: Poimintoja virkakielen rekisteristä. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.), *Teksti työnä, virka kielenä* s. 35–62. Helsinki: Gaudeamus.
- Jantunen, Jarmo 2004: *Synonymia ja käännessuomi. Korpusnäkökulma samamerkityksisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännesskielen leksikaalisiin erityispiirteisiin*. Väitöskirja. Joensuu: Joensuun yliopisto, Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 35.
- Jussila, Raimo & Nikunen, Erja & Rautoja, Sirkka 1992: *Suomen murteiden taajuussanasto: A frequency dictionary of Finnish dialects*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- KS = Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone 2012. – <http://mot.kielikone.fi.ezproxy.jyu.fi/mot/jyu/netmot.exe> 27.4.2014.
- Kärkkäinen, Marianne 2013: *Abiturienttien esseetekstien kieliopillinen ja leksikaalinen koheesio*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. – <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201305201709> 25.2.2014.
- Luukka, Minna-Riitta 2002: M. A. K. Halliday ja systeemis-funktionaalinen kielitiede. – Hannele Dufva & Mika Lähteenmäki (toim.), *Kielentutkimuksen klassikoita* s. 89–123. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Martin, James Robert 1997: Analysing genre. Functional parameters. – Christie Francis & James Robert Martin (toim.), *Genre and institutions: social processes in the workplace and school* s. 3–39. New York: Cassell.
- Mäntynen, Anne & Shore, Susanna 2006: Johdanto. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 9–41. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nieminen, Tommi 2010: *Lajien synty. Tekstilaji kielitieteen semioottisessa metateoriassa*. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in humanities 136.

- Poynton, Cate 1985: *Language and gender. Making the difference*. Oxford: Oxford University Press
- Saukkonen, Pauli 1979: *Suomen kielen taajuussanasto. A frequency dictionary of Finnish*. Helsinki: WSOY.
- Saussure, Ferdinand 1916: *Course of general linguistics*. (Alkup. Cours de linguistique générale) Käänt. Harris, Roy. London: Duckworth.
- Shore, Susanna 2012: Systemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto 2004:
<http://www.csc.fi/tutkimus/alat/kielitiede/taajuussanasto-B9996/view> 20.2.2014.
- Ventola, Eija 2006: Genre systeemis-funktionaalisessa kielitieteessä. Esimerkkinä asiointitilanteet. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 96–121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> 28.4.2014.
- Voutilainen, Eero 2012: Rekisteri – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 70–76. Helsinki: Gaudeamus.

Aineslähteet

- Sumari, Sikke & Ilmoni, Benjamin 2013: *Sikke. Ruokaa rakkaudella Saarenmaalla*. Porvoo: Bookwell.
- Sumari, Sikke 2013: *Sikke – Ruokaa rakkaudella*. –
<http://www.livtv.fi/ohjelmat/sikke-ruokaa-rakkaudella> Reseptit olleet saatavilla 10/2013.

LIITE 1. Litterointimerkit.

- == yhtenäinen puhunta
 ... lyhyt tauko tai epäröinti
 (tauko) pitkä tauko
 [] muita huomioita, esim. nonverbaalisesta viestinnästä jos relevanttia

LIITE 2. Puhuttu aineistoesimerkki P2.

Ricotta-limoncellotorttu (kausi 3, jakso 15 16:38–22:20 eli 5:42)

Täs yritän saada kolmesataa grammaa jauhoja ku se on niin tarkkaa niin ei se mee laakista näin == pohja nimittäin ensin == kolmestaa grammaa jauhoja ja onneksi oli onnekseni oli tää ohje myöskin erittäin myös helppo koska mä rakastan helppoja ohjeita ... kaksisataa grammaa sokeria == en mä tiedä minkä takia mä tätä desilitramittaa täs välissä käytän mutta ehkä se on tottumus on toinen luonto ... kakssataa grammaa sokeria ... kolme munankeltuaista mä oon ne erotellu niinku näätte kaikki vaan sekasin ... ja nyt tästä puuttuu yks tärkeä aine nimittäin sata grammaa voita mutku se on jääkaapissa kun sen pitää olla tosi kylmää == tää sitte nypitään nopeesti taikinaksi (tauko) ja täähän onkin sopiva kakku myös niin sanotuks aamukakuks koska tää näin nopeesti syntyy ... tässä on nyt pohjataikina valmiina ja sitten täyte johon tulee siis ricottaa joka on italialaista tuorejuustoa ... nimi sanoo kaks kertaa keitettyä joka tehdään == ensin tehdään juusto joku juusto usein lampaan maito tai vuohen maito tää on kyllä lehmänmaidosta ja sitten kun siitä jää se hera niin se keitetään uudestaan ja tehdään ricotta == noissa kahdessa purkissa ricottaa on yhteensä viissataa grammaa sitten tulee sata grammaa sokeria ja mulla on erikoishienoa joka hyvin sekottuu sitten tonne ricotan sekaan noin ... ja sitte oli tää salaisuus mikä tässä oli se varsinainen maun antaja niin on limoncelloo nyt se laitetaan tänne ... yks ... kaks ... ja kolme ehkä vähä pikkuloraus vielä näin ja sit vähä sitruunankuorta mausteeksi (tauko) jos on puolen sitruunan kuori niin mä sanosin että tää pikkusitruuna vastaa kyl puolta kun tää on niin pieni ... ja sitte tää täyte sekasin noin mä maistan tätä ... töttödöö vaatii vähän lisää ... *[jätetty pois italialaisten kokkien arviointia]* tää on tämmöne näppärän emännän keino ... ei tarvii tätä vuokaa voidella ja jauhottaa mutta tää nimittäin tää keino ei sovi ihan kaikkeen mutta tähän tää sopii erittäin hyvin koska tästä tulee aika semmonen murrettava ja se oli niin kaunis sellasena niinku näätte tää taikina ei oo kiinteetä vaan se on tämmöstä mikskä tätä sanois aika reippaita leivänmurusia ja sit se vaan tänne pohjaan painellaan tiiviiksi ... ja ehkä se saa nousta pikkasen tohon reunalle mutta

mitään reunoja tähän ei tarvii tehdä koska idea on just siinä että se täyte saa näkyä kun tätä ruvetaan syömään == eliikkä se on nyt pohjalla ja nyt täyte (tauco) noni (tauco) ahhh tää on sellanen että tekis mieli jo niinku syödä pois ... ja sitten taikina päälle eli tää nyt vaan tässä niinku murustellaan tähän päälle ... eikä hirveesti nyt ruveta painelemaan samalla tavalla ku pohja vaan tää päällinen saa ihan kevyesti tulla tähän päälle ... noin taputaputaputapu pikkusen tahtoo taputtaa == noni == ja nyt se menee uuniin eli semmonen 170 astetta eli vähä normaalia miedompi että se saa pikku vähä hitaammin kypsyä tai siis matalammassa lämmössä kypsyä mutta semmonen puolisen tuntia täytyy vähä tarkkailla niinku aina koska tuntuu valmiilta sillo ku kopsauttaa sitä pintaa ja tuntuu että se on kova niin sillo se on valmis.

LIITE 3. Kirjoitettu aineistoesimerkki K3.

Italialainen ricotta-limoncellotorttu

Rakastuin tähän torttuun ensi silmäyksellä ennen kuin olin ehtinyt sitä edes maistaa. Se odotti minua erään italialaisen hotellin aamiaispöydässä ja kun otin siitä palasen, se ei leikkautunut veitsellä siististi, vaan halusi pikemminkin murtua. Kun se murtui, rapean kuoren sisältä paljastui ihana sitruunainen ricottajuustotäyte. Onneksi hotellin leipuri ei pihdannut reseptiään, joka osoittautui vällan helpoksi, joten voin jakaa sen myös teille.

Taikina:

300 g vehnä jauhoja
100 g huoneenlämpöistä
voita
200 g sokeria
3 munankeltuaista

Täyte:

500 g ricottajuustoa
100 g sokeria
3 rkl limoncello-likööriä
½ sitruunan raastettu kuori

Tee taikinän aineksista nopeasti nyppimällä taikina, joka saa jäädä "kokkareiseksi".

Sekoita täytteen ainekset keskenään.

Vuoraa 20–25 cm torttuvuoka leivinpaperilla ja painele puolet taikinasta vuolan pohjalle, lisää täyte ja murusta loput taikinasta täytteen päälle.

Paista 170 asteessa noin puoli tuntia. Anna jäähtyä ennen nauttimista.

Jos kaupasta ei löydy ricottaa, tee täyte käyttämällä 250 g rahkaa ja 250 g maustamatonta tuorejuustoa.